

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS IR MEDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

INDRĖ MINSEVIČIŪTĖ

II kurso studentė

**SOVIETINIAI ANTROJO PASAULINIO KARO MONUMENTAI VILNIUJE:
KONKURUOJANČIŲ DISKURSŲ ANALIZĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: Doc. dr. N. Arlauskaitė

Vilnius, 2015

TURINYS

ĮVADAS	3
1. MONUMENTAI MIESTE: ERDVINIŲ PRAKTIKŲ IR RITUALŲ ANALIZĖ	13
1.1 <i>Centriniai</i> monumentai ir erdvinės miesto praktikos	18
1.2 <i>Periferiniai</i> monumentai ir simboliniai miesto ritualai	26
2. SIMBOLINIŲ ĮTAMPŲ IR SUSIDURIANČIŲ NARATYVŲ ŽEMĖLAPIS	32
3. ISTORINĖS ATMINTIES DISKURSŲ CIRKULIACIJA IR JŲ LAIKIŠKUMAS	49
3.1 <i>Periferiniai</i> monumentai: polemika dėl Pergalės dienos	51
3.2 <i>Centriniai</i> monumentai: vertybinis konfliktas	60
IŠVADOS	73
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	76
SUMMARY	86

ĮVADAS

Santykis su praeitimi yra svarbus kiekvienos šalies politinis, kultūrinis ir identiteta kuriantis elementas. Jau gerą dvidešimtmetį Lietuvoje bandoma apibrėžti ir nusakyti savo santykių su sovietine praeitimi ir Lietuvos istorija po Antrojo pasaulinio karo. Galima sakyti, kad sovietmečio tyrimai Lietuvoje yra ne tik įgavę tinkamą pagreitį, bet išlieka vienais aktualiausių, svarbiausių ir daugiausiai diskusijų sukeliančiais darbais, kuriais domisi itin plati ir įvairi auditorija. Svarbu ir tai, kad šie tyrimai prisideda ne tik prie vidaus politikos uždavinių ir klausimų sprendimo, bet ir įgyja platesnę reikšmę tarptautinių santykių kontekste. Polemika dėl sovietinio palikimo ir paveldo yra vienodai svarbi visoms posovietinėms valstybėms, jų visuomenėms, tautinio tapatumo paieškoms, istorijos suvokimui ir politikos formavimui. Istorijos politika įvairiuose sluoksniuose yra suvokiama kaip galimybė formuoti ir kontroliuoti visuomenės atmintį bei tapatumą, galimybė užtikrinti valdžios legitimumą, pateisinti valdžios veiksmus priimant tam tikrus sprendimus. Čia tampa svarbu suvokti, koks istorinis palikimas mus supa ir kaip jis veikia ne tik politinę kultūrą, bet ir visuomenę, kaip juo naudojamosi ir kaip mes jį suprantame, kitaip tariant - kokį ryšį jis turi su mūsų istorine atmintimi.

Sovietiniai monumentai yra vieni iš jautriausių objektų posovietinėje erdvėje, kurie tam tikru metu ir specifiniame kontekste, vis dar priklausantys greičiau atminties, o ne istorijos laukui, naudojami raginant priminti ir vis iš naujo persvarstyti savo vietą dominuojančiame istoriniame pasakojime. Ne išimtis yra ir Lietuva, kurioje tokių monumentų galima rasti įvairiose vietose ir susidurti su gana skirtingais tokio sovietinio palikimo vertinimais. Vilnius, suvoktas kaip itin svarbus centras sovietmečiu, turėjo gausų arsenalą įvairių paminklų ir monumentų tiek SSRS vadovams ir Raudonosios armijos generolams, tiek karo didvyriams ir aukoms. Tačiau Lietuvai atgavus nepriklausomybę daugelis šių paminklų buvo pašalinti iš viešųjų erdvių, akcentuojant jų neigiamą ideologinę reikšmę, propagandinę užtaisą ir keliamus pavojus. Vis dėlto, monumentų griovimo ir išsaugojimo vėjus Vilniuje yra pastebimas net šiandien, mat iš viešųjų erdvių buvo pašalinti ne visi sovietmečio reprezentuojantys monumentai, kurie tapo nesutarimų objektu skirtingą kolektyvinę atmintį ir sovietmečio vertinimus propaguojančioms visuomenės grupėms.

Darbo aktualumas: dėl gana skirtingų ir įvairių priežasčių (pavyzdžiui, daugėjant ir plečiantis sovietmečio, antropologijos, istorijos, politikos studijoms, esant nepastoviems Lietuvos santykiams su Rusija, ryškėjant Rusijos daromai įtakai Lietuvos informacinėje erdvėje ir masinėje kultūroje, švenčiant valtybines šventes bei susiduriant su tam tikrų visuomenės grupių skeptiškai vertinama gegužės 9-osios reikšme, dėl aktyvėjančių diskusijų ir skulptūrų panaudojimo politiniais, asmeniniais tikslais) kaip niekad susirūpinta sovietinio paveldo padėtimi Lietuvoje, ypač Vilniuje. Sovietiniai monumentai sukelia vis daugiau diskusijų: vieniems tai istorinis ir kultūrinis paveldas, pergalės Antrajame pasauliniame kare simbolis, kitiems – Rusijos galios ir nusikaltimų žmoniškumui

išraiška, nepagarbos Lietuvos nepriklausomybei ženklas. Šios diskusijos yra mūsų kolektyvinės atminties dalis, tačiau užima joje skirtingas pozicijas. Į tam tikras lūžines datas ir įvykius žiūrima iš skirtingų perspektyvų, todėl sovietiniai simboliai, kurie tampa šių „perspektyvų“ susikirtimo taškais, tampa vis reikšmingesni svarstant apie tai, kaip remiantis jais yra tvarkoma mūsų istorinė atmintis, kaip mes perimame sukurtą pasakojimą ir ką tokios diskusijos pasako apie žmones, praktikuojančius skirtingas atminties formas.

Lietuvoje po Sovietų Sąjungos žlugimo iš viešųjų erdvių buvo pašalinti ne visi Antrąjį pasaulinį karą simbolizuojantys ir primenantys monumentai, kurie tam tikromis sąlygomis - kalbant apie istorinę ir kolektyvinę atmintį, tautinį tapatumą, komunistų vykdytą politiką Lietuvoje - įgauna sovietinių monumentų statusą ir priskiriami būtent sovietmetį bei jo vertybes simbolizuojantiems objektams. Sovietmečiu RA šlovinantys paminklai turėjo simbolizuoti galią ir jėgą, tai buvo sovietinės ideologijos „mentoriai“ ir kartu turėjo būti naujai konstruojamo tautinio tapatumo atramos taškais, į juos turėjo būti žvelgiama su pasididžiavimu kaip į pergalės prieš nacizmą simbolį. Tačiau naujas požiūris į Antrojo pasaulinio karo monumentus kertasi su ankstesniąja atminties versija ir tai verčia kelti klausimą: kaip turi būti ir kaip yra konstruojama istorinė atmintis? Atsižvelgiant į tai imta diskutuoti monumentų reikšmės, istorinės atminties išsaugojimo, paveldo klausimais. Svarbu ir tai, jog didelis dėmesys sovietiniams monumentams bei praeities vertinimams kyla ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse buvusiose sovietinio bloko šalyse, paveldo, susijusio su Antruoju pasauliniu karu, ir istorinės atminties klausimais diskutuojama ir pačioje Rusijoje, be to, Rusija yra aktyvi tokių monumentų ir sovietinės atminties versijos išsaugojimo šalininkė¹.

Taigi, atsižvelgiant į netylančias diskusijas dėl kontroversiškai vertinamo sovietinio paveldo ir jo vietos istorinėje atmintyje, kartu atsižvelgiant į besikeičiančią atminties kultūrą, šiame darbe siekiama skirti dėmesį Vilniuje esantiems sovietiniams Antrąjam pasauliniam karui skirtiems (Antakalnio ir Nemenčinės kapinių, Panerių memorialo, Žaliojo tilto ir I. Černiachovskio) monumentams.

Darbo problema: kalbant apie Vilniuje esančius sovietinius monumentus, skirtus Antrąjam pasauliniam karui atminti, yra gana akivaizdu, kad iš esmės konkuruoja du diskursai,

¹ CZAPLICKA, John, ... [et al.], *Cities after the fall of communism: reshaping cultural landscapes and European identity*. Woodrow Wilson Center Press: The Johns Hopkins University Press, 2009;

PORTNOV, Andriy. *Atminties politikos posovietinėje Ukrainoje (1991 – 2011)*. Iš Alvydas Nikžentaitis *Atminties daugiaskuoksnis: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013;

MINK, George, NEUMAYER, Laure. *History, memory and politics in Central and Eastern Europe: memory games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013;

ETKIND, Alexander. *Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany*. Grey Room 16, Summer 2004;

VAREIKIS, Vygtantas. *Vėjas iš Rytų: kova dėl istorinės atminties Baltijos šalyse*. Kultūros barai, Nr. 2, 2010, p.7-14.

kuriuos galima bendrai įvardinti „už“ vs. „prieš“, tačiau sunku nustatyti aiškius jų atlikėjus ir ribas. Nagrinėjant klausimą dėl sovietinių monumentų dalyvauja ir daugiau diskursų, kurių pasiskirstymą ir aktyvumą lemia monumentų santykis su skirtingomis miesto erdvėmis bei erdvinių praktikų ir ritualų dalyviais, didelės įtakos turi ir monumentus supantys naratyvai. Diskursų paletės įvairovė, jų cirkuliacija bei polemika dėl istorinės atminties ragina *suprasti* ir kalbėti apie tai, ką šios diskusijos ir jų versijų kiekis bei statusas pasako apie mūsų kolektyvinę atmintį, ką toks susidomėjimas sovietiniais monumentais pasako apie auditoriją, jos lūkesčius, ją supančias problemas.

Darbo tikslas: konkuruojančių istorinės atminties diskursų ir jų variantų analizė.

Atsižvelgiant į tyrimo problemą ir tikslą, darbe keliami šie **uždaviniai**:

1. ištirti monumentų ir viešosios miesto erdvės santykį: kaip, kodėl ir kokie simboliniai ritualai bei praktikos vyksta konkrečioje erdvėje;
2. remiantis istorinės atminties ir viešųjų miesto erdvių tyrimais, ištirti monumentų interpretacijos ir reprezentacijos problemas bei aptarti kuo tai susiję su monumentų legitimacijos problema, kylančiomis diskusijomis dėl jų statuso ir vertės;
3. aptarti ir išanalizuoti monumentus supančius naratyvus;
4. įvardinti veikiančius ir dominuojančius istorinės atminties diskursus, dalyvaujančius polemikoje dėl sovietinių monumentų Vilniuje;
5. analizuojant tekstus ir pasisakymus, dalyvaujančius diskusijoje apie sovietinius Antrojo pasaulinio karo monumentus, aptarti dalyvaujančių/konkuruojančių diskursų tvarką bei kontrolę.

Darbo struktūra ir teorinis pagrindas: siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą, pirmiausia analizuojamas pačių diskursų susiformavimas ir jų sunykimo priežastys, jų palaikymo veiksmas. Tam atlikti yra pasitelkiamos skirtingos taktikos, leidžiančios kalbėti apie šiuos procesus. Kiekybiškai apie visus sovietinius monumentus vienodai kalbama nėra, nes jie, kaip paaiškės, yra skirtingo simbolinio krūvio. Pirmojoje darbo dalyje yra atliekamas erdvinių praktikų ir simbolinių ritualų tyrimas, kuriam įgyvendinti pasitelkiamos miesto antropologijos studijos. Šioje dalyje aptariamas ryšys tarp monumentų ir kolektyvinės atminties, viešųjų miesto erdvių bei konkrečioje erdvėje veikiančių dalyvių. T.y. čia atliekama erdvinių (besikeičiančių) praktikų ir ritualų, kurie įtraukia individą ar ištisas žmonių grupes, analizė, kuri paremta Henri Lefebvre'o ir Michelio de Certeau darbais.

H. Lefebvre'o įžvalgos apie *erdvę, kaip socialinį konstruktą*² leidžia analizuoti pasirinktus monumentus bei jų santykį su erdve ir kelti klausimus: kaip erdvė konstruojama, kaip ir

² LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford;Cambridge : Blackwell, 1999.

kodėl ji kinta, kokios įtakos tai turi įvairioms socialinėms grupėms ir *vice versa*. Taigi suvokiant, kad per žmonių mąstymą ir veiksmus, kurie yra susiję su istorine atmintimi, yra kuriami erdvei būdingi bruožai, suteikiamos tam tikros prasmės, galima sakyti, kad pati visuomenė pertvarko ir kuria erdvę, kuri gali įtvirtinti jų tapatumą. Svarbu pabrėžti, kad erdvė čia suvokiama ne tik kaip tam tikras centras ar materialus objektas, bet kartu kaip ideologija. Skirtingos grupės dalyvių suteikia erdvei skirtingas reikšmes, kurios yra glaudžiai susijusios su tų grupių poreikiais ir interesais, o tai sukuria sąlygas kilti konfliktams ir konkuruojantiems diskursams rasti³. Naudojantis H. Lefebvre išvalgomis, į erdvę bus siekiama pažvelgti kaip į įrankį, padedantį analizuoti visuomenę.

Kito miesto antropologijos tyrėjo M. de Certeau⁴ teorijos naudojimas, papildantis H. Lefebvre, leis detaliau aptarti erdvės ir erdvės vartotojo/dalyvio bei jo judėjimo, kuriant miesto žemėlapi, santykius ir jų reikšmę diskursų veikoje. Erdvė, anot M. de Certeau, yra praktikuojama vieta ir priklauso nuo veiksmų, kurie yra orientuoti į ją, veikia, įamžina ją ir suteikia funkciją⁵. Taigi esminiu elementu čia tampa erdvinės praktikos, dalyvio stebėjimas ir jo judėjimo sukeltos erdvės/miesto žemėlapio transformacijos. Stebint praktikas, kurių taisyklėms paklūstama, galima numatyti kokio vyraujančio diskurso laikomasi, koks naratyvas yra dominuojantis ir lemiantis tokias praktikas bei miestiečių judėjimą.

Remiantis H. Lefebvre ir M. de Certeau aptartais erdvės ir visuomenės ryšiais, erdvės pertvarkymu, kasdieninėmis praktikomis ir ritualizuotais paminėjimais, pirmoje darbo dalyje yra atliekama erdvinių praktikų ir simbolinių ritualų, supančių monumentus, analizė. Ji reikalauja periodiškai apsilankyti prie pasirinktų tiriamojo darbo objektų tiek proginėmis, tiek neproginėmis dienomis ir stebėti objekto bei dalyvių santykį, santykį tarp objekto ir erdvės. Taip pat kalbinami erdvinių praktikų dalyviai, aiškinamasi koks yra jų ryšys su konkrečioje erdvėje esančiu monumentu, stebimi besikuriantys/esantys/nykstantys diskursai.

Antrojoje darbo dalyje aptariama „miesto atmintis“, kurioje aktyviai dalyvauja sovietiniai Antrojo pasaulinio karo monumentai. Remiantis atlikta erdvinių praktikų ir simbolinių ritualų analize bei istorinės atminties studijomis yra analizuojami ir aprašomi monumentus supantys naratyvai (iš dalies remiamasi Jane Elliott⁶ ir Barbaros Czarniawskos⁷ pastabomis, kurios paaiškina kaip galima pasinaudoti kokybiniais interviu naratyvo analizei), atskleidžiamas sovietinių monumentų Vilniuje specifiškumas ir jų santykis su visuomene bei politika, kylančių diskusijų priežastys ir interesų konfliktai. Miestas su jame esančiais paminklais tampa ne tik praeities versijų

³ Ten pat, p. 365.

⁴ CERTEAU, de Michel, *The Practice of Everyday Life*. Berceley: University of California Press, 2007.

⁵ Ten pat, p. 116 – 117.

⁶ ELLIOTT, Jane. *Using narrative in social research: qualitative and quantitative approaches*. London: Sage Publications, 2006.

⁷ CZARNIAWSKA, Barbara. *Narratives in social science research*. London: Sage Publications, 2004.

arena, bet kartu ir tautinį/miestietiškąjį tapatumą kuriančių veiksniu, todėl prieiga prie istorinės atminties tyrimų pasitelkiama tam, kad padėtų analizuoti monumentus kaip „atminties vietas“ ir formas.

Tyrimė remiamasi Jano ir Aleidos Assmannų *kolektyvinės atminties klasifikacija*, išskiriant kultūrinę ir komunikacinę atmintį (kultūrinė atmintis – tai gilios praeities įvykiai, kultūrinės atminties palaikymo būdai yra ritualizuoti, ceremonializuoti, atmintis perduodama tekstais, materialiomis formomis; komunikacinė atmintis – tai neseniai išgyventa patirtis, autobiografiniai atsiminimai, kurie perduodami žodiniais pasakojimais kasdieninėje komunikacijoje, jie nėra fiksuoti ar ritualizuoti⁸). Assmannai plėtoja kolektyvinės atminties koncepciją, kurią suformulavo jų pirmtakas Maurice'as Halbwachsas⁹. Būtent remiantis šiais apibrėžimais apžvelgiama, kaip tiriamuoju atveju yra kuriama grupinė atmintis, kokie istoriniai pasakojimai ją palaiko.

Jano ir Aleidos Assmannų teorija svarbi tuo, jog padeda pastebėti egzistuojančius naratyvus, kurie tampa istorinės atminties dalimi. Istorinė atmintis „kalba“ apie dabartį (ypač tada, kai istorinė atmintis yra keičiama, kai dėl jos yra diskutuojama), todėl naudojantis šiais tyrimais siekiama paaiškinti, kaip tvarkoma tokia atmintis, kaip mes perimame sukurtą pasakojimą, kaip kinta monumentus supantys naratyvai ir ką toks istorijos dėliojimas pasako apie žmones, kurie praktikuoja tokią atmintį.

Trečioji darbo dalis yra skirta konkuruojančių diskursų analizei ir jų variantų atskleidimui. Šioje dalyje siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą vadovaujamesi Michel'io Foucault diskurso¹⁰, jo organizavimo ir tvarkymo samprata. Kiekvieną diskursą veikia kontrolės, atribojimo, pašalinimo, tvarkymo, padalijimo procedūros. Taip kiekvienoje visuomenėje galima pastebėti diskursų dėliojimą(si), kai tam tikri pasakojimai vėl iškyla, karts nuo karto perpasakojami, jie kartojami, keičiami, kartais jie išnyksta vos pasirodę, išstumia vienas kitą, o kartais jie patys duoda pradžią naujiems diskursams ar su jais susijusioms praktikoms/veiksmams. Ši teorinė prieiga leidžia pastebėti ir analizuoti diskursus ne tik kaip teiginių visumą, bet ir kaip tam tikrą taisyklių bei praktikų lauką. Tai tiriamajam darbui padeda nustatyti, kaip parenkama atminties perdavimo ir pasakojimo forma, kaip vyksta skirtingų diskursų cirkuliacija. Remiantis M. Foucault tradicija analizuojami konkuruojantys diskursai, tiriamas jo kontekstas, sąlygos, dalyviai ir su juo susijusios praktikos.

Tyrimų (literatūros) apžvalga: kolektyvinės atminties teorijos pradininkas Maurice'as Halbwachsas¹¹ savo tyrimuose atskiria individualią atmintį nuo kolektyvinės ir

⁸ ASSMANN, Jan. *Communicative and Cultural memory*. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008, p. 117.

⁹ HALBWACHS, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996.

¹⁰ FOUCAULT, Michel. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.

¹¹ HALBWACHS, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996.

susitelkdamas ties pastarąją nagrinėja žmogaus atminties palaikymui reikalingas sąlygas: socialinius rėmus, kontekstą ir dalyvavimą įvairiuose visuomenės institutuose. Jis teigia, kad žmonių prisiminimai funkcionuoja dabartyje ir yra nuo jos priklausomi, t.y. mus supanti aplinka palaiko atsiminimus ir kartu prisideda prie kolektyvinės tapatybės tvirtinimo, remdamiesi kolektyvine atmintimi mes priskiriame save tam tikrai bendruomenei, institutui, grupei ir pan.

Janas ir Aleida Assmannai¹², toliau tęsdami istorinės atminties tyrimus ir pasinaudodami M. Halbwachs teorija, įveda ne tik naują „kultūrinės atminties“ terminą, bet ir ima naudoti kolektyvinės atminties klasifikaciją, išskiriant kultūrinę ir komunikacinę atmintį. Anot jų, komunikacinė atmintis yra paremta autobiografiniais, neseniai vykusių įvykių prisiminimais ir išgyventa patirtimi, perduodama iš kartos į kartą, o kultūrinė atmintis yra atsieta nuo kasdienybės ir labiau palaikoma ritualizuota, organizuota ir institucionalizuota komunikacija. Kultūrinei atminčiai Assmannai priskiria tautinės tapatybės kūrimo ar transformavimo paskirtį.

Taigi nuo M. Halbwachs tyrimų Assmannų teorija skiriasi tuo, jog jau imama kalbėti apie mechanizmus bei sąlygas, kurių dėka individuali ir kolektyvinė atmintis tampa visuomenės atmintimi. Assmannai patikslina M. Halbwachs kolektyvinės atminties koncepciją, kalbėdami apie ją ne tik kaip apie mažosios bendruomenės, bet jau kaip apie pilietinės ir tautinės tapatybės pagrindą, taip pat daroma esminė skirtis tarp Halbwachs socialiai konstruojamos atminties ir tarp Assmannų politiškai konstruojamos atminties (ritualai ir materialios medijos, pavyzdžiui, monumentai, kuriuose tarsi įterpiama ar įkūnijama atmintis, yra naudojama siekiant politiškai manipuluoti istorija). Ši skirtis leidžia atskirai nuo kolektyvinės atminties kalbėti apie valstybės bei tautos atmintį.

Kolektyvinė atmintis tampa kertiniu tyrimų objektu ir Pierre Nora¹³, kuris nagrinėja atminties vietų ir kultūrinių simbolių (Assmannų aptartą kultūrinę atmintį palaikančius mechanizmus) įtaką sukeliant kolektyvines asociacijas, „pažadinant“ atmintį ir ją siejant su istoriniu kontekstu. P. Nora istorinės atminties tyrimų kontekste labiausiai santykį išlaiko su M. Halbwachs idėjomis, viena vertus papildydamas jo samprotavimus apie kolektyvinę atmintį ir priskirdamas kolektyvinės atminties „socialiniams rėmams“ tiek fiziškai egzistuojančius (monumentas, konkreti vieta), tiek nematerialius (atmintina data, simbolinis veiksmas, istorinė asmenybė) objektus, kurie tampa kolektyvinės atminties „medijomis“. Kita vertus P. Nora tarsi polemizuoja su M. Halbwachs, įtraukdamas į diskusiją ir istorijos, kuri „uzurpuoja“ ir keičia atmintį, vaidmenį. Visų minėtų autorių darbai iš esmės nagrinėja istorinės atminties problematiką, bet tik Janas ir Aleida Assmannai imasi

¹² ASSMANN, Jan. *Communicative and Cultural memory*. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008;

ASSMANN Aleida, *Transformations between History and Memory*, Social Research, 2008, 75 (1).

¹³ NORA, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989).

konkretnesnio istorinės atminties nagrinėjimo, kuris ragina svarstyti apie atminties vietą individualaus, grupinio ar tautinio tapatumo studijose. Tai bendrasis pagrindas, nuo kurio atsispiriama tolimesniuose istorinės atminties tyrimuose.

Nors yra gausus sovietmečio¹⁴, atminties politikos¹⁵, Antrojo pasaulinio karo ir kolektyvinės/istorinės atminties atvejo studijų¹⁶ spektras, kur istorinė ir kolektyvinė atmintis tapatinama su politika¹⁷, tačiau bendrai tyrimų, kurie padėtų iliustruoti Lietuvos ir (po)sovietinės istorijos vertinimo bei materialaus palikimo atvejį, yra gana mažai. Bene didžiausią šia tematika straipsnių rinkinį Lietuvoje yra sudaręs Alvydas Nikžentaitis¹⁸. Knygoje remiamasi jau minėtais istorinės atminties tyrinėtojų darbais ir išvalgomis, kurios modifikuojamos pritaikant jas daugiau Lietuvos nei kaimyninių šalių atvejų studijoms, kalbant apie atminties kultūrą ir lietuviškosios tapatybės/identiteto kaitą. Svarbu pastebėti, kad tai didelis posūkis nuo bendrų istorinės atminties tyrimų, daugiau orientuojamasi į išskirtinį Lietuvos atvejį, kai valstybė skirtingais laikotarpiais priklausė skirtingoms santvarkoms, kurios turėjo didelės įtakos formuojant atminties politiką ir kultūrą. Taip pat keliami šiam tyrimui aktualūs klausimai: kas lėmė atminties kaitą, kaip istorinės atminties formavimui buvo naudojamos vadinamosios atminties vietos, kokie atminties „konfliktai“ kyla skirtingose erdvėse, kaip susijusi istorinė atmintis ir identitetas?

Viešosios erdvės problematikai Lietuvos kontekste skiriama nepakankamai dėmesio (tiesa, situacija iš esmės po truputį keičiasi – 2012 m. parengtas Linos Baltutytės magistro darbas¹⁹ ir

¹⁴ RUBAVIČIUS, Vytautas. *Neišgyvendinamas sovietmetis: atmintis, prisiminimai ir politinė galia*. In: *Colloquia* 18, 2007, p. 116 – 130;

MATULYTĖ, Margarita. *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011;

TININIS, Vytautas. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius: Enciklopedija, 1994;

RAMONAITĖ, Ainė. *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015;

IVANAUSKAS, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968 – 1988m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

¹⁵ STATKEVIČIUS, Tomas. *Atminties politika Baltijos šalyse: dvi probleminės sritys*. In: *Politikos mokslų almanachas*, 2013, Nr.1, p. 137 – 158;

STREIKUS, Arūnas. *Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje*. In: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr.9, p. 370-373;

DEMENTAVIČIUS, Justinas, ... [et al.]. *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

¹⁶ LOPATA, Raimundas, ... [et al.]. *Šiuolaikiniai istorinės sąmonės formavimo būdai: prielaidos, galimybės, ribos*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010;

ALIŠAUSKAS, Vytautas, ... [et al.], *Istorinės atminties diskurso prielaidos ir prieštaravimai*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014;

BONNER, Withold, ROSENHOLM, Arja. *Recalling the Past- (Re)constructing the Past. Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. Helsinki: Aleksanteri Institute, 2008;

TUMARKIN, Nina. *Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books, 1994.

¹⁷ RADŽVILAS, Vytautas, ... [et al.]. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

¹⁸ NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

¹⁹ BALTUTYTĖ, Lina. *Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai*. Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

ką tik pasirodžiusi Rasos Antanavičiūtės apginta disertacija²⁰ rodo, jog viešųjų erdvių ir paminklų tyrimai yra aktualūs bei problematiški), esančių tyrimų²¹ nepakanka gilintis į šiame darbe aptariamą atvejį, o identitetą kuriantys diskursai ir viešoji erdvė yra tarpusavyje susiję. Nagrinėjant atminties ir tapatybės kaitą, remiamasi ir viešųjų miesto erdvių tyrimais. Jekaterina Lavrinec šį darbą atlieka pasinaudodama M. de Certeau teorija²² ir skirstydama galimybę žvelgti į miestą/erdvę iš skirtingų perspektyvų, skirtingų žvilgsnio trajektorijų, skirtingų personažų²³. Taip pat ji daro perskyrą tarp stebėtojo ir aktyvaus dalyvio viešose erdvėse²⁴, tokiu būdu ji konkrečiau patikslina H. Lefebvre daromą palyginimą tarp erdvės funkcijų ir socialinių funkcijų, papildo šią skirtį socialinių veikėjų ir jų ryšio su erdve pavyzdžiais: analizuoja konkrečius atvejus, kai vienoje vietoje susiduria skirtingos grupės ar dalyviai, monumentai ir skirtinga kolektyvinė atmintis. Taigi remdamasi H. Lefebvre tyrime²⁵ keliamu klausimu ir jį pagrindžiančiu teiginiu, kad erdvė nėra tik tam tikra fizinė vieta, o greičiau socialinis konstruktas, J. Lavrinec leidžia pastebėti miesto antropologijos tyrimus vienijančią idėją – skirtingos socialinės grupės, kurios remiasi taip pat galimai skirtinga kolektyvine/istorine atmintimi, erdvei priskiria skirtingas reikšmes ir vertes, skirtingą simbolinį krūvį, kuris skatina ir tam tikrą įtampą tarp šių miesto erdvėje dalyvaujančių grupių. Kokią žinutę viešoji erdvė leidžia perduoti, priklauso nuo to, kokios grupės ją bando pasisavinti ir kaip ta erdvė vienija skirtingų žmonių atsiminimus.

Atsižvelgiant į urbanistinės erdvės ir visuomenės, paveldo bei kultūrinės atminties santykio problematiką, 2009 – 2013 m. buvo rengiama mokslo tyrimo programa „Atminties kultūra Lietuvoje“, kurią kuravo Lietuvos istorijos institutas. Ši tema detalizuotai išdėstoma dar vienoje A. Nikžentaičio parengtoje knygoje²⁶, kuri tapo trejus metus trukusio Lietuvos Mokslo Tarybos finansuojamo „Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse“ projekto rezultatu ir kurioje aiškinamasi, kaip praeities vaizdiniai formuoja miesto landšaftą, kaip funkcionuoja daugiasluksnė atmintis istorijos mokyme, muziejuose, viešose erdvėse, kaip tai vyksta dabar ir kaip atmintis buvo tvarkoma sovietmečiu. Atliekamas tyrimas, kalbant apie tapatybių

²⁰ ANTANAVIČIŪTĖ, Rasa. *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895 – 1953 metais*. Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015.

²¹ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Vietos dvasios beiškant*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014; MAČIULIS, Dangiras. *Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis*. In: Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminties kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011;

MAČIULIS, Dangiras, STALIŪNAS, Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

²² CERTEAU, de Michel. *The Practice of Everyday Life*. Berceley: University of California Press, 2007.

²³ LAVRINEC, Jekaterina. *Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos*. Filosofija. Sociologija, 2010, T.21, Nr.1.

²⁴ LAVRINEC, Jekaterina. *Shaping Spaces of Shared Experience: Creative Practices and Temporal Communities*. In: Oleg Pachenkov „Urban public space: facing the challenges of mobility and aestheticization“. Frankfurt, 2013.

²⁵ LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford;Cambridge: Blackwell, 1999.

²⁶ NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

sankirtas įvairiose miesto erdvėse, apie skirtingus istorinės atminties konstravimo būdus ir ypatumus, labai priartėja prie knygoje aprašytų atvejų: aptariama kokie kolektyvinės atminties siužetai ir ženklai dominuoja viešosiose erdvėse ir kodėl, kokį vaidmenį nacionalinio tapatumo kūrimo procese atlieka šios erdvės ir jose esantys paminklai. Svarbu suprasti, kad šiuolaikiniai žmonės priklauso (ar sau prisiima) ne vienam, o keletui tapatumų, todėl šis atliekamas tyrimas aiškiai skiriasi nuo A. Nikžentaičio parengtos knygos atvejų studijų tuo, kad dėmesys skiriamas ne vienam konkrečiam monumentui, ne visam miestui kaip vienai nedalomai erdvei ir jos reikšmei konstruojant bendrą nacionalinį tapatumą, o atskirai kiekvienam monumentui ar jų grupei ir juos supančioms erdvėms. Toks dėmesys kiekvienam monumentui ir jį supančiai erdvei, dėmesys susiduriantiems diskursams, padeda pastebėti skirtingus tapatumus, analizuoti ne tai, kaip atmintis monumentų pagalba buvo konstruojama sovietmečiu, o kaip tai yra daroma dabar.

Erdvės ir istorinės atminties tyrimai padeda analizuoti visuomenę: žiūrint iš šalies galima pastebėti, kaip erdvė yra „okupuojama“ tam tikrų grupių ir jų narių. Šiai erdvei yra priskiriami ir monumentai, kurie tampa aktyvia ir besikeičiančia (patys simboliai ar monumentai nieko nereiškia, kol su jais neatliekami tam tikri veiksmai, kol jie patys nedalyvauja viešajame diskurse ir netampa nuomonių susikirtimo centru) medija²⁷, kurie yra materialus istorinės atminties palikimas, galintis veikti kaip istorinių vaizdinių įtvirtinimas kolektyvinėje atmintyje. Kartu tokie monumentai su erdve brėžia tam tikrą „(per)skaitymo tinklą“, todėl nenuostabu, kad toks daugiopas monumentų, erdvės ir istorinės atminties „skaitymas“ sukelia diskursyvinis konfliktus.

Apžvelgiant atliktus tyrimus, susijusius su monumentų ir viešųjų erdvių problematika, galima sakyti, kad išimtinai sovietinių monumentų Vilniuje klausimas keliamas rečiau, polemika dėl monumentų priklauso ir nuo jau J. Lavrinec aptartų viešosios erdvės „dalyvių“ bei jų santykio su istorine atmintimi, nuo jų besilaikomos pozicijos: sovietinio režimo vertinimai²⁸, visuomenės (pasis)skirstymas²⁹, politiniai sprendimai, monumentų vertinimo variantų atskleidimas ir šio vertinimo susiformavimo priežastys³⁰. Remiantis atliktais tyrimais siekiama užpildyti esančią spragą, todėl ir kalbama apie monumentų vietą nepriklausomos Lietuvos kontekste, analizuojamas monumento santykis su erdve ir visuomene, tiriami kaitos procesai ir priežastys, analizuojami monumentus „palaikantys“ naratyvai. Šio uždavinio idėja yra paremta Alexander Etkindo darbe

²⁷ KARGON, Jeremy. *Changing Monuments and Monumentality. Reconstructing Perceptions of Civic Identity*. Interdisciplinary Themes Journal, Vol. 2, No. 1, 2009, p. 112 – 125.

²⁸ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos*. Lituania, 2007, T.53, Nr. 4(72).

²⁹ ADOMĖNAS, Mantas. *Žaliojo tilto skulptūros ir damnatio memoriae*. Naujasis židinys-Aidai, 2010, Nr. 5-6; VAISETA, Tomas. *Sunku neįžvelgti. Ar posovietiniai ženklai vis dar susiję su sovietmečiu?* Naujasis židinys-Aidai, 2010, Nr. 12.

³⁰ TRILUPAITYTĖ, Skaidra, *Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“: Žalioji tilto atvejis ir kiti paminklai*. In: Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, Vytautas Rubavičius (sud.), *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Kitos knygos, 2011.

keliamu klausimu: kuo skiriasi „minkštoji“ ir „kietoji“ atmintis³¹ ir kaip yra vertinami ir statomi/saugomi pastatyti monumentai Rusijoje ir Vokietijoje? Panašiai P. Nora savo darbe „Les Lieux de Memoire“ aptaria materialaus palikimo (ypač monumentų) svarbą istorijos atvaizdavimui ir tautiniam tapatumui, politinės tradicijos ir testinumo/nutraukimo demonstravimui, istorinės praeities ir dabarties ryšiui. Iš esmės A. Etkind pritaria socialumo ir erdvės dialektikai, monumentų ir istorinės atminties santykiui, tačiau skirtingai nei H. Lefebvre bei P. Nora, pabrėžia ir įvairių istorinių tekstų, literatūros, dokumentų, užrašytų atsiminimų bei diskusijų svarbą. Tiksliau sakant, jis argumentuoja monumentų ir tekstų glaudų bei būtiną santykį.

Kalbant apie istorinę atmintį, monumentus ir viešąsias miesto erdves, visuomenę, derėtų pasakyti, kad ne mažiau svarbūs ir būtini atliekamam tyrimui yra supantys aptariamus monumentus naratyvai, kurie išskiriami tiek užsienio, tiek Lietuvos autorių darbuose: „Motinos Rusijos“³², „Didžiojo Tėvynės karo“³³ (pergalės mitas), „išvaduoto Vilniaus“ (pastarasis buvo naudojamas siekiant įtvirtinti SSRS galios ir istoriškumo mitą) ar „okupuotos Lietuvos“ ir panašūs naratyvai, kurie prisidėjo ir prie miesto/visuomenės tapatybės kūrimo³⁴. Šie ir kiti diskusijose apie sovietinius monumentus ir istorinį palikimą dalyvaujantys naratyvai veikia ne tik kaip monumentų padėtį ar tam tikrų grupių pozicijas legitimuojantys, bet kartu ir kaip valstybingumą ar tautiškumą, identitetą veikiantys elementai³⁵. Istorinių pasakojimų analizė padeda suprasti, kaip istorija naudojama kuriant žinojimo ir valdžios santykį, kaip istorinė atmintis per naratyvus, erdvę ir paveldą dalyvauja tautinio tapatumo kūrime³⁶. Galima sakyti, kad iš esmės šios įžvalgos papildė ir patikslina Jano ir Aleidos Assmanų tautinio tapatumo bei istorinės atminties ryšio svarbą. Verta paminėti, kad informacijos tyrimo tema bei naujų įžvalgų suteikė įsibėgėję sovietmečio tyrimai Lietuvoje kultūros, meno, fotografijos, tautinio tapatumo ir istorinio palikimo temomis (Aurimas Švedas³⁷, Tomas Vaiseta³⁸, Nerija Putinaitė³⁹ ir kt.).

Darbo metodologija: siekiant atskleisti konkuruojančius diskursus dirbama su miesto antropologijos ir istorinės atminties studijomis, gilinamasi ne tik į esančius tyrimus ir aptartą

³¹ ETKIND, Alexander. *Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany*. Grey Room 16, Summer 2004.

³² KIRSCHENBAUM, Lisa A. „Our City, Our Hearths, Our Families“: *Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda*. *Slavic Review*. 2000. Vol. 59. № 4.

³³ VITKUS, Hektoras. *Pergalės mito pančiai. Dar kartą apie kovą dėl istorinės atminties*. Kultūros barai, 2010, Nr 4.

³⁴ CZAPLICKA, John...[et al.], *Cities after the fall of communism: reshaping cultural landscapes and European identity*. Woodrow Wilson Center Press: The Johns Hopkins University Press, 2009.

³⁵ ALONSO, Ana Maria. *The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism, and Ethnicity*. *Annual Review of Anthropology*, 1994, Vol. 23.

³⁶ HARRISON, Frances W. *Reviving Heritage in Post-Soviet Eastern Europe: A Visual Approach To National Identity*. Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology, Vol. 20, Article 3, 2012.

³⁷ ŠVEDAS, Aurimas. *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944 – 1985)*. Vilnius: Aidai, 2009.

³⁸ VAISETA, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964 – 1984)*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija: Naujasis židinys – Aidai, 2014.

³⁹ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.

literatūrą, bet ir į internetinėse svetainėse pasirodžiusius straipsnius, pranešimus ir naujienas. Rašant darbą taikoma diskurso analizė, remiantis M. Foucault diskurso samprata ir ją papildančiomis teorijomis, įžvalgomis apie diskurso tvarką ir kontrolę, diskursyvines praktikas. Remiantis diskurso analize vertinami turimi tekstai, straipsniai ir pasisakymai, aptariama monumentų, kaip vizualaus diskurso, tvarka ir „veikimo“ variantai.

1. MONUMENTAI MIESTE: ERDVINIŲ PRAKTIKŲ IR RITUALŲ ANALIZĖ

Semiotikai ir antropologai mano, kad į miestą reikia žvelgti kaip į diskursą ar tekstą⁴⁰. Tokiame miesto „tekste“ galima pastebėti, kaip statant, keičiant ar griauinat tam tikrus monumentus ir paminklus⁴¹ yra įtvirtinama šalies istorija viešosiose erdvėse, kaip nuolat susipina, susiduria, konkuruoja skirtinga istorinė atmintis, siekiai legitimuoti savo poziciją, statusą, siekiai įtvirtinti savo pasakojimą kaip vienintelį teisingą. Miestas tampa panašus į Babelio bokštą, kuriame dalinamasi skirtingais individualiais ir kolektyviniais prisiminimais, todėl ilgainiui tampa nebeįmanoma rasti to teisingo, vieno ir bendro visiems istorinio pasakojimo. Šiuo atveju sunkiausia susikalbėti dėl perkonstruojamos ir pertvarkomos istorinės atminties, kurią palaiko tam tikri mieste esantys monumentai ir juos supantys naratyvai. Tai ragina svarstyti, kaip ir koks istorinis paveldas dalyvauja miesto ir žmonių gyvenime, kieno tai paveldas, kam jis reikalingas, kokią vietą jis užima tautinio identiteto kūrime, ką vieni ar kiti paminklai simbolizuoja ir ką su jais reikia daryti? Taigi, viešojoje erdvėje esantiems monumentams priklauso skirtingi ženklai bei simboliai, kurių reikšmei bei poveikiui nusakyti tenka pasitelkti įvairius iškodavimo metodus, keli iš jų - vykstančių simbolių ritualų ir erdvinių praktikų analizė.

Miesto erdvė suvokiama kaip vieta, kurioje aktyviausiai formuojasi ir kinta viešojo nuomonė. Tačiau dabar ji tampa ne tik savotiška arena reiškiant savo įsitikinimus ir kovojant dėl savų interesų, bet ir kone didžiausia medija bei vieta konfliktui, politinėms problemoms spręsti. H. Lefebvre „Erdvės gamyboje“ kalba apie tai, kad pati erdvė yra politiška, nes dėl jos yra nuolatos kovojama, ji tiek socialiai, tiek istoriškai (per)konstruojama ir naudojama, joje visada galima pastebėti tam tikrą valdžios ženklų visumą, dominuojančią ideologiją⁴². Ši tendencija ypač pastebima valstybių sostinėse, nes čia, kaip įvardija D. Mačiulis, susiformavęs „kolektyvinės atminties

⁴⁰ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 58.

⁴¹ Šiame darbe monumento ir paminklo sąvokos toliau bus vartojamos kaip sinonimai.

⁴² LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. P. 68 – 168.

kraštovaizdis⁴³ tampa etalonu konstruojant kitas nacionalinę atmintį reprezentuojančias erdves. Vilnius, kaip Lietuvos Respublikos sostinė, LDK sostinė ir atgimstančios, nepriklausomos Lietuvos simbolis, yra ir buvo suprantamas kaip svarbus ideologinis centras, šalies „vizitinė kortelė“, jos langas į pasaulį, todėl nenuostabu, kad sovietmečiu, siekiant geriau inkorporuoti Lietuvą į SSRS sudėtį, modernizuoti šalį pagal sąjunginius principus⁴⁴, čia buvo atliekami itin svarbūs darbai: šalinami su Lietuvos nepriklausomybės kovomis susiję simboliai, pervadinamos gatvės, aikštės, statomi paminklai Stalinui bei Leninui, monumentai Raudonosios armijos generolams ir kariams. Kaip pastebi sovietmečio tyrėjai, visi Vilniuje pastatyti paminklai ir monumentai turėjo pasitarnauti konstruojant naują sovietinį žmogų, naują visuomenės tapatumą, atlikti propagandinę funkciją⁴⁵ – demonstruoti Lietuvos vietą sovietinėje hierarchijos sistemoje, „įrašyti“ miesto erdvėje ir kolektyvinėje atmintyje sovietinius herojus, simbolius, galios ženklus, vaizduoti sovietinės ideologijos siekius, padėti pertvarkant istorinę atmintį, įtvirtinti svarbiausius SSRS kuriamus naratyvus. Aplinkos pertvarka, sovietinio šventinio kalendoriaus įvedimas⁴⁶, jo palaikymas ir steigiamos naujos praktikos bei simboliniai ritualai neišvengiamai skatino gyventojų suvokimo, elgesio, įpročių ir mąstymo pokyčius. Lietuvai atgavus nepriklausomybę buvo siekiama atsikratyti šių sovietinės ideologijos simbolių ir vaizdinių, daugelis buvusio politinio režimo pastatytų paminklų buvo pašalinti iš viešųjų erdvių sutarus dėl jų neigiamos reikšmės ir poveikio, greitai kai kurių iš jų vietą užėmė naujai statomi paminklai, kai kurios erdvės, pašalinus sovietinius paminklus, iki šiol tebėra tuščios, nes nesutariama dėl tokių erdvių paskirties (žymiausias ir vis dar daug diskusijų sukeliantis atvejis yra Lukiškių aikštė, kurioje iki 1991 m. stovėjo paminklas Leninui). Atliktuose tyrimuose ir atvejo studijose pastebima, kad kituose miestuose tokio paminklų karo nebuvo⁴⁷, nes beveik nebuvo su kuo „kariauti“. Kaip minėta, Vilnius, turėjęs tarybinės sostinės statusą, buvo tapęs tiek respublikos gyvenimo, tiek sovietinę ideologiją įkūnijančiu centru⁴⁸, todėl formuojant ir keičiant kolektyvinę atmintį bei lyginant Vilnių su kitais Lietuvos miestais, galima sakyti, jog čia darbo ties materialiu palikimu buvo idėta daugiausiai.

⁴³ MAČIULIS, Dangiras. *Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 133 – 134.

⁴⁴ ČEPAITIENĖ, Rasa. „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Minsko ir Vilniaus atvejai. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 177.

⁴⁵ ANTANAČIŪTĖ, Rasa. *Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947 – 1952 m.* Menotyra, t.16, nr. 3 – 4, 2009, p.166.

⁴⁶ PROCEVSKA, Olga, ... [et al.]. *Celebrations, Commemorative Dates and Related Rituals: Soviet Experience, its Transformation and Contemporary Victory Day Celebrations in Russia and Latvia*. In. Nils Muižnieks (ed.), *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2011, p. 109 – 112.

⁴⁷ MAČIULIS, Dangiras. *Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis*. P. 140.

⁴⁸ MIKAILIENĖ, Živilė. *Stalininio laikotarpio Vilnius: sovietinio miesto mito formavimas*. Pranešimas moksliniame seminare-diskusijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius, 2015 balandžio 2d.

Vilniuje po sovietinių paminklų griovimo bangos liko keli objektai, kurie nebuvo demontuoti ir perduoti Rusijai ar išvežti į Grūto parką ir kurie priskiriami sovietiniams Antrojo pasaulinio karo monumentams: tai Antakalnio kapinėse, Panerių memoriale esantys monumentai, į Nemenčinės kapines iš miestelio centro perkeltas obeliskas, buvęs Ivano Černiachovskio paminklas (dabar jo vietoje yra paminklas Vincui Kudirkai) ir jau nukeltos Žaliojo tilto skulptūros. Reikia paminėti, kad Žaliojo tilto skulptūros į tyrimo lauką patenka dėl to, jog ši objektą prie aptariamų monumentų tematikos priskiria vykstančios diskusijos ir su juo susijusios erdvinės praktikos.

Siekiant apčiuopti mieste vykstančių procesų dinamiką ir įvairovę, jų priežastis ir rezultatus, reikalinga tyrimo optika, sufokusuota į erdvines praktikas⁴⁹. Pasak H. Lefebvre, erdvė yra socialinis konstruktas ir analizuojant ją, galima analizuoti pačią visuomenę⁵⁰ ir *vice versa*, todėl tyrimui svarbu ne pastovias erdvės funkcijas ženklinantys reglamentai, o monumentus supančios ir su jais susijusios tradicijos, ritualai, spontaniškai gimstantys nauji elgesio ar veiklos būdai, kūrybinės praktikos, kasdieninė veikla – jų susidūrimas ir aktyvumas padeda rasti atsakymus apie konkrečios vietos pobūdį, nustatyti koks ryšys atsiranda tarp dalyvių ir monumentų, tarp erdvės ir joje esančio objekto. Tam tikros vietos ir erdvės sufleruoja atitinkamą judėjimo dinamiką, veiksmus, kai kurios vietos (pavyzdžiui, aikštės ar kapinės) yra skirtos reprezentacijai, minėjimams, susibūrimams, o kitos (gatvės, tiltai, parkai, taip pat ir aikštės) – kasdieniam judėjimui. Taip vienos vietos tampa lankomos tik tam tikru metu, švenčių ar minėjimų proga, o kitos vietos tampa kasdienio susidūrimo arena. Susibūrimų priežastis ir judėjimo scenarijus stipriai koreguoja ir objektai esantys viešose erdvėse. Šiuo atveju tam tikri monumentai kartu su konkrečia vieta tampa pretekstu simboliniams ritualams rasti ir vykti, šalia jų randasi naujos tradicijos, įpročiai („-Susitikime prie ... paminklo.“), kūrybinės/meninės akcijos, kurios daugiausiai būna orientuotos į tam tikrus erdvėje esančius elementus, taip pat į stebėtojus, siekiant juos įtraukti į bendrą diskursą. Taigi, iš esmės galima pritarti teoretikams, kurie teigia, jog viešosios miesto erdvės, jas sudarantys elementai ir objektai, yra ne tik rutininio judėjimo dalis, bet ir besikuriančių veiksmų priežastis, nuolatinio ginčo objektas, tai fizinės ir istorinės duotybės, geografiniai ir simboliniai centrai, bendrų interesų skatinamų grupių susirinkimų ir eilinių, nepažįstamų žmonių susidūrimų vietos⁵¹. Tačiau tiriant viešąsias miesto erdves galima pastebėti, kad iš esmės jos skiriasi savo padėtimi, joje esančiais objektais, elgesio modeliais ir sufleruojamomis judėjimo trajektorijomis. Todėl siekiant parodyti viešųjų miesto erdvių ir monumentų specifiškumą, šio tyrimo objektai yra skirstomi į dvi grupes:

⁴⁹ CERTEAU, de Michel, *The Practice of Everyday Life*. P. 116 – 117.

⁵⁰ LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. P. 34 – 45.

⁵¹ TRILUPAITYTĖ, Skaidra. *Viešoji kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis*. In. Lietuvos kultūros tyrimai 2: muziejai, paveldas, vertybės, 2012, p. 84 – 85.

1. Žaliojo tilto skulptūros ir paminklas I. Černiachovskiui - šie objektai tiek geografiškai, tiek simboliškai atsiduria *centre*, monumentus supančioms erdvėms labiau būdingos kasdienės, kūrybinės/meninės praktikos ir spontaniškos akcijos nei simboliniai ritualai, abu objektai jau yra pašalinti iš viešųjų erdvių ir tai ragina kalbėti apie tai, kas nutinka, kai erdvė/vieta lieka tuščia;
2. Nemenčinės obeliskas, Panerių memorialo ir Antakalnio kapinių monumentai - šie objektai geografiškai ir simboliškai atsiduria *periferijoje*, šioms erdvėms labiau būdingi simboliniai ritualai nei kasdienės praktikos, ritualų ir monumentus supančių naratyvų analizė skatina apsvarstyti simbolinio pasisavinimo metaforą⁵².

Miesto erdvinių praktikų *centre* ir simboliinių ritualų *periferijoje* analizė yra svarbi tuo, kad padeda atsakyti į klausimus: kas tai daro, kodėl, kaip tai daroma? Miestas turi savas kintančias reikšmes, kurios yra priklausomos nuo tam tikrų grupių, santykių tarp jų, veiksmų. H. Lefebvre mano, kad tai, kas nutinka gatvėse, aikštėse, kapinėse, kokie veiksmai, gestai, drabužiai, žodžiai ir net žodžių vartojimas, vartojimo būdas lydi erdvines praktikas bei ritualus, parodo kaip tam tikroje erdvėje priimamos egzistuojančios politinės, istorinės ar socialinės reikšmės⁵³, kaip monumentų pagalba įtraukiami asmenys, skirtingos socialinės grupės ir bendruomenės į vykstančius procesus. Tokiame mieste „tekste“ monumentai ir šventės iš esmės užima ypatingą vietą, jie tampa erdvinių praktikų, ritualų, judėjimo scenarijų, darančių įtaką konkrečiai vietai, ir istorinės atminties dalimi.

Socialumo ir erdvės dialektika atsikleidžia stebint kaip erdvinės praktikos formuoja miestą bei pačios yra jo formuojamos. Pavyzdžiui, rutininiai scenarijai retai kada keičia miesto erdvę, kūrybinių praktikų poveikis, jei į jas neįtraukiami specifiniai objektai, taip pat yra minimalus (galima analizuoti *flash mobų*, *graffiti* poveikį miesto erdvėms), tačiau kur kas didesnę poveikį gali sukelti meninės instaliacijos, žaismingos, spontaniškos akcijos, kurios provokuoja tam tikrus praeivių veiksmus ir atsaką, atkreipia dėmesį, ragina diskutuoti ne tik apie tokias akcijas ir instaliacijas, bet ir apie objektus ar erdves, kuriose tai buvo atliekama. Išskiriami ir spontaniškai susiklostantys ritualai⁵⁴, kai įprastas miesto elementas įgauna naujų reikšmių (pvz., „meilės spygų“ fenomenas ant tiltų, Gitenio Umbraso norų/stebūklų plytelė Katedros aikštėje, supynės po Baltuoju tiltu ir t.t.), keičia miesto rutiną ir ilgainiui tampa lankomu objektu dėl tokios susiformavusios lankymo/veiksmų tradicijos. Taip pat pastebima, kad bene didžiausią poveikį turi metai iš metų

⁵² Vykstantys ritualai, tradiciniai paminėjimai ir šventės, juos lydintys gestai ir atributika tampa erdvę tam tikru metu ženklinančiu gestu, tik tam tikrai erdvei būdinga praktika, kuri nuolatos tų pačių socialinių grupių ar tam tikro tapatumo žmonių yra atkartojama. Tai galima vadinti „simboliniu pasisavinimu“, kai tam tikra grupė žmonių suteikia erdvei tik sau būdingas, vienijančias ir kitiems svetimas reikšmes.

⁵³ LEFEBVRE, Henri. *Writings on cities*. Malden [Mass]: Blackwell, 2000, p. 112 – 115.

⁵⁴ LAVRINEC, Jekaterina. *Urbanistinė choreografija: kūnas, emocijos, ritualai*. In. Santalka: filosofija, komunikacija, T.19, nr. 1, 2011, p. 69.

atkartojami ritualai, kurie miesto antropologijos studijose įvardijami kaip periodiškai kartojami simboliniai veiksmai, kurie susiję su konkrečia miesto vieta, objektu, konkrečiu momentu ar laiku, švente ar paminėjimu ir yra palaikomi kolektyvinio žinojimo⁵⁵. Jie tampa ne tik veiksmingu konkrečios erdvės ar objekto joje atgaivinimo būdu, bet ir stiprų emocinį poveikį, bendrumo jausmą tam tikroms tokiam rituale dalyvaujančioms grupėms sukeliančiu veiksmu. Taip pat tokie ritualai gali suteikti ne tik vietoms ir joje esantiems elementams papildomos simbolinės vertės, tačiau tapti svarbūs ir juose dalyvaujančioms žmonių grupėms, jų kolektyvinei atminčiai ir tapatumui.

Analizuojant miestą ir jame vykstančius procesus, svarbu išskirti ir aptarti tokio teksto „figūras“. Dažniausiai išskiriamos miesto studijų figūros yra vietinis gyventojas, turistas ir tyrinėtojas⁵⁶. Atsižvelgiant į jų santykį su miesto erdvinėmis struktūromis ir ritmais, emociu žemėlapiu, galima aptarti jų judėjimo intensyvumą ir priežastis, miesto choreografiją⁵⁷. Pavyzdžiui, turistų miestas sutampa su turistams skirtomis miestą reprezentuojančiomis vietomis, tuo tarpu vietinio gyventojų judėjimo choreografija yra prisotinta kultūrinių, istorinių ir asmeninių asociacijų, tyrinėtojų figūra derina turistų bei vietinio gyventojų žvilgsnių perspektyvas, balansuoja tarp kasdienės aplinkos ir judėjimo suvokimo, ir kartu išlaiko distanciją su tyrimo objektais⁵⁸. Taigi, turistų, kaip fotografo, žvilgsnio trajektorija, judėjimo maršrutai ir dėmesys tam tikram objektui gali tapti kasdienės praktikos ir rutininį judėjimą keičiančiu veiksmu. Kitais atvejais, turistų dėmesys tam tikroms miesto erdvėms ir jo žvilgsnio ar judėjimo selektyvumas apriboja jį nuo galimo įsitraukimo į tam tikras erdvines praktikas ir joms nedaro visiškai jokios įtakos. Tuo tarpu vietinis gyventojas, kaip miesto „figūra“, yra pats aktyviausias.

Kadangi šiame darbe, remiantis miesto antropologijos ir istorinės atminties studijomis, hipotetiškai manoma, kad diskursų pasiskirstymą ir „aktyvumą“ lemia monumentų santykis su tam tikromis erdvėmis, erdvinių praktikų ir ritualų dalyviais, stebėtojais, jų kolektyvine ir istorine atmintimi, todėl šių aptartų žvilgsnių perspektyvos, simbolinių ritualų bei kasdinių/kūrybinių praktikų analizė yra viena iš priežasčių, kuri skatina vertinti monumentus ir su jais vykstančias praktikas kaip svarbius akcentus temoje dalyvaujantiems diskursams. Laikantis nuomonės, kad miesto aplinka ar tam tikros erdvės, jose esantys monumentai aktualizuojami per organizuotą veiklą ir sąveiką su dalyviais, toks miesto žemėlapių ir miestiečių judėjimo tyrimas reikalauja atidumo socialinei sąveikai ir ryšiams, besikeičiančioms kultūrinėms reikšmėms, kolektyvinei atminčiai,

⁵⁵ Ten pat, p.70.

⁵⁶ LAVRINEC, Jekaterina. *Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos*. In. Filosofija. Sociologija, t.21, nr.1, 2010, p. 54.

⁵⁷ Jekaterina Lavrinec „miesto choreografijos“ sąvoką vartoja analizuojant erdvinį miesto patyrimą ir teigia, kad ši sąvoka sujungia šiuos komponentus: 1) taisyklės ir reguliarumą, irėminančius mūsų kasdienes veiksmus; 2) erdvines struktūras, kuriose veikia taisyklės, kurios daro įtaką mūsų judėjimo galimybėms; 3) mūsų veiksmus, kurie gali būti tiek aktyvūs, tiek pasyvūs erdvės struktūrų atžvilgiu.

⁵⁸ LAVRINEC, Jekaterina. *Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos*. P. 54 – 57.

besikeičiantiems judėjimo modeliams. Todėl tiriamiesiems atvejams taikomos skirtingos miesto antropologijos studijų ir stebėsenos taktikos.

1.1 *Centriniai* monumentai ir erdvinės miesto praktikos

Miesto centras išlieka ta vieta, kur vyksta didžiausia konkurencija dėl dominavimo, todėl ir erdvės kontrolė, jos pasisavinimas bei interpretacija čia yra aktyviausia. Erdvinės praktikos ir ritualai yra susiję su polinkiu uzurpuoti tam tikrą vietą ar joje demonstruoti savo simbolinę galią, legitimuoti savo poziciją ar tvirtinti savo istorinės atminties versiją. Tačiau svarbu pabrėžti, kad ne visos erdvės su joje esančiais objektais vienodai „pasiduoda“ tiek ritualiniams veiksams, tiek praktikoms. Žaliojo tilto ir Vinco Kudirkos aikštė, kurioje iki Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo stovėjo monumentas I. Černiachovskiui, yra vienos iš judriausių vietų visame Vilniaus mieste. Analizuojant mieste vykstančius procesus, būtina pasverti ir įvertinti šių procesų ir veiksmų dalyvio poziciją, nes ne visi atliekami veiksmai reikalauja vienodo visuomenės įsitraukimo. Taip pat svarbu analizuoti vykstančias praktikas, kurios, remiantis H. Lefebvre įžvalgomis, turi būti suprantamos kaip individualaus rutininio elgesio erdvėje modeliai⁵⁹ ir visuotines jos panaudojimo taisyklės – vienos jų skirtos pasyviai stebėjimui, kitos tuo tarpu reikalauja aktyvaus įsitraukimo ir dalyvavimo jose⁶⁰. Pagal tą „įtrauką“ analizuojamas ir pats vartotojas, dalyvis ar jau anksčiau aptartos miesto figūros, kaip svarbus besikeičiančių procesų elementas ar net iniciatorius.

Keturios Žaliojo tilto skulptūrinės grupės „Mokslo jaunimas“, „Taikos sargyboje“, „Žemės ūkis“, „Pramonė ir statyba“ daugeliui vilniečių buvo neatskiriama tilto dekoratyvinė ar istorinė, simbolinė dalis nuo 1952 m., kai tiltas buvo pavadintas I. Černiachovskio garbei ir papuoštas šiais monumentais, iki pat 2015 m. liepos mėnesio, kai skulptūros Vilniaus miesto savivaldybės sprendimu dėl avarinės jų būklės ir galimo pavojaus praeiviams buvo nukeltos. Tiesa, dar iki skulptūrų nukėlimo jos susilaukė didelio dėmesio iš labai įvairių pozicijų, ir viena iš priežasčių yra susijusi su šių skulptūrų matomumu ir jų padėtimi/vieta miestiečių kasdienybėje. Atsižvelgiant į viešojo transporto, automobilių, pėsčiųjų judėjimą, galima sakyti, kad Žaliojo tiltas yra bene judriausia vieta mieste, kad pati erdvė tarsi nustato „savo judėjimo dinamiką, žvilgsnių ir gestų ritualus, balso stiprumą ir miestelėnų sąveikos scenarijus“⁶¹ (tai triukšminga, aktyvi ir paspartinanti judėjimą erdvė, kurioje gyventojai kasdien prasilenkia vieni su kitais, kurioje neužsibūnama,

⁵⁹ LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. P. 40 – 45.

⁶⁰ LAVRINEC, Jekaterina. *Shaping Spaces of Shared Experience: Creative Practices and Temporal Communities*. In. O. Pachenkov (ed.), *Urban Public Space: Facing the Challenges of Mobility and Aestheticization*, Frankfurt am Main, 2013, p. 138-148.

⁶¹ LAVRINEC, Jekaterina. *Urbanistinė choreografija: kūnas, emocijos, ritualai*. P. 66.

nesiilsima, erdvės siūlomos sąlygos mažai tinkamos laukimui, ilgesniam bendravimui ar diskusijai), o miestiečiai tik paklūsta siūlomam ir jau įprastu tapusiam elgesio modeliui.

Atrodo akivaizdu, kad Žaliojo tilto nėra ta vieta, kuri inicijuotų tradicišką su tam tikromis datomis ar monumentus gaubiančiais naratyvais susijusį apsilankymą. Tačiau lygiai taip pat akivaizdu, kad ties Žaliojo tilto monumentais susiduria labai įvairiapusiški praeities vertinimai, kuriuos inspiruoja monumentų istorija, simbolika (ant „Taikos sargyboje“ monumento „puikuojasi“ Lietuvoje įstatymiškai uždrausti sovietiniai simboliai – pjautuvas ir kūjis), Rusijos ambasados ir žiniasklaidos dėmesys. Prie šio dėsningo prisideda ir tai, kad pačios sovietinės skulptūros yra orientuotos į dekoratyvinę - reprezentacinę funkciją, o jų vertinimas visuomenėje yra nevienareikšmiškas ir nepastovus. Stebint miestiečių judėjimą ir kartu jame dalyvaujant, galima sakyti, kad Žaliojo tilto erdvei yra būdingos kasdienės/kūrybinės praktikos ir spontaniškos/šventinės akcijos. Be aktyvaus įsitraukimo ar kitų dalyvių stebėjimo, tai galima pasakyti ir analizuojant vizualųjį diskursą (nuotraukos, *memai*, pasirodę tiek skulptūroms esant, tiek jas nukėlus nuo tilto). Nors yra gana sudėtinga atsekti kada prasidėjo diskusijos dėl Žaliojo tilto skulptūrų, tačiau stebint pastarųjų metų įvykius ir retoriką, vertinant monumentus supančią erdvę, yra gana akivaizdu, kad šios skulptūros aktyvesnio dėmesio susilaukė ne tik dėl ryškėjančio šiuolaikinio požiūrio į totalitarinį paveldą ir santykį su praeitimi, dėl skirtingų nuomonių bei kolektyvinių atminčių susikirtimo, bet ir dėl pačios erdvės bei dėl besikeičiančio viešųjų erdvių (ir paveldo kartu) vertinimo⁶². Žaliojo tilto - tokia miesto erdvė, kurioje erdvinės praktikos atliekamos siekiant kuo labiau paveikti praeivius⁶³ (nes vieta yra itin aktyvi) ir sukelti emocinį poveikį. Kuo emociškai intensyvesnis įvykis ar procesas, tuo labiau toks veiksmas „laužo“ vietos rutiną ir sukelia didesnes diskusijas. Todėl Žaliojo tilto skulptūros buvo kone aktyviausiai naudojama medija siekiant dėmesio, skulptūrų specifiskumas būtent dažniausiai ir išryškėja dėl skirtingų erdvinių praktikų (ir atvirkščiai), ir kolektyvinės atminties heterogeniškumo.

Šalia sovietinių paminklų vykstančios erdvinės praktikos svarbios tuo, kad padeda pastebėti dėl monumentų interpretacijos ir reprezentacijos kylančias problemas, pasimato diskusijos dėl jų statuso ir vertės dabartiniame istoriniame pasakojime. Monumentai, buvę Žaliojo tilto dalimi, ir su jais susijusios praktikos šiame darbe aptariamos iš kelių perspektyvų:

⁶² Vis aktyviau diskutuojama ne tik dėl statomų paminklų, bet ir dėl vietų, kuriose jie turi atsirasti (dar kartą prisimenant Lukiškių aikštės atvejį), dažniau norima miesto erdvėse matyti lietuviškumo simbolius ir įvaizdžius. Iš kitos pusės, Žaliojo tilto skulptūrų atvejis yra unikalus fenomenas ne tik Lietuvos, bet ir regiono mastu – tiltų su socrealistinio stiliaus skulptūromis daugiau niekur nėra (artimiausias analogas – Maskvos Volgos kanalas, tačiau skulptūros ten, skirtingai nei Žaliojo tilto atveju, nedominuoja, pagrindinę rolę vaidina pastatai). Taigi dėl šių dviejų priežasčių (erdvės ir paveldo, erdvės ir statomų/griaunamų paminklų santykio) Žaliojo tilto skulptūros susilaukia vis aktyvesnio vertinimo.

⁶³ 2015 m. spalio 3 – 4 dienomis, festivalio „Sirenos“ metu prie Žaliojo tilto buvo rodomas šokio spektaklis „Petia ir vilkas. Reinterpretacija“. Organizatorių teigimu spektaklį buvo siekiama parodyti kuo aktualesnėje vietoje, užmegzti dialogą, galbūt net atsiriboti nuo konteksto. Toks atvejo pavyzdys leidžia manyti, kad būta ir daugiau veiksmų, labiau susijusių su Žaliojo tilto erdve, nei su juo, kaip atminties vieta.

- a) kaip objektai, sukeltys tam tikrus veikmus dėl nevienareikšmiško, greičiau neigiamo jų interpretavimo ir istorinio konteksto – 2007 m. gegužės 6–ąją, prieš Pergalės dienos minėjimą, ant vienos iš skulptūrų pjedestalo raudonais dažais buvo užrašyti žodžiai „Rusčiai lauk“⁶⁴; 2008 m. ant „Taikos sargyboje“ skulptūrų postamentų buvo nupieštos raudonos svastikos ir prikabintas raudonais dažais užrašytas audeklas „komunistų kekšė“⁶⁵; 2010 m. tas pats monumentas buvo aptaškytas raudonais dažais⁶⁶, kurie tariamai simbolizavo kraują, kruvinus sovietinių karių darbus ir okupacinės valdžios represijas, o po kelių savaičių vandalai nuo skulptūros postamento nuėmė lentelę, kurioje rašoma, jog šis monumentas yra saugomas paveldo objektas; 2014 m. lapkričio pradžioje ant to paties monumento „Taikos sargyboje“ kareivio rankų buvo užkabintos raudonais dažais aptaškytos grandinės⁶⁷, kurios, anot akcijos sumanytojo, turėjo simbolizuoti okupacinio kareivio ketinimus suimti bet kurį nepaklususį sovietiniam režimui; užfiksuota akcija, kurios metu prie to paties sovietinių karių monumento buvo pritvirtintos sovietinio režimo nusikaltimų ir aukų fotografijos, lentelė, raginanti nukelti „okupantų „balvonus“, propagandos ir melo agresijos įrankius“⁶⁸; 2014 m. pavasarį vienam iš „Taikos sargyboje“ kareivių ant tarpukojo buvo pritvirtintas popierinis Vladimiro Putino veidas⁶⁹;
- b) kaip objektai, kurie susilaukia dėmesio įtraukiant juos kūrybinių, meninių, šventinių, spontaniškų akcijų metu, kurios susijusios su nuosaikesne sovietinio paveldo interpretacija ar su tuo, jog tai gerai matomas, reklamai tinkamas objektas – meninei/kūrybinei akcijai priskiriamas įvykis, kai 1995 m. pasirodė kūrinys „Ateini ar išeini“ - Gediminas Urbonas užmovė ant „Žemės ūkis“ skulptūrinės grupės dangų atspindinčius veidrodinius kubus⁷⁰; 2004 m. Kalėdiniu laikotarpiu „Mokslo jaunimas“ ir „Žemės ūkis“ skulptūrų galvos buvo papuoštos raudonai

⁶⁴ „Ant Žaliojo tilto skulptūros – nesantaiką kurstantis užrašas“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/ant-zaliojo-tilto-skulpturos-nesantaika-kurstantis-uzrasas-atnaujinta.d?id=13110392> > [Žiūrėta 2015 12 07].

⁶⁵ „Pamirštos ir nušiuusias Žaliojo tilto skulptūros“ < <http://www.alfa.lt/straipsnis/10379033/pamirstos-ir-nusiurusios-zaliojo-tilto-skulpturos> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁶⁶ Ten pat. [Žiūrėta 2015 12 03].

⁶⁷ „Parlamento gynėjas Žaliojo tilto skulptūras „papuošė“ grandinėmis“ < <http://www.tv3.lt/naujiena/814860/parlamento-gynejas-zaliojo-tilto-skulpturas-papuose-grandinemis> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁶⁸ „Akcija ant Žaliojo tilto“ < <http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1221894> >;

„Akcija ant Žaliojo tilto“ < <http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1221895> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁶⁹ „Incidentas prie Žaliojo tilto 2014 gegužės 23 d.“ < <http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1107986> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁷⁰ TRILUPAITYTĖ, Skaidra. *Ar jau metas Žaliojo tilto studijoms?* In. Naujasis Židinys-Aidai, 2010, Nr.12, p. 459.

baltomis Kalėdinėmis kepurėmis⁷¹; 2010 m. švenčiant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtmetį ir inicijavus projektą „Vilniaus ženklai“ po Neries tiltais buvo pritvirtintos 6 skulptūros, po Žaliojo tilto atsidūrė skulptūra „Grandinė“, kuri vaizduoja laisvės kovų netektis, tautos, atlaikiusios okupacijas, tremtis, genocidą, tvirto tikėjimo ženklą⁷²; galima paminėti kūrybinę akciją, kuri buvo planuota, tačiau neįgyvendinta – tai 2014 m. „Vilnius street art“ festivalio metu architekto Audriaus Ambraso siūlymas skulptūras kuriam laikui patalpinti į narvus, siekiant jas „įkalinti“ ir nužeminti tarybinį patosą, monumentus įmuziejinti ir taip sukurti tam tikrą distanciją tarp praeivių ir šių skulptūrų⁷³; šių metų kovo mėnesį „Žemės ūkis“ skulptūrinė grupė buvo neįprastai „išpuošta“ balionais, šventiniais akiniais ir pakabukais VŠĮ „Blaivios pramogos“ iniciatyva⁷⁴; tų pačių metų kovo 11, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, dieną ant visų monumentų buvo išdažytos simbolinio dydžio Lietuvos trispalvės⁷⁵;

- c) kaip objektai, kurie aktualizuojami tam tikrame, dažniausiai politiniame, kontekste – Ukrainos ir Rusijos konflikto metu 2014 m. rudenį prie monumento „Taikos sargyboje“ buvo prikabinomi geltonos/mėlynos spalvos balionai⁷⁶, siekiant parodyti solidarumą su Ukrainos piliečiais ir išreikšti nepritarimą Rusijos vykdomai agresijai;
- d) kaip objektai, kuriems pasikeitus/išnykus, keičiasi ir rutininės praktikos bei elgesio scenarijai – nukėlus Žaliojo tilto monumentus dalinai pasikeitė ir požiūris į erdvę, kurį laiką buvo sutrikdytas kasdienis judėjimo scenarijus, t.y. jei anksčiau žmonės tiesiog praeidavo tiltu nesureikšmindami monumentų egzistavimo, jei buvo susigyventa su objektais ir tiltas su jo skulptūromis įsivaizduotas kaip vienas nekintantis darinys, tai dabar „tuščia erdvė“ tarsi savaime ragino pristabdyti, apsižvalgyti, daugelis pasinaudojo proga užlipti ant pakylės į skulptūrų vietą, ėmė

⁷¹ „Stop kadras: 2004-12-24 (nuotraukų albumas“ < <http://www.delfi.lt/archive/stop-kadras-2004-12-24-nuotrauku-albumas.d?id=5711354> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁷² „Grandinė (Žaliojo tilto)“ < <http://www.vilniauszenklai.skulpturosodas.lt/lt/zaliasistiltas.html> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁷³ „Siūlyma įkalinti Žaliojo tilto skulptūras“ < <http://www.15min.lt/naujiena/kultura/renginiai/siuloma-ikalinti-zaliojo-tilto-skulpturas-29-447819> > [Žiūrėta 2015 12 07].

⁷⁴ „Vilniečių snaudulį išskleidė neįprastai pasipuošusios Žaliojo tilto skulptūros (video)“ < <http://alkas.lt/2015/03/25/vilnieciu-snauduli-issklaide-neiprastai-pasipuosusios-zaliojo-tilto-skulpturos-video/> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁷⁵ „Lietuviškos trispalvės ant sovietinių skulptūrų išsilaike para“ < <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/lietuviskos-trispalves-ant-sovietiniu-skulpturu-issilaike-para.htm> > [Žiūrėta 2015 12 03].

⁷⁶ „A. Kazlauskas. Žaliojo tilto balvonai – kasdienės vergo grandinės“ (nuotrauka) < <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-kazlauskas-zaliojo-tilto-balvonai-kasdienes-vergo-grandines.d?id=66042312> > [Žiūrėta 2015 12 03].

rastis naujos kūrybinės praktikos, kurios buvo susijusios su pasiūlymais išnaudoti be skulptūrų likusią erdvę: pavyzdžiui, pora vilniečių apsirengę retro stiliaus drabužiais vieną vakarą užėmė vieną iš tuščių likusių pjedestalų ir apie valandą fotografavosi bei mojavę praeiviams⁷⁷; panaši akcija ir fotosesija vyko ant kito jau tuščio likusio pjedestalo – pusnuogės merginos vaizdavo rugiapjūtę (aliuzija į buvusią vieną iš keturių skulptūrų „Žemės ūkis“)⁷⁸; internete pasipylė ir kitokie siūlymai susiję su Žaliojo tilto skulptūrų kaita - trumpametražio filmo „Žmogus Vielabraukis“ (angl. „The Trolleybus – Man“) kūrėjų komanda miestui siūlė sovietines skulptūras keisti Žmogaus Vielabraukio skulptūra⁷⁹, o socialiniuose tinkluose ėmė plisti dar įvairesni pasiūlymai, internete šiai akcijai buvo paskelbtas net konkursas⁸⁰.

Taigi, iš aptartų atvejų pastebima, kaip Žaliojo tilto monumentai ir jų sąveika su erdve skatina apmąstyti sovietinio paveldo santykį su visuomene. Nenuostabu, kad toks daugiopas monumentų vertinimas, jų vieta kolektyvinėje atmintyje bei su jų interpretacija ir reprezentacija susiję klausimai iššaukia diskursinius ir praktinius konfliktus: arba vandalizmo apraiškas (skulptūrų aptaškymas raudonais dažais), neigiamą visuomenės ar tam tikrų grupių reakciją (grandinių užkabinimas „Taikos sargyboje“ monumentui ant rankų), arba menines/kūrybines akcijas, kurios labiau skirtos legitimuoti šių skulptūrų būseną ir priimti jas kaip tam tikrą istorinės atminties dalį (pavyzdžiui, siekis skulptūras „patalpinti“ į geležines konstrukcijas – narvus). Taip pat praktikos, susijusios su monumentais gali būti sukeltos prieštaragai vertinamų globalių politinių įvykių (geltonos ir mėlynos spalvos balionų pritvirtinimas prie skulptūrų). Tokios akcijos parodo, kaip ir kokios socialinės grupės (pavyzdžiui, tremtiniai ir kiti patyrę sovietines represijas žmonės, tautinės bendrijos, antirusiškai nusiteikę gyventojai) varžosi dėl istorinės atminties įprasminimo ir Žaliojo tilto erdvės pasisavinimo, monumentų išlaikymo ar „nukenksminimo“. Kovą dėl erdvės ir istorinės atminties iliustruoja ir kūrybiški, spontaniški veiksmai skulptūras nukėlus nuo tilto. Internete, socialiniuose tinkluose pasirodė gausus spektras „*memų*“, koreguotų nuotraukų ir pasiūlymų, kas turi atsidurti toje vietoje, kurioje stovėjo sovietiniai monumentai. Nors iš esmės pati kasdieninė miestiečių judėjimo dinamika nepasikeitė, tačiau pašalinus iš erdvės tam tikrus jos elementus

⁷⁷ „Vilniečių pokštas: ant Žaliojo tilto – gyvosios skulptūros“ < <http://bendraukime.lrytas.lt/man-rupi/vilnieciu-pokstas-ant-zaliojo-tilto-gyvosios-skulpturos.htm> > [Žiūrėta 2015 12 14].

⁷⁸ „Vietoj balvonų ant Žaliojo tilto – nuogakrūtės“ < <http://www.delfi.lt/pilietis/naujienos/vietoj-balvonu-ant-zaliojo-tilto-nuogakrutes.d?id=68561646> > [Žiūrėta 2015 12 14].

⁷⁹ „Vietoj Žaliojo tilto skulptūrų – Žmogus Vielabraukis“ < <http://kinfo.lt/vietoje-zaliojo-tilto-skulpturu-zmogus-vielabraukis/> > [Žiūrėta 2015 12 14].

⁸⁰ „Ką statyti ant Žaliojo tilto: pasiūlymai“ < <http://www.delfi.lt/pilietis/temos/ka-statyti-ant-zaliojo-tilto-pasiulymai.d?id=68553416> > [Žiūrėta 2015 12 14].

atsirado daugiau spontaniškų veiksmų ir akcijų, kurios keičia vietos funkcijas ir paskirtį. Visi šie veiksmai ragina svarstyti kas nutinka, kai iš erdvės pašalinami tam tikri jos elementai? Ar erdvėje gali likti vakuumas? Kokias erdvines praktikas ir veiksmus sukelia vieta, netekusi simbolinių krūvių turėjusių monumentų?

Į šiuos klausimus padeda atsakyti kitas tyrimo objektas, kurio kaitos istorija panaši į Žaliojo tilto skulptūras. 1950–aisiais, dabartinėje Vinco Kudirkos aikštėje, buvo atidengtas monumentas Raudonosios armijos generolui Ivanui Černiachovskiui. 1993 m. paminklas buvo išardytas, 2007 m. aikštė iš I. Černiachovskio buvo pervadinta į V. Kudirkos ir 2009 m. pastarajam pastatytas paminklas. Taigi paminklas generolui I. Černiachovskiui buvo pakeistas paminklu V. Kudirkai ir nors tiek kolektyvinėje, tiek individualioje atmintyje turimi skirtingi autoritetai, tačiau galima pastebėti, kaip toje pačioje erdvėje lieka toks pats bendrumo jausmas, kaip vyksta simbolinis erdvės pasisavinimas, kitaip tariant – kaip išnaudojama atminties vieta. Tokių atminties vietos⁸¹ išnaudojimą iš dalies paaiškina P. Nora teigdamas, kad atminties vietos parodo išskirtinį santykį su kolektyvine ar individualia atmintimi, bei kartu pabrėždamas ir atminties bei istorijos santykį, pagrindinius jų skirtumus (istorija yra visuotinio sritis, o atminis - individualumo ir privatumo)⁸², jis paaiškina kaip istorija remiasi atmintimi, nors laiko ją klaidinančia ir individualia. Šiuo atveju paminklas tampa atminties ženklu (kartais tai būna ir dirbtinai sukurta atminties vieta), memorialiniu elementu, kuris ne tik simbolizuoja bendruomenės išskirtinumą, specifiškumą, bet ir palaiko kolektyvinę bei individualią atmintį. P. Nora mano, kad jei istorija nesinaudos atmintimi, neįkūnys jos, tuomet nebus ir atminties vietų⁸³. Atminties vietos turi daugiau nei tik memorialinę funkciją, todėl ši monumento kaitos situacija, besikeičiančios erdvinės praktikos, ragina kalbėti apie polinkį „įvietinti“ kolektyvinę atmintį tam tikrose erdvėse remiantis materialiais objektais, simboliais, tradicijomis ar gestais, kuriais įtvirtinama nauja simbolinė tvarka. Jei anksčiau I. Černiachovskio monumentas simbolizavo vieną iš pergales Antrajame pasauliniame kare pasakojimo motyvų – Vilniaus „išvadavimą“, kas suteikė „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvui daugiau įtikinamumo, ir jei tai buvo Raudonosios armijos galios savotiška reprezentacija, tai dabar pasikeitus paminklams, pasikeitė ir erdvės simbolinė paskirtis – dabar joje gegužės 9-ąją, kaip atsvara Pergalės dienai, švenčiama Europos diena. Tokiu būdu siekiama įtvirtinti ir naujus reprezentuojamus vaizdinius bei asociacijas.

⁸¹ Remiantis P. Nora apibrėžimu, atminties vieta yra keliantis kolektyvines asociacijas ir turintis kolektyvinės atminties telkiamąją galią „darinys“, kuris gali būti materialus (paminklas, muziejus) ir nematerialus (istorinė asmenybė, atmintina data, simbolinis veiksmas). Tai „darinys“ (jį gali sudaryti objektai, vieta, ritualai, tekstai) ir vietos su kuriomis asocijuojama atmintis.

⁸² NORA, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. P. 8 – 9.

⁸³ Ten pat, p. 12.

Pasikeitus paminklui ir erdvės vertinimui, su ja susijusiems veiksams, atsiradus tam tikriems su vieta susijusiems fiziniams pokyčiams, pasikeitė ir erdvei būdingi bruožai. Remiantis M. de Certeau įžvalgomis galima pastebėti, kaip pati visuomenė pertvarko erdvę pašalindama nepageidaujamus jos elementus ir įprasmindama tokias reikšmes, kurios kuriamos miestiečių veiklos dėka⁸⁴. Poreikis užpildyti likusią tuščią erdvę ir dalinai pakeisti jos simbolinį, vertybinį krūvį vietoj sovietinio pastačius lietuvišką, simbolizuojantį suverenumą (V. Kudirka yra Lietuvos himno autorius, o himno žodžiai yra paminklo dalis) paminklą, pasimato ne tik besikeičiančioje kolektyvinėje atmintyje, oficialiojoje ideologijoje, bet ir pakitusiose erdvinėse praktikose. Jei anksčiau I. Černiachovskio aikštė su monumentu turėjo atlikti reprezentacinę funkciją⁸⁵, tai dabar V. Kudirkos aikštė su paminklu sufleruoja įvairesnes kūrybinių praktikų galimybes, pati aikštės aplinka (suoleliai, šalia esančios kavinės, prekybos centrai ir autobusų stotelės) yra patogi nedideliems grupiniams susibūrimams ir individualiems susitikimams.

Kūrybinės praktikos, įtraukiant į jas ir miestiečius, didina erdvės ir monumento daugialypiškumą ir įvairumą, keičiama rutina, daugiau reikšmės įgauna individualus ir kolektyvinis žmonių kontaktas, jų tarpusavio ryšys. Todėl V. Kudirkos aikštė, kurioje vyksta miestiečius intensyviai įtraukiančios erdvinės praktikos - dažnai vykstantys įvairūs *flash mobai*, susirinkimai, piketai ir mitingai - tampa bendro patyrimo erdve⁸⁶. Erdvės ir monumento išnaudojimas (suoleliai, monumento V. Kudirkai stilistika ir architektūra) skatina aikštę traktuoti ne tik kaip susitikimų vietą, bet ir kaip aktyvaus poilsio erdvę. Monumentas ir jį supanti erdvė tampa ne objektu, kurį erdvinėmis praktikomis siekiama „okupuoti“, *dėl kurio* yra diskutuojama, o greičiau tai yra laikoma vieta, *kurioje* galima diskutuoti, atlikti tam tikrus veiksmus. Stebint miestiečių judėjimą ir vykstančias spontaniškas, kūrybines akcijas galima sakyti, kad šioje vietoje nevyksta socio-erdvinis ar diskusinis konfliktas dėl dominavimo, dėl monumento interpretavimo. Ši „nuopelną“ iš dalies galima priskirti V. Kudirkos paminklui, tačiau taip pat didelės įtakos turi pasikeitusi ar tiksliau tikslingai pakeista, pritaikyta poilsiui ir susitikimams erdvės aplinka, kuri dėl to tapo patrauklia vieta įvairesniam jos panaudojimui. Šiuo atveju galima pastebėti, kad ne paminklas, o erdvės aplinka tampa telkiamuoju veiksmu.

Analizuojant erdvinės praktikas ir veiksmus Vinco Kudirkos aikštėje ir lyginant juos su veiksmis, kurie pasirodo prie Žaliojo tilto, galima sakyti, kad dabartinis monumentas nesukelia

⁸⁴ CERTEAU, de Michel, *The Practice of Everyday Life*. P. 116 – 117.

⁸⁵ Plačiau įsigilinti į I. Černiachovskio paminklo funkcijas (kalbant ne tik apie paskirtį, bet ir apie realią padėtį sovietmečiu, miestiečių santykį su paminklu) trukdo ganėtinai siauras spektras šaltinių ir tyrimų šia tema, trūksta papildomos medžiagos ne tik apie paminklą, bet ir apie I. Černiachovskio aikštę sovietmečiu. Idealiu atveju reikėtų papildomai pasidomėti alternatyviomis paminklų ar simbolinių vietų panaudojimo praktikomis, tikslais, reikėtų papildomos medžiagos apie tokias praktikas sovietmečiu (pavyzdžiui, tam tiktų ir dienoraščiai ar interviu).

⁸⁶ LAVRINEC, Jekaterina. *Shaping Spaces of Shared Experience: Creative Practices and Temporal Communities*. P. 132.

poreikio ar galimybės įtraukti jį į menines/kūrybines praktikas, su juo neatliekami spontaniški veiksmai, šventinės akcijos – tokie veiksmai labiau pastebimi pačioje erdvėje, kurioje monumentas tampa ne pagrindiniu elementu ar diskusijų objektu. Prie Žaliojo tilto tiek monumentams esant, tiek juos nukėlus aktyvesnės kūrybinės praktikos/procesai parodo ir aktyvesnę erdvės interpretaciją, kurios priešastimi tampa monumentų simbolinis krūvis, reprezentaciniai klausimai ir skulptūrų kaita. Hipotetiškai svarstant kas nutiktų, jei būtų likęs monumentas I. Černiachovskiui, galima daryti prielaidą, kad pasikeistų erdvės panaudojimo būdai, jos traktavimas, erdvėje susikertančios skirtingos kolektyvinės atmintys verstų kvestionuoti monumento būtį, skatintų jį pritaikyti šiuolaikinei visuomenei, šiandieniniam istoriniam pasakojimui. Vykstantys procesai būtų susiję arba su monumento legitimavimu dabartiniame istoriniame pasakojime, arba jo pašalinimu. Užpildyta erdvė nukėlus monumentą I. Černiachovskiui „uždaro“ galimybes svarstyti apie tai, kas turėtų būti vietoj sovietinio paminklo, užkerta kelią su monumentu susijusių kūrybinių, meninių ir spontaniškų akcijų vyksmui, kurios perinterpretuoja rutininį judėjimą.

Tokia sąveika su monumentais ir juos supančiomis erdvėmis skirtingomis sąlygomis nustato taisykles ir ribas esamiems diskursams, apriboja galimybes rasti naujiems. M. de Certeau teigia, kad erdvė kuria bendrą galimybių ir draudimų visumą⁸⁷, o skirtingos socialinės grupės ir individai gali tik pasinaudoti ja arba darančiomis įtaką erdvės kaitai veiklos formomis⁸⁸ keisti ir formuoti jos ribas bei pačią erdvės ir monumento sampratą, jų traktavimo kartu pobūdį. Apibendrinant ir lyginant Žaliojo tilto ir I. Černiachovskio monumentų kaitą, stebint ir analizuojant vykstančias erdvines praktikas, jų ryšį su kolektyvine ir istorine atmintimi galima sakyti, kad monumento ir vietos vertingumą, problematiškumą nusako erdvinių praktikų bei diskusijų gausa ir aktyvumas. Vertinant iš istorinės atminties perspektyvos galima svarstyti kas nutinka, kai pakeičiamas monumentas - ar gali jo vietoje likti vakuumas ir ar visada vieną istorinį vaizdinį, jo reprezentaciją, turi pakeisti kitas? Šiuos pasvarstymus ir monumentų kaitos rezultatus paaiškina P. Nora sakydamas, kad modernioji atmintis visiškai priklauso nuo materialumo, nuo istorinių/atminties vaizdinių matomumo ir kuo atmintis yra mažiau išgyventa, tuo ji labiau gyvuoja per išorinius ženklus, kurie mus skatina prisiminti⁸⁹, todėl jei neatsiranda paminklas, kaip atsvara buvusiam, tuomet, priklausomai nuo atminties vietos, kurią gali turėti tiek pats miestas, tiek jame gyvenančios bendruomenės, pasimato naujų erdvinių praktikų gausa, kaip alternatyvų buvusiam monumentui siūlymas, o kartu ir naujų diskursų radimasis.

⁸⁷ CERTEAU, de Michel, *The Practice of Everyday Life*. P. 98.

⁸⁸ TRILUPAITYTĖ, Skaidra. *Viešoji kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis*. P. 86. Remiantis S. Trilupaitytės pastebėjimais ir analizuojant veiksmus V. Kudirkos aikštėje matoma, jog, pavyzdžiui, erdvės ribų kaitai ir jos traktavimui/panaudojimo variacijoms didelės įtakos daro netgi paprasčiausi pasivažinėjimai riedlentėmis.

⁸⁹ NORA, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. P. 13 – 14.

1.2 *Periferiniai* monumentai ir simboliniai miesto ritualai

Nemenčinės obeliskas, Antakalnio kapinių ir Panerių memorialo monumentai tiek geografiškai, tiek simboliškai atsiduria periferijoje, todėl iš esmės šiems erdvėms yra būdingi kitokie veiksmai nei Žaliojo tilto skulptūroms ir I. Černiachovskio paminklui. Visi trys monumentai yra kapinėse, todėl judėjimo dinamika, gestai ir garsai čia apriboti vietos taisyklėmis ir tradicijomis, judėjimas čia ne toks aktyvus kaip miesto centre. Jeigu *centriniams* monumentams ir juos supančioms erdvėms būdinga M. de Certeau pasiūlyta „erdvinių praktikų“ koncepcija⁹⁰, pagal kurią erdvė yra ne jau sukurta konfigūracija, o nuolat besikeičiančios veiklos ir sąveikos laukas, tai *periferiniams* monumentams ir juos supančioms erdvėms yra būdingas stabilumas, nekintančios erdvės ribos ir pasikartojantys, reguliarūs simboliniai ritualai. Todėl siekiant suvokti *periferinių* monumentų specifiškumą, išsiaiškinti judėjimo dinamiką, intensyvumą bei priežastis, prie aptariamų objektų buvo apsilankoma tiek proginėmis, tiek neproginėmis dienomis, analizuojami kapinėse pasirodantys simboliniai ritualai. Kaip svarbi ir reikšminga data išsiskyrė gegužės 9-oji, (visoje Europoje būtent gegužės 8-oji yra švenčiama kaip pergalės diena, o gegužės 9-oji yra laikoma atskira, sovietine švente, skirta ne visai antihitlerinei koalicijai, o tik SSRS pergalei kare paminėti. Be to, ši data Sovietų Sąjungoje oficialiai vadinosi „sovietų liaudies pergalės Didžiajame Tėvynės kare diena“, taigi nors Pergalės dienos žymėjimas susiformavo sovietmečiu, ją teoriškai mini visa „sovietų liaudis“, tačiau tiek dabartinė Rusijos pozicija, tiek tradicijų ir atminties perdavimas, diplomatiniai manevrai gegužės 9-ąją, ragina sakyti, jog tai yra Rusijos šventė) Rusijos minima Pergalės Antrajame pasauliniame kare diena⁹¹, todėl jos metu buvo kalbinami simbolinių ritualų dalyviai.

Miesto antropologijos studijose simboliniai ritualai suvokiami kaip kolektyvinio žinojimo palaikomas ir atkartojamas veiksmas, būdingas konkrečiai vietai, objektui bei tam tikram laikui, kuris keičia miestiečių santykį su vieta⁹². Tokių ritualų svarbia dalimi tampa ir erdvėje esantys paminklai, įrašai, vaizdai, būdingi tam tikri gestai (pavyzdžiui, atnešti gėlių, kalbėti tyliau, kartu dainuoti ir pan.), ženklai, judėjimo dinamika, stiprus emocinis poveikis (noras dalintis prisiminimais, išgyvenimais ir patirtimi) ir ritualą palaikantis naratyvas. Mobilizuojant žmones dalyvauti su sovietiniu monumentu susijusiame rituale/ceremonijoje/šventėje yra palaikoma ir suaktyvinama su atliekamu ritualu susijusi atminties kultūra, įprasminamas istorinis pasakojimas, legitimuojama

⁹⁰ CERTEAU, de Michel, *The Practice of Everyday Life*. P. 97 – 98.

⁹¹ Nors tiek istoriografijoje, tiek kalbinant simbolinių ritualų dalyvius, analizuojant diskusijas šia tema, gegužės 8-oji/gegužės 9-oji yra laikoma pergalės Antrajame pasauliniame kare diena, tačiau faktiškai tai buvo karo Europoje pabaiga, pergalės prieš nacizmą dieną, nes Antrasis pasaulinis karas baigėsi 1945 m. rugsėjo 2-ąją, kai Japonija pasirašė kapituliacijos aktą. Tačiau įprasta įvardinti karo pabaigą būtent nugalėjus nacistinę Vokietiją.

⁹² LAVRINEC, Jekaterina. *Urbanistinė choreografija: kūnas, emocijos, ritualai*. P. 69 – 70.

kolektyvinė tam tikros grupės žmonių atmintis. Galima sakyti, kad tokio simbolinio ritualo metu jo dalyviai dominuoja konkrečioje erdvėje ir ją uzurpuoja, „žongliuoja“ tokiais ženklais, kurie reikšmingi tik tokioje veikloje dalyvaujantiems asmenims. Sudėtingoje atminties, erdvės, laiko ir tam tikros datos konfigūracijoje vieta ar erdvė su ją sudarančiais elementais, šiuo atveju sovietiniais Antrojo pasaulinio karo monumentais, įgyja simbolinę funkciją ir tampa tarsi „socialiniais klėjais“⁹³ tam tikroms žmonių grupėms ar bendruomenėms. Erdvė ir monumentai, juos supantys istoriniai pasakojimai, tampa šaltiniu, su kuriuo žmonės linkę tapatintis, simboliniai ritualai čia atlieka bendrumo būsenos legitimaciją.

Tyrimo tikslais lankantis Nemenčinės, Antakalnio kapinėse ir Panerių memoriale, remiantis padidėjusiu aktyvumu, buvo pastebėta, kad didžiausias dėmesys yra skiriamas Antakalnio kapinėse esančiam sovietiniam monumentui ir tik gegužės 9-ąją, todėl galima teigti, kad šis tampa simboliu centru *periferijoje*. Prieš šių metų gegužės 9-ąją, kai buvo minimos 70-sios pergalės prieš nacistinę Vokietiją metinės, Rusijos ambasada, kuri kasmet rūpinasi Pergalės dienos švente, skyrė lėšas Antakalnio kapinėse esančių sovietinių monumentų erdvės renovacijai ir tvarkymui (tai patvirtino Antakalnio kapinėse dirbantis prižiūrėtojas, sutiktas kelios dienos prieš gegužės 9-ąją). Gegužės 8-ąją pasiruošimo minėjimui darbai jau buvo baigti ir uždegta amžinoji ugnis. Nors vainikai ir gėlės nuo kitų šalių ambasadų ir lankytojų prie monumentų buvo pradėtos nešti dar gegužės 8-ąją, dieną, kai visa Europa švenčia karo pabaigą, tačiau didžiausio dėmesio monumentai sulaukė gegužės 9-ąją, nuo sovietmečio tradiciškai minimą rusų pergalės Antrajame pasauliniame kare dieną.

Užsiminus apie datą, kai Europa švenčia pergalę Antrajame pasauliniame kare, verta padaryti trumpą ekskursą ir apibūdinti diplomatinio korpuso veiksmus gegužės 8 dieną. Vakarų šalių Pergalės dienos minėjimai gegužės 8-ąją greičiausiai nei iš tolo negali lygintis su Rusijos organizuotu paradu gegužės 9 dieną - vien ko vertas Rusijai skiriamas žiniasklaidos dėmesys ir šventės (įdomu ir tai, kad Pergalės diena Rusijoje neturi konkrečiau ir nekintančio statuso – šventė tai ar minėjimas?) atgarsiai. Dėl to tampa sudėtingiau vertinti Europos poziciją ir veiksmus šiuo klausimu, juo labiau, kad kasmet kiekviena šalis siunčia savo atstovus į Maskvą dalyvauti Pergalės dienos minėjime. Tiesa, 2015 metais Lietuva atsisakė deleguoti savo atstovą argumentuodama tuo, jog Maskva kartu švęs ir Krymo aneksiją⁹⁴. Tačiau bent jau Lietuvoje prezidentės ir kai kurių politikų reakcija bei veiksmai yra gana aiškūs ir išreiškiantys tam tikrą poziciją šios datos klausimu, šiuos veiksmus galima analizuoti kaip atskirą minėjimą ir su monumentais ar atminties vietomis susijusį

⁹³ ŠUTINIENĖ, Irena. *Miestas ir atmintis: kelios įvadinės pastabos*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 391.

⁹⁴ „1945 – ujų gegužės 9 – oji: ar Lietuva turi ką švęsti Maskvoje“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/1945-uj-geguzes-9-oji-ar-lietuva-turi-ka-svesti-maskvoje.d?id=67821754> > [Žiūrėta 2015 12 18].

ritualą, kuris susijęs ne tik su skirtingu datos, bet ir monumentų vertinimu. Gegužės 8–ąją Lietuvos Respublikos prezidentė su Seimo pirmininke, Ministru pirmininku, Krašto apsaugos ministru, Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadu ir palyda Panerių memoriale pagerbė karo aukų atminimą, padėdama gėlių vainikus prie paminklų nacizmo ir žydų genocido aukoms atminti, civiliams piliečiams, Armijos Krajovos ir Lietuvos vietinės rinktinės kariams skirtų paminklų⁹⁵. Tą pačią dieną visi, išskyrus prezidentę, nuvyko pagerbti karo aukų į Antakalnio kapines, kur prie sovietinio monumento taip pat buvo padėti gėlių vainikai⁹⁶. Tai buvo oficialus Lietuvos vyriausybės karo aukų pagerbimas. Prie Pergalės dienos minėjimo gegužės 8–ąją prisidėjo ir dar kelių šalių ambasadų atstovai - prie amžinosios ugnies gėlių vainikai buvo padėti ir nuo Rusijos, Ukrainos, Azerbaidžano ambasadų. Toks oficialus karo aukų atminimo pagerbimas įrodo, kaip sovietiniai monumentai tiek Panerių memoriale, tiek Antakalnio kapinėse tampa skirtingų minėjimų dalimi.

Grįžtant prie gegužės 9–osios ir vertinant Pergalės dienos minėjimą Antakalnio kapinėse pastebima, kad kaip ir ankstesniais metais⁹⁷ karo veteranai ar jų artimieji, minėjimo dalyviai buvo pasipuošę Sovietų Sąjungą menančiais medaliais, apdovanojimais, Georgijaus juostelėmis, Rusijos vėliavomis, buvo galima išgirsti skanduotes „Ura!“, rusų liaudies ir karines dainas. Tradiciškai minėjime skambėjo Rusijos ambasadoriaus kalba, buvo galima pastebėti kitus prorusiškai nusiteikusius politikus ir visuomenės veikėjus (šiemet minėjime dalyvavo A. Paleckis ir S. Dmitrijevas, Darbo partijos frakcijos atstovas ir Lietuvos Rusų sąjungos narys, nors beveik kasmet dalyvauja ir V. Tomaševskis – lenkų rinkimų akcijos lyderis). Dauguma lankytojų buvo rusakalbiai ar, sprendžiant iš elgesio, skanduočių, segimų Georgijaus juostelių, simbolikos aprangoje, prorusiškai nusiteikę gyventojai, taip pat karo veteranai, jų artimieji, mokiniai iš rusiškų mokyklų Vilniuje. Visi traukė link monumentų ir dėjo gėles, degino žvakutes. Tradicinį elgesį, kuris būdingas kapinėms, trikdė pasigirstančios skanduočių ir dainos, šventės dalyviai nevengė fotografuotis šalia monumentų ir gėlių. Stebint šį minėjimą ir apklausus šventės dalyvius, išryškėjo lankymosi priežastis, tradiciškumas, šiai šventei būdinga simbolika ir gestų atsikartojimas, būdingas Rusijos palaikomam istoriniam pasakojimui, pavyzdžiui, rusų tautos, kaip fašizmo nugalėtojos ir herojiškų Raudonosios armijos žygių karinį patriotizmo vaizdinį pergalės Didžiajame Tėvynės kare naratyve palaiko kapinėse skambančios liaudies ir karo dainos, segimos Georgijaus juostelės, kategoriška respondentų nuomonė ir pergalės kare vertinimai. Naudojantis šiais „įrankiais“ Antakalnio kapinių sovietinius monumentus supančiai erdvei pačių dalyvių suteikiama ir jų kolektyvine atmintimi

⁹⁵ „Prezidentė D. Grybauskaitė Panerių memoriale pagerbė karo aukų atminimą“ < <http://www.lzb.lt/prezidente-d-grybauskaitė-paneriu-memoriale-pagerbe-karo-auku-atminima/> > [Žiūrėta 2015 12 18].

⁹⁶ „Antrojo pasaulinio karo pabaigos oficialus minėjimas Lietuvoje. 2015 05 08“ < <https://www.youtube.com/watch?v=goGbiiK7N4A> > [Žiūrėta 2015 12 18].

⁹⁷ Apie Pergalės dienos šventę Antakalnio kapinėse, iliustruojant nuotraukomis, spaudoje rašoma nuo 2007 – 2014 m., tačiau šiam darbui atlikti reikalingas stebėjimas vyko tik 2015 m.

paremta tam tikra reikšmė, atliekanti telkiančią ir vienijančią (žurnalistų kalbinti minėjimo dalyviai paminėjo, kad gegužės 9–ąją susirenka ne tik pagerbti žuvusiųjų ir švęsti pergalės, bet ir pabūti su kartu „savais“, kalbinti minėjimo dalyviai akcentuoja tai, jog džiaugiasi galėdami susitikti su pažįstamais, bendraklasiais⁹⁸), kolektyvinį tapatumą grindžiančią funkciją. Minėjimai susiję su paminklais iš esmės nebūna individualūs, jie – kolektyviniai, paremti bendrais prisiminimais bei istorijomis, skirti užmegzti ir sustiprinti socialinius ryšius, todėl į minėjimą/šventę susirenkantys asmenys daugiau ar mažiau yra susiję savo pažiūromis, vertybėmis, atmintimi ir Antrojo pasaulinio karo vertinimais.

Tokią prielaidą patvirtino ir surinkta interviu medžiaga stebint Pergalės dienos minėjimą. Kai kurie gegužės 9-osios minėjimo dalyviai atskleidė, kad jų giminaičiai ar artimieji, kurie tarnavo tarybinėje armijoje ar kurie dalyvavo kare, yra palaidoti visai kitose vietose, tačiau čia lankomasi tradiciškai nuo vaikystės⁹⁹, iš solidarumo ir pagarbos visiems žuvusiesiems, iš siekio būti kartu švenčiant pergalę kare. Tuo tarpu kiti interviu dalyviai teigė, kad nieko bendro neturi su šia švente, išskyrus tai, kad lankytis prie Antakalnio kapinėse esančių sovietinių monumentų buvo skatinami dar mokykloje¹⁰⁰, kurioje šią dieną dalinamos ir Georgijaus juostelės. Respondentai įvardija Antakalnio kapinių monumentą kaip simbolį, prie kurio kasmet ir tik gegužės 9–ąją ateina pagerbti kariavusius ir žuvusius žmones¹⁰¹. Tai patvirtina ir faktas, kad į Antakalnio kapines gegužės 9–ąją kartu atvyksta tie, kurie tarnavo tarybinėje armijoje ar dalyvavo kituose karuose, į kuriuos buvo įsitraukusi SSRS Šaltojo karo metu. Tiesa, nors šventės dalyviai tikino, kad Pergalės diena nėra „politinis reikalas“, tačiau pastebi, kad kai kurie čia lankosi iš principo¹⁰², nes, anot jų, bandoma uždrausti tokią šventę, suvaržyti galimybes čia lankytis ir siekdami tam pasipriešinti žmonės čia eina. Anot respondentų, kasmet lankytojų gegužės 9–ąją vis daugėja¹⁰³. Visiems kalbintiesiems (tiek Lietuvoje gyvenantiems rusams, tiek lietuviams) Antakalnio kapinės ir jose esantis monumentas yra vieta, kurioje susirenka visi prisidėję prie pergalės kare¹⁰⁴. Tai vieta, kuri simbolizuoja vienybę ir kuri užima svarbią vietą šio minėjimo dalyvių atmintyje. Galima sakyti, kad toks lankymasis yra tradiciškas ir susiformavęs nuo vaikystės (visi respondentai skirtingo amžiaus – maždaug nuo 17 iki 65 metų ir visi jie vienodai teigia, jog lankosi čia nuo vaikystės, kad juos čia vedėsi dar tėvai ar seneliai), nuo tų laikų, kai Lietuva dar priklausė Sovietų Sąjungai.

⁹⁸ Interviu su U. G. ir V. B.

⁹⁹ Interviu su T. K., T. V. Visi kalbinti respondentai buvo įvairaus amžiaus – apytiksliai nuo 17 iki 65 metų, todėl tiksliai metų/laikotarpio nuo kada pradėta lankytis gegužės 9 – aja – neįmanoma.

¹⁰⁰ U. G. ir V. B. (apie 17 – 19 metų).

¹⁰¹ Interviu su T. V.

¹⁰² Interviu su T. V.

¹⁰³ Interviu su U. G. ir V. B.

¹⁰⁴ Minėjimo metu kalbinti respondentai neįvardija kieno tai pergalė buvo – SSRS, Rusijos ar rusų. Rodos nėra tiek svarbu apibrėžti kolektyvinio „mes“ ribas, vengiama jį įvardinti.

Panerių memoriale esantis paminklas 1941 m. badu numarintiems 7514 RA karo belaisviams gegužės 9-ąją taip pat sulaukia dėmesio, tiesa – minimalaus (nors Didžiojo Tėvynės karo veteranai gėlių padeda kasmet). Tai iš esmės lemia kelios priežastys: būtent RA karo belaisviams skirtas monumentas (akmuo su pritvirtinta informacine lentele) yra nedidelis kitų paminklų atžvilgiu, ne centrinis, o periferinis atminimo ženklas, ganėtinai apleistas ir dažnai oficialių renginių metu šiandien apeinamas; memoriale yra ir kitas monumentas-obeliskas, skirtas fašizmo teroro aukoms atminti, prie kurio vyksta oficialus karo aukų pagerbimas gegužės 8-ąją, kuris iš dalies „įtraukia“ ir sovietinį istorinį pasakojimą, todėl simboliškai tikrai gali būti priskiriamas prie sovietinio monumento, o tai reiškia, kad toje pačioje erdvėje yra keli monumentai tam pačiam įvykiui atminti¹⁰⁵, kurie tarsi trukdo turėti vieną konkretų simbolinį centrą, kurį apimtų ir vienas naratyvas; pats monumentas, skirtas konkrečiai RA karo belaisviams, tiek fiziškai tiek lankymosi praktikomis yra nustelbiamas kitų toje pačioje erdvėje esančių objektų; monumentas badu numarintiems Raudonosios armijos karo belaisviams reprezentuoja ne pergalės, o aukos ir netekties motyvą, todėl jo interpretacija taip pat turi didelės reikšmės simbolinių ritualų ir lankymosi dinamikai; Panerių memoriale sunku pastebėti ritualus, susijusius su Pergalės dienos minėjimu, skirtingai nei Antakalnio kapinėse šioje vietoje dominuoja kitas naratyvas, pagrindinis „pasakojimas“ čia susijęs ne su rusų pergale Antrajame pasauliniame kare, o su nacių vykdytomis žudynėmis ir Holokaustu, kurių metu nukentėjo ne tik žydai, bet ir kitų tautybių belaisviai. Žvelgiant į memoriale esančius monumentus ir memorialo paskirtį akivaizdu, kad čia dominuoja ne sovietinė atminties versija. Į Panerių memorialą lankytojai ir valstybės vadovai (prezidentė, seimo pirmininkė, ministras pirmininkas, krašto apsaugos ministras) atvyksta pagerbti fašizmo aukų, kurios Antrojo pasaulinio karo metais gyveno ir buvo nužudytos Lietuvoje. Memorialas ir monumentas sovietiniams kariams, skirtingai nei Antakalnio kapinėse, skirtas ne aukštinti pergalei Antrajame pasauliniame kare, o prisiminti ir pagerbti žuvusiuosius. Todėl pats lankymosi ritualas, nors ir yra susijęs su Antrojo pasaulinio karo pabaiga, neturi tradiciškai susiformavusio ir, pavyzdžiui, Antakalnio kapinių monumentui būdingo gestų ir ženklų „rinkinio“. Iš esmės simbolinių ritualų metų pasirodantys gestai ar ženklai, jų kaita ir naudojimas yra susiję ir su monumentus supančiais naratyvais, todėl pastebėjus tam tikrą naudojamą simboliką, derėtų analizuoti monumentą supantį istorinį pasakojimą.

Tą patį galima pasakyti ir apie kitą tyrimo objektą. Obeliskas Nemenčinės kapinėse buvo pastatytas tik 1993 m., kai iš miestelio centro į kapines buvo perkelti 16-os tarybinių karių

¹⁰⁵ Panerių memorialas oficialiai iki 1988 m. funkcionalvo kaip „tarybinių piliečių“ žudynių vieta ir tik Sąjūdžio metais prabilta, jog dauguma aukų čia yra žydai. Nepriklausomybės metais pastačius paminklus Paneriuose nužudytiems žydams ir lenkams, fašizmo teroro aukoms atminti skirtas obeliskas (sovietmečiu tai buvo vienintelis paminklas memoriale) atsidūrė periferijoje ir dabar labiau funkcionuoja kaip sovietmečio ir Antrojo pasaulinio karo simbolis.

kapai, kartu su jais buvo perkeltas monumentas¹⁰⁶. Ant obelisko paminklo plokštės yra užrašas rusų kalba „Kariams, žuvusiems Antrajame pasauliniame kare“, šalia ir lietuviškai, ir rusiškai pritvirtina informacinė plokštė, kurioje įvardijama, jog čia yra „tarybinių karių, žuvusių 1941 – 1945 metų kare, kapinės“. Nors monumentas Rusijos ambasados lešomis buvo atnaujintas 2006 m., tačiau didesnio visuomenės dėmesio jis nesusilaukia. Nesulaukia jis didelio lankytojų aktyvumo ir gegužės 9-ąją: nei kapinėse, nei mokyklose nevyksta joks oficialus ir viešas minėjimas. Gėlės ir žvakės prie obelisko dedamos Nemenčinės seniūnijos iniciatyva, anot seniūno tam, kad kapinėse niekas nebūtų išskirtas, iš solidarumo, nes lygiai taip pat gėlės dedamos ant žydams ir lenkams skirtų paminklų/monumentų. Nemenčinės kapinių erdvė nebuvo kuriama atsižvelgiant į obeliską ir jį palaikantį istorinį pasakojimą, o greičiau jau atvirkščiai – monumentas *perkeltas* į tokią vietą, kuri tarsi jį neutralizuoja (galima sakyti, kad kapinės yra lenkiškos, todėl nesusilaukia dėmesio nei iš lietuvių, nei iš rusų bendruomenių) apriboja su monumentu ir jį legitimuojančia kolektyvine atmintimi susijusius ritualus ir „įveda“ savas taisykles. Įvertinus obeliskui skiriamą minimalų dėmesį, jo padėtį ir su juo susijusias diskusijas, kurias aptikti apskritai yra gana sudėtinga, pasimato ir jo interpretacijos bei reprezentacijos neproblemiškumas, kuris parodo šio monumento tik simbolinę padėtį bei vaidmenį su monumentu susijusiame naratyve ir kolektyvine atmintimi.

Analizuojant su sovietiniais Antrojo pasaulinio karo monumentais susijusias erdvines praktikas ir simbolinius ritualus mieste galima pastebėti ir išskirti veikiančius istorinius naratyvus, kurie supa šiuos monumentus, jų dinamišką santykį su erdve, šiomis praktikomis ir ritualais, ir tai, kaip konkreti erdvė daro įtaką monumento reikšmei ir atvirkščiai – kaip individualus monumentas keičia erdvės pobūdį, kokius su juo susijusius veiksmus ir reakcijas iššaukia. Dėl kapinių statuso ir joms būdingų erdvinių taisyklių Nemenčinės obeliskas, Panerių memorialo ir Antakalnio kapinių sovietiniai monumentai nepatiria vandalizmo apraiškų, šalia jų ir su jais neatliekamos nei kūrybinės/meninės akcijos, nei spontaniški veiksmai, todėl ir diskursų cirkuliacija yra apribota tam tikrų taisyklių. Tokios erdvės labai dažnai tampa ne tiek „savumo“, kiek „kitoniškumo“ šaltiniu¹⁰⁷, tai liudija ir pokalbiai su Pergalės dienos minėjimo dalyviais.

Kapinėse esantys monumentai yra prižiūrimi, finansuojami ir tvarkomi Rusijos Federacijos bei Rusijos ambasados lešomis ir iniciatyva. Gegužės 9-osios šventė, kurią galima įvardinti kaip rusų bendruomenės, prorusiškai nusiteikusių gyventojų¹⁰⁸, kare dalyvavusių ar

¹⁰⁶ Tokį tarybinių karių perlaidojimą Nemenčinės seniūniją Nepriklausomybės metais padarė vienintelė. Perkėlus iš miestelio centro monumentą kariams, buvo pakeistas jame esantis įrašas ir vietoj žvaigždės ant monumento buvo iškaltas stačiatikių kryžius. Monumentas atsidūrė kapinėse, kurių statusas buvo pakeistas į civilines.

¹⁰⁷ ŠUTINIENĖ, Irena. *Miestas ir atmintis: kelios įvadinės pastabos*. P. 391.

¹⁰⁸ Šiuo atveju prorusiškumas įvardijamas ir vertinamas stebint Pergalės dienos minėjimą Antakalnio kapinėse, jo dalyvius, jų atsakymus į užduotus klausimus, diskusiją su žurnalistais < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > [Žiūrėta 2015 12 18]), jų aprangą (buvo pastebėta ne tik sovietinė simbolika drabužiuose, medaliai, Georgijaus juostelės, bet ir tiesioginės asociacijos ne tik su SSRS, bet ir su dabartine

tarybinėje armijoje tarnavusių žmonių simbolinį ritualą ar tradiciją, taip pat yra inicijuojama ir prižiūrima tos pačios ambasados. Rusija yra suinteresuota palaikyti savo istorinės atminties versiją, „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvą, todėl visą dėmesį šiems monumentams siekiama skirti būtent vieną dieną metuose – gegužės 9-ąją. Tuo tarpu *centriniai* monumentai, sulaukiantys Rusijos ambasados dėmesio ir finansinių pasiūlymų renovavimui, pasiūlymų monumentus gražinti Rusijai, atsiduria visuomenės akiračio centre, iššaukia gana skirtingas ir nevienodas erdvines praktikas įvairiu metu ir dėl skirtingų priežasčių. Nors ir čia galima pastebėti veikiančius ir dominuojančius naratyvus, kurie susikerta ties šiais monumentais, tačiau Žaliojo tilto skulptūrų ir monumento I. Černiachovskiui neribojama specifinė erdvė su savomis taisyklėmis ir tradicijomis, sunkiau nustatyti erdvės ribas ir įvardinti veikiančias praktikas, jų dalyvius. Šie monumentai, talpinantys skirtingas kolektyvinės atminties versijas, atviri platesniam ratui dalyvių, aktyvesniam ir nuo laiko, datos ar šventės nepriklausomam įsitraukimui į pasirodančius veiksmus bei diskusijas. Taip pat galima pastebėti, kad *centriniai* monumentai su jais gaubiančiomis praktikomis ir naratyvais skatino daug aktyviau diskutuoti dėl jų likimo, paskirties ir padėties, į šias diskusijas įsitraukė gana plati ir įvairi visuomenės dalis, tam tikros socialinės grupės. Tuo tarpu *periferiniai* monumentai kelia visai kitokio pobūdžio diskusijas ir pasvarstymus, galima pastebėti, kad tai priklauso ne tik nuo erdvės pobūdžio, kurioje yra šie monumentai, bet ir nuo simbolių ritualų, nuo jų pasikartojimo ir specifikos.

2. SIMBOLINIŲ ĮTAMPŲ IR SUSIDURIANČIŲ NARATYVŲ ŽEMĖLAPIS

„Kai kurie paminklai anaiptol neišreiškia istorinės tiesos, bet norą tikėti ar kitus priversti tikėti tam tikra jos versija“

*Serge Tisseron*¹⁰⁹

Mieste su sovietiniais monumentais vykstančios erdvinės praktikos ir ritualai yra tampriai susiję su visuomenės istorine atmintimi, kuri palaikoma monumentus supančių naratyvų. Sovietmečiu pastatytus paminklus buvo ir vis dar yra siekiama įtraukti į bendrą istorinį naratyvą, kuris legitimuotų jų statusą ir padėtį, o šie savo ruožtu turi prisidėti prie tokio naratyvo materialaus

Rusija, V. Putinu – tame pačiame gegužės 9 – osios video antrame plane stovintis vyras dėvi marškinėlius su V. Putino atvaizdu, žiūrėti nuo 9:31 sekundės; kai kurie minėjimo dalyviai vilkėjo stiuokes ar marškinėlius, dėvėjo kepurėles su užrašu „Russia“).

¹⁰⁹ TISSERON, Serge. *La confusion des monuments*. Les Cahiers de médiologie 7, Paris, 1999, p. 206, cituota iš Rasa Čepaitienė *Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai*. In Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiaskluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys], p. 267.

įsteigimo ir vaizdavimo. Monumentas yra suvokiamas kaip daiktas, kuris skirtas priminti, palaikyti tam tikrą ritualą ar ceremoniją, įkvėpti, edukuoti žmones, įkūnyti tam tikras vertybes ir nuostatas, talpindamas savyje įvairius simbolius, reprezentuodamas tam tikrą įvykį ar asmenį, jis „kreipiasi“ į žiūrovą ir, kaip teigia semiotikai, siunčia jam tam tikrą pranešimą. Šiuo atveju yra gana svarbu ne tik koks pranešimas siunčiamas, bet ir *kaip* jis siunčiamas, kokios fiksuotos struktūros tam naudojamos. Apie tai, kaip siunčiamas pranešimas yra iškoduojamas, galima pasakyti stebint monumentų, erdvės, jų istorinio konteksto interpretavimą ir vertinimą. Tačiau šiuo atveju yra svarbus ne monumentų pagalba siunčiamas pranešimas, o jų pagalba palaikomas ir perduodamas istorinis pasakojimas, kuris užima svarbią vietą visuomenės kultūrinėje ir komunikacinėje atmintyje, monumentų pagalba atsiminimai ir pasakojimai yra stabilizuojami bei perduodami ateities kartoms.

Monumentai, kurie priklauso konkrečiam istoriniam pasakojimui, mūsų atmintyje ne tik sugražina praeitį, pavyzdžiui, Rasa Čepaitienė pažymi, kad nesena abiejų pasaulinių karų patirtis buvo daugiausiai įsisavinta per paminklus ir su jais susijusius ritualus¹¹⁰ - paminkle esantys ne tik vaizdai, bet ir įrašai pritraukia tam tikrus ceremonialius gestus, kurie yra kartojami metai iš metų ir kurie užtikrina atminties ir prisiminimų atkartojimą, aktualizavimą ir perdavimą, bet generuoja kolektyvinės priklausomybės ir bendrumo jausmą arba atvirkščiai – dėl nevienodų formos ir įrašų monumentuose interpretacijų tampa skirtumų ir keliamos įtampos priežastimi, o tai taip pat susiję su skirtingomis atminties versijomis, kurios susiduria ties pastatytais monumentais, su skirtingu tokio palikimo suvokimu.

Prieš analizuojant skirtingus monumentus ir juos supančius pasakojimus, būtina suprasti tai, kaip yra palaikoma atmintis. A. Etkindas prisiminimų palaikymą, perdavimą ir saugojimą paaiškina per *kietosios* ir *minkštosios* atminties tarpusavio ryšį¹¹¹, t.y. patys monumentai be atsiminimų, įrašų, dokumentų ir tekstų (t.y. *minkštoji* atmintis) yra nebylūs, o tuo tarpu tokie tekstai be monumentų (t.y. *kietoji* atmintis) – efemeriški. Kitaip tariant, istorinė atmintis palaikoma monumentų pagalba yra tarsi nematoma, jei apie ją nėra diskutuojama, ji nėra kvestionuojama, interpretuojama, monumentams yra būtina „veikti“ kartu su atsiminimais, pasakojimais, įrašais ir nuolat palaikomais veiksmais. A. Etkind pabrėžia, kad monumentai tampa simbolinių ritualų centru, kuris įtraukia ir *kietąją* ir *minkštąją* atmintį, o tai yra politiškai prasmingas „atminties spektaklis“¹¹², kuris generuoja emocinį atsaką iš dalyvaujančiųjų bei stebinčiųjų ir kuris yra susijęs su užmiršimu/atsiminimu. Taip materialus paveldas ir jį palaikantys naratyvai yra galintys užpildyti

¹¹⁰ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Nuo monumento prie smūkelio. Atmintis ir kasdienybė paminkluose*. In. Lietuvos etnologija, 2005, nr. 5, p. 178.

¹¹¹ ETKIND, Alexander. *Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany*. Grey Room 16, Summer 2004, p. 39 – 42.

¹¹² ETKIND, Alexander. *Warped mourning: stories of the undead in the land of the unburied*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 2013, p. 184 – 190.

atminties spragas, padėti atsiminti valstybei ar tautai svarbius įvykius, ir kartu padėti užmiršti nepageidaujamus momentus. Kartu jie naudojami vykdomai atminimo arba užmaršties politikai ir pragmatiškos, bendros visai tautai istorijos kūrimui, tautinio tapatumo ir bendrumo konstravimui. Materialus palikimas, kuris yra aktyvus objektas priminimo procese, ne tik kuria, bet ir reprezentuoja tautos tapatumą, vienybę tarp žmonių, valstybės ir jų bendros istorijos, todėl kiekviena politinė valdžia stengiasi monumentais įamžinti svarbius savo šaliai ar šalies istorinei politikai reikalingus ir naudingus momentus. Pavyzdžiui, Vokietija monumentais ir muziejais stengiasi įamžinti nacizmo nusikaltimus, kaltės jausmą, kartu parodydama politikos kaitą, o tuo tarpu Sovietų Sąjunga statė monumentus šlovingiems įvykiams įprasinti, įamžinti savo šalį ir tautą kaip nugalėtojus, o ne pralaimėtojus¹¹³. Pastebima, kad svarbią rolę sovietinių monumentų vertinime, perskaityme ir interpretacijoje užėmė (tokią pat funkciją atlieka dabar) žodžiai¹¹⁴, kurie padeda tokius monumentus suprasti ir priskirti juos ar atpažinti konkrečiame istoriniame pasakojime. Žinoma, įamžinimo ir priminimo procesui reikalingi ne tik monumentai, bet ir juos įtraukiantis, per juos perduodamas ir nuolat palaikomas naratyvas.

Naratyvas veikia kaip dalinimosi, mokymosi ir pažinimo šaltinis: jis nužymi būdus ir kelius, pagal kuriuos žmonės prisimena tam tikrus istorinio proceso ar įvykio aspektus, asmenybes, t.y. jis ne atpasakoja įvykius, o konstruoja ir pateikia metodą, simboliką, scenarijų, pagal kurį žmonės turi juos prisiminti ir priimti kaip svarbią savo tapatybės, valstybės ar tautos istorijos dalį. Tai lyg savotiška komunikacija tarp autoriaus ir suvokėjo/žiūrovo, nes jį sudaro ne tik pasakojimas (turinys, tam tikra įvykių grandinė, veiksmai, veikėjai), bet ir diskursas, kuris svarbus siekiant suprasti koku būdu ir kaip perduodamas pasakojimas, kaip yra pasakojama. Vertinant naratyvo svarbą atminimui iš esmės pritariama M. Halbwachs'ui, kuris mano, jog prisiminimai įmanomi tik priklausant tam tikrai grupei, o kad tie prisiminiami taptų užtvirtinti ir privalomi, jie turi įgauti dominuojančio visuomenėje pasakojimo struktūrą¹¹⁵. Taigi, siekiant priminti/užmiršti, konstruoti ar pertvarkyti kolektyvinę atmintį ir ją užtvirtinti, kiekviena politinė valdžia ar režimas siekia įsteigti tokį visą apimančią pasakojimą (istorinis naratyvas negali būti ir nėra visiškai išgalvotas, jis turi daugiau ar mažiau remtis realiai išgyventais įvykiais, prisiminimais), kuriame derinama selektyviai atrenkama istorija ir ideologija.

¹¹³ „Hard and Soft in Cultural Memory“ tekste A. Etkind rašo, jog visuomenės iniciatyva Rusijoje atsirado monumentų ir sovietinio režimo aukoms atminti, tačiau kadangi valstybė kuruoja šiuos darbus, monumentai radosi ne buvusių Gulagų ir žudynių vietose, o kiek toliau, daugelis monumentų yra neišraiškingi, įrašuose stinga informacijos kas tiksliai, už ką ir kaip čia buvo žudomi, nepasakojama apie tose vietose mirusius SSRS piliečius, apie kankinimus, egzekucijas. Tokia monumentų nuasmeninta stilistika ir informacijos trūkumas nieko nepasako apie ideologiją, kuri vykdė tokias represijas.

¹¹⁴ ETKIND, Alexander. *Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany*. P. 55.

¹¹⁵ HALBWACHS, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996, p. 40.

Naratyvą galima analizuoti pagal pagrindinius konstruojamo pasakojimo veikėjus, siužeto koncentraciją ties konkrečiu įvykiu, vienomis ar kitomis temomis ir pagal dominuojančias tokiam pasakojime emocijas¹¹⁶, o šio tyrimo atveju veikiantys ir susiduriantys ties monumentais istoriniai pasakojimai įvardijami ir toliau analizuojami remiantis pateikto varianto ir jau atliktų erdvinių praktikų ir ritualų analizės derinimu, remiamasi kokybiniu naratyvo tyrimo metodu¹¹⁷, kai didelis dėmesys skiriamas individualiems atvejams ar žmonėms (šiuo atveju Pergalės dienos minėjime dalyvavusiems ir kalbintiems respondentams). Naratyvas yra svarbus ne tik siekiant suprasti *apie ką* yra monumentas, bet ir kokią vietą jis užima mūsų atmintyje, t.y. kultūrinės atminties turiniui, steigiamoms vertybėms, anot A. Nikžentaičio, tai svarbus kolektyvinės bei politinės atminties mediumas¹¹⁸. Kultūrinė atmintis įsisamoninama „per glaustą, svarbiausius kolektyvinės tapatybės išskirtinumą pabrėžiančius faktus jungiantį pasakojimą“¹¹⁹, kuris neretai turi ir savo materialiąją formą – būtent monumentus, reprezentuojančius pasirinktas reikšmes ir selektyvius istorijos tarpsnius, įvykius bei asmenybes.

Prieš pradėdant analizuoti monumentus supančius naratyvus svarbu dar kartą priminti šio materialaus palikimo autorystę ir paskirtį. Akivaizdu, kad sovietiniai Antrojo pasaulinio karo monumentai susiję su komunistiniu, dabar pakoreguotu, bet vis dar taikomu Rusijoje ir iš dalies pripažįstamu posovietinėse valstybėse istoriniu pasakojimu, kurį būtina išsamiai aptarti. Atsižvelgiant į pastatytus monumentus, su jais susijusias erdvines praktikas ir ritualizuotus minėjimus, į palaikomą istorinį pasakojimą, matoma, jog rusiška kultūrinė atmintis buvo ir tebėra formuojama vieno įvykio pagrindu – pergale Antrajame pasauliniame kare, kurioje akcentuojamas tiek *nugalėtojos* (pavyzdžiui, I. Černiachovskio paminklas), tiek *aukos* vaidmuo (pavyzdžiui, Panerių memoriale esantis monumentas Raudonosios armijos žuvusiems belaisviams). Manipuliuojant šiais vaidmenimis, priešo/draugo įvaizdžiais ir pergales faktų, palaikomas naratyvas naudojamas labai įvairiapusiškai, siekiant įgyvendinti užsibrėžtus strateginius valstybės tikslus. Iš atliktų tyrimų apžvalgos aiškėja, kad kultūrinės atminties politikos pagalba Rusijoje vis dar siekiama ekonomiškai stiprinti valstybę, ją modernizuoti naudojantis valstybingumo tradicijų tąsa ir

¹¹⁶ GABRIEL, Yiannis. *Narratives and stories in organizations: A longer introduction*. 2015, <<http://www.yiannisgabriel.com/search/label/storytelling>> [Žiūrėta 2015 12 20].

¹¹⁷ ELLIOTT, Jane. *Using narrative in social research: qualitative and quantitative approaches*. London: Sage Publications, 2006, p. 116 – 131. Čia atkreipiamas dėmesys, kuo kokybinis naratyvo tyrimo metodas yra pranašesnis už kiekybinį. Kokybinis metodas verčia pasižiūrėti į individą, kaip į unikalų atvejį, kaip į aktyvų veikėją naratyvo atžvilgiu, vertinti jo supratimą ir indėlį tvirtinant savo tapatybę, dėmesingiau vertinami individualūs motyvai, vertybės, kurie lemia žmonių veiksmus, lemia perduodamą individualų žinojimą į pasakojimą.

¹¹⁸ NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 12.

¹¹⁹ STATKEVIČIUS, Tomas. *Atminties politika Baltijos šalyse: dvi probleminės sritys*. In: Politikos mokslų almanachas, 2013, Nr.1, p. 141.

patriotiškumo skatinimu¹²⁰. Istorinės Rusijos vaizdinys ir strategiškai koreguojami, atrenkami pasakojimai apie praeitį yra naudojami siekiant sukelti nostalgiją ir kuriant vieningos, stiprios Rusijos naratyvą, o tokiu būdu yra siekiama ne tik konsoliduoti visuomenę, bet ir rusų diasporas buvusiose sovietinio bloko šalyse. Pergalės dienos šventimas ir dėmesys tam yra ne tik atminties ir praeities atgaivinimas, bet ir šio sovietinio pasakojimo siejimas su dabartimi, siekiant emociškai paskatinti stengtis ir dirbti dėl stiprios valstybės, dėl ateities ir toks darbas su atminties „atgaivinimu“ yra pateikiamas kaip įsipareigojimas ir atsakomybė ateities kartoms, visai tautai. Būtent todėl Pergalės dienos minėjimų metu nevengiama akcentuoti karių pasiaukojimo dėl valstybės motyvo ir sužaisti prisiminimais: „- Mūsų seneliai buvo nugalėtojai, dabar mūsų eilė tokiais būti. Pirmyn Rusija!“¹²¹ (*versta I. M.*). Taigi, taip praeitis ir dabartis yra siejama dėl ateities planų ir tikslų, o bendras naratyvas, jame naudojami veikėjai (artimieji, kurie kovojo, motinos, kurios laukė), išaukštinami įvykiai ir veiksmai (pergalė ir pasiaukojimas) bei aplinka (sovietinės šalys) padeda žmonėms priskirti savo patirtį, tvirtinti savo santykį su kitais ir netgi padeda suprasti savo gyvenimą, tikslą, suprasti kitus.

Kaip pastebi Y. Kalinin, istorijos politikos turinys Rusijoje yra užpildomas įvairiomis sovietinės praeities gražinimo formomis (saugant, gražinant ar aktualizuojant platų simbolių ir ženklų tinklą, objektus, daiktus, vietas, kurios asocijuojasi su Didžiuoju Tėvynės karu), herojiškais įvaizdžiais ir pasiekimais. Sovietinę praeitį stengiamasi pateikti kaip kultūrinį ir nacionalinį palikimą, kuris turi tapti svarbesnis už politiką¹²² bei kuris išlaikytų reikiamą atstumą ir norimą santykį su traumine patirtimi (pavyzdžiui, yra išskiriamas Katynės, kuri tapo vienu iš didžiausių sovietų memorialų, skirtų karo netektims, atvejis¹²³, kuris sovietmečio pasakojime yra pasirinktas kaip netekčių emblema, nes čia naciai vykdė žiaurią politiką su vietiniais gyventojais, o sovietai vėliau tuo pasinaudojo kuriant įamžinimo ritualus ir minėjimus žuvusiems kariams ir gyventojams, ir be abejonės siejo tai su karu, su fašizmo nusikaltimais). Janas ir Aleida Assmannai teigia, kad tokiais įamžinimo procesais, simboliais ir kartais net asmeniniais pasakojimais, išgyvenimais paremta atmintis atlieka tautinės, kolektyvinės ar individualios tapatybės (per)kūrimo ar stiprinimo paskirtį¹²⁴. O šiuo atveju tiriant sovietinius Antrojo pasaulinio karo monumentus ir sovietmečio istorinį pasakojimą akivaizdu, kad tautinio ar kolektyvinio tapatumo (per)kūrimas ar jo stiprinimas

¹²⁰ KALININ, Ylya. *Carbon and Cultural Heritage: Politics of History and Economy of Rent*. Baltic Worlds. Special issue „Modernization in Russia“, 2014, Vol. 7, No 2-3, p. 67 – 68.

¹²¹ KALININ, Ilya. *Nostalgic Modernization: the Soviet Past as “Historical Horizon”*. Slavonica, Vol. 17, No. 2, 2011, p. 162.

¹²² Ten pat, p. 159.

¹²³ OUSHAKINE, Serguei Alex. *Postcolonial Estrangements: Claiming a Space Between Stalin and Hitler*. In: Julie Buckler and Emily D. Johnson „Rites of place: public commemoration in Russia and Eastern Europe“, Illinois: Northwestern University Press, 2013, p. 288 – 299.

¹²⁴ ASSMANN, Jan. *Communicative and Cultural memory*. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008, p. 113 – 114.

yra svarbi istorijos politikos dalis ir neretai netgi jos tikslas. Statomi mieste monumentai vienaip ar kitaip yra naudojami atminties kultūrai palaikyti ir stiprinti, siekiant įtvirtinti pageidaujamą istorinės atminties versiją, jos atminimo formą ir turinį, būdami viešosiose erdvėse jie veikia skirtingą kolektyvinę atmintį turinčias visuomenės grupes, padeda kryptingai formuoti mūsų istorinės tiesos ar žinojimo „atsiminimą“¹²⁵, apsibrėžti dabarties santykį tiek su praeitimi, tiek su ateitimi. Tačiau be nuolat palaikomo naratyvo, jo struktūros ir su juo susijusių veiksmų, tokie monumentai gali gana greitai prarasti savo įtaigą, simbolizmą bei reikšmę.

Gausios sovietmečio studijos leidžia įsigilinti ne tik į politikos ir istorijos/atminties santykį, bet kartu į komunistų vykdytos politikos siekius Lietuvoje, kurie buvo susiję su sovietinio tapatumo konstravimu ir su didžiojo sovietmečio naratyvo skleidimu bei jo palaikymu. Teigiama, kad skleidžiamo/kuriamo istorinio naratyvo egzistavimą gali palaikyti du dalykai: pirmasis, tai įvykių liudininkų pasakojimai, patirtis, prisiminimai, kitaip tariant – atmintis, ir antrasis, tai žinios apie praeitį – istorinė atmintis, kuri naudinga tuomet, kai nebėra įvykių liudininkų¹²⁶. Komunistų vykdyta istorijos politika pasižymėjo šiais abiem sovietmečio naratyvą palaikančiais aspektais: amžininkų atsiminimais, jų dalyvavimu ritualizuotuose, ceremonializuotuose Pergalės dienos paminėjimuose ir materialiais tokią atmintį įprasminančiais objektais, rašytiniais prisiminimais ir šaltiniais. Tik suprantant, kaip buvo kuriamas ir palaikomas sovietmečio naratyvas, kaip jis kito, kaip buvo pritaikytas Lietuvoje, galima analizuoti šiandieninį pastebimą sovietinius monumentus supantį pasakojimą ir jį palaikančius veiksmus.

Pradėti reikėtų nuo aptarimo, kokią sovietmečiu svarbią vietą viešojoje ir akademinėje erdvėje užėmė istorija, kuri, kaip pastebi A. Švedas, turėjo įteisinti ir pateisinti sovietų politiką: ji buvo suvokiama kaip įrankis, leidžiantis keisti tikrovę ir žmonių mąstymą, istorikai turėjo atlikti praeities suvokimo ir tam tikrų jos siužetų keitimo užduotį, todėl svarbiausias jų darbas turėjo vykti ideologinėje sferoje¹²⁷. Šiais principais vadovaudamasi LKP siekė pagrįsti komunistų valdžios teisėtumą. Dar vienas svarbus suformuluotas uždavinys buvo istorinės atminties transformavimas¹²⁸, t.y., leidiniuose, tyrimuose, viešojoje erdvėje turėjo atsispindėti ideologiškai ir politiškai „teisingi“¹²⁹ praeities vaizdiniai, visuomenei pateikiami Lietuvos ir SSRS istorijos vertinimai, o materialus

¹²⁵ KAZLAUSKAITĖ-GÜRBÜZ, Rūta. *Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas*. In: Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 89.

¹²⁶ JURGELEVIČIŪTĖ, Diana. *Diskusijos dėl sovietinio paveldo – reikalavimas atlyginti okupacijos padarytą žalą Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje*. In: Raimundas Lopata, ...[et al.], *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 401 – 402.

¹²⁷ ŠVEDAS, Aurimas. *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944 – 1985)*. Vilnius: Aidai, 2009, p. 32 – 36.

¹²⁸ Ten pat, p. 40.

¹²⁹ Ten pat, p. 166, 170, 172 – 175.

palikimas ir paveldas užėmė vieną iš svarbiausių pozicijų, todėl jo kaita ir reikšmė susirūpinta bene labiausiai. Pervardintos gatvės ir aikštės, pradėti statyti monumentai ir paminklai, obeliskai, turėjo tvirtinti sovietmečio naratyve esantį herojų kultą¹³⁰: herojų, parodžiusių komunizmo „šviesą“ (Stalinas ir Leninas), herojų/kovotojų, atidavusių savo gyvybes už socialistinio rojaus ir rytojaus statybą (I. Černiachovskis, kariai, dalyvavę Antrajame pasauliniame kare), herojų, kurie prisidėjo prie sovietinės gerovės kūrimo ir pažangos, pasiekimų pramonėje, moksle, sporte (bene geriausias pavyzdys – Žaliojo tilto skulptūrinių grupių įvaizdžiai). Šie didžiojo imperinio pasakojimo herojai tapo savotiškais simboliais, jų bruožai, patosu persmelktos biografijos, pasiekimai ir pergalės turėjo tapti tautiniais įvaizdžiais bei bruožais. Ne veltui jų apibūdinimas per monumentalistiką tapo toks svarbus, nes remiantis kuriamais įvaizdžiais buvo nusakoma, koks turi būti tarybinis pilietis, kuris savo idealą matė judriausiose ir svarbiausiose miesto vietose.

Atliktuose sovietmečio tyrimuose įrodoma, kad komunistinis propagandinis naratyvas buvo skirtas ne žmonėms suprasti ir analizuoti, o įsiminti, prisitaikyti ir ritualų pagalba pamėgdžioti atkartojamus istorinius momentus ir datas, naratyvas skirtas kaip įrankis konsoliduojantis visuomenę¹³¹. Kaip minėta anksčiau, vienas iš stipriausiai aktualizuojamų ir labiausiai prižiūrimų istorinių pasakojimų LTSR (bei kitose sąjunginėse valstybėse) buvo SSRS pergalė Antrajame pasauliniame kare. Istoriografijoje ji dar vadinama „pergale Didžiajame Tėvynės kare“¹³². „Pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvas iš esmės reikalauja išsamaus apibūdinimo ir analizės, nes jis „įtraukia“ visus šio tyrimo monumentus ir su jais susijusias erdves. Taip pat būtina pabrėžti, kad šis naratyvas yra gana kompleksiškas darinys, apimantis ne tik pačios SSRS pergalės prieš fašizmą faktą, jo vertinimą, bet ir prie pergalės prisidėjusių karių, liaudies, generolų, „išvadavusių“ Vilnių ir Lietuvą, svarbą. Analizuojant simbolinius ritualus ir erdvines praktikas ties monumentais, pastebimi ne tik pasirodantys naratyvai, bet ir jų persidengimas, skirtingų, dažniausiai oponuojančių vienas kitam naratyvų susidūrimas.

Kadangi analizuojami sovietiniai Antrojo pasaulinio karo monumentai Vilniuje, čia pastebima plačiai naudota praktika memorialais ir juos palaikančiais pasakojimais įamžinti ne tik pergalės (I. Černiachovskio monumentas), karių žūtį ir pasiaukojimą (Antakalnio kapinių monumentas, Nemenčinės obeliskas, Panerių memorialo monumentas sovietiniams kariams), bet kartu išreikšti patriotizmą, atsidavimą ir pažangą (Žaliojo tilto monumentai) – taip kiekvienas

¹³⁰ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007, p. 55 - 56

¹³¹ Ten pat, p. 33.

¹³² DEMENTAVIČIUS, Justinas. *Atsiminti negalima užmiršti: paminklų politiško klausimu*. In. Vytautas Radžvilas, ... [et al.]. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 97.

paminklas su jį palaikančiu pasakojimu tampa kone tautos ikona („mes¹³³ visi kovojome ir visi nugalėjome“ – tokie gana kategoriški teiginiai pasigirsta kalbinant gegužės 9-osios minėjimo dalyvius, kuriems atrodo, jog iš šalies daug kam yra nesuprantamas jų susirinkimas į šį minėjimą¹³⁴). Ir nors toks besiremiantis pergale istorinis pasakojimas metams bėgant keitėsi, tačiau išlaikė savo idėją, principus ir akcentus, su juo susijusius ritualizuotus paminėjimus, kurie buvo aptarti ankstesniame skyriuje. Tokiu praeities aktualizavimu, pasitelkiamais įvaizdžiais ir priemonėmis yra kuriamas ne tik bendrumo, bet ir nostalgijos jausmas sovietmečiui (galbūt daugiau „didingai“ istorijai, nei pačiam sovietmečiui), nostalgija „Motinai Rusijai“¹³⁵, ypač tose šalyse, kuriose rusų bendruomenė jaučiasi svetima, nepageidaujama, kur jos atminties kultūra ir istorinis pasakojimas nėra dominuojantis, kur šalia priimtinos, savos ir metai iš metų perduodamos istorijos atsiranda jai prieštaraujanti ir tai bendruomenei svetima, nepriimtina istorijos versija ar atminties kultūra, pavyzdžiui kai kurie Antakalnio kapinėse gegužės 9-osios minėjime dalyvavę žmonės piktinosi, jog tą pačią dieną yra švenčiama Europos diena, jog mes (gyvenantys Lietuvoje) klausome to, kas yra sakoma iš už vandenyno¹³⁶ (reikia suprasti, kad iš JAV) ir, anot jų, taip yra bandoma keisti istoriją, ją klastoti.

„Pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvas yra nepaprastai svarbus rusų istorinės atminties politikai, atminties kultūrai, tautinio tapatumo palaikymui šiandieninėje Rusijoje ir posovietinėse šalyse. Šalia tiesioginio grėžimosi į nostalgiskus ir „didingus“ SSRS laikus (V. Putinui atėjus į valdžią Rusijai gražintas Sovietų Sąjungos himnas, tiesa, su pakeistu tekstu, raudona vėliava imta naudoti Rusijos ginkluotose pajėgose) Rusija iki šiol stengiasi išlaikyti ir panašų Pergalės dienos konceptą bei jo palaikymo kultūrą, kokia ji buvo formuojama sovietmečiu: iki šiol manipuluojama fašizmo nugalėtojos įvaizdžiu¹³⁷, taip pat iki šiol Maskvoje, raudonojoje aikštėje, kasmet gegužės 9-ąją vyksta kariniai paradai, kurie tapo socialinės choreografijos forma, sukuriančia ritmą, spektaklį ir politiką vienu metu, ir (po)sovietinės populiariosios kultūros bruožu bei atminimo paradu, kuris anksčiau labiau buvo susijęs su „sovietų galimybės pasipriešinti“ tema, tačiau kuris dabar labiau

¹³³ „Mes“ konstravimas iš esmės remiasi kolektyvine atmintimi ir priklausymu tam tikrai bendruomenei, jos priimamam istoriniam pasakojimui. Tačiau tokį „mes“ vartoja tik vyresnio amžiaus žmonių grupės, kurie legitimuoja savo priklausymą kolektyvui pirmine ar antrine patirtimi, t.y. jaunoji karta, kurios tėvai ar seneliai nekariavo kare, vargiai vartoja šį „mes“, o tuo tarpu vyresnio amžiaus žmonės, kurie turi tiesioginių sąsajų su buvusia politine santvarka, su karu, šį kolektyvinį apibūdinimą įvardija kaip bendros patirties simbolį.

¹³⁴ „Gegužės 9 – oji Lietuvoje. 2015“. < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > [Žiūrėta 2015 12 22].

¹³⁵ KIRSCHENBAUM, Lisa A. „Our City, Our Hearths, Our Families“: *Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda*. P. 825.

¹³⁶ „Gegužės 9 – oji Lietuvoje. 2015“ < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > , klausyti nuo 11.00 s. [Žiūrėta 2015 12 31].

¹³⁷ VITKUS, Hektoras. *Pergalės mito pančiai. Dar kartą apie kovą dėl istorinės atminties*. Kultūros barai, 2010, Nr 4, p. 6.

atlieka demonstracinę funkciją, įkūnija tiesioginį ryšį su praeitimi¹³⁸ (kai kurie šventės dalyviai apsirengia sovietmečio laikų uniformomis, parodoma ir senoji technika), sukuria ritualą, kuris telkia ir konsoliduoja visuomenę.

Tokias įžvalgas papildoma M. Gabovič'ius, kuris 2013 m. gegužės 9 dieną atliko ir pristatė tyrimą, darytą 23 – juose 11 šalių miestuose. Jis analizavo Pergalės dienos minėjimą, jo kaitą, tradiciškumą ir pastebėjo, jog Rusija atkurdamą karo patirtį per galybę simbolių, daiktų, kartojamų praktikų (teatralizuotų rekonstrukcijų), niekada neatkuria tų chaotiškų, ekstremalių sąlygų, atitinkančių tradicinį šventinį ritualą, kuris būdingas kitoms šalims. Priešingai, Pergalės diena išreiškia siekį sutramdyti tą chaotišką patirtį ir per kartojimą, ritualizavimą bei simbolinę koncentraciją, siekiama šventę prisijaukinti, įrašyti į įprastus socialinių normų rėmus¹³⁹, taip padarant šventę savą, suprantamą ir artimą. Į tokį minėjimą siekiama įtraukti įvairaus amžiaus, statuso ir tautybių žmones, akcentuojant Pergalės dienos aktualumą šiandien, jos svarbą valstybės stiprinimui ir ateičiai. Beje, M. Gabovič'ius pastebi, jog Pergalės diena dar įdomi ir tuo, kad gana neįprastu būdu išreiškia ryšį tarp šventės ir karo, suasmeninami prisiminimai apie žuvusiuosius, valstybinė atminimo kultūra pereina į šeimyninę¹⁴⁰ ir pastarąjį faktą galima pastebėti lankantis Antakalnio kapinėse gegužės 9-ąją, kalbinant susirinkusius, kurie visi be išimties pažymi, jog švenčia šią dieną ir lankosi prie šių monumentų nuo vaikystės, tokią tradiciją jiems perdavė tėvai ar seneliai.

Rusijoje istorija ir tam tikri jos motyvai verčiami į spektaklį - pasitelkus didingus vaizdinius, patirtį, individualias karo metų istorijas ir atsiminimus, laiškų (pastarieji individualūs „pranešimai“ buvo propagandos tikslais naudojami, pagražinami ir viešai publikuojami sovietmečiu)¹⁴¹ ir propagandą yra kuriama bendra emocinė atmosfera, solidarumas. Rusijos valdžia praktiškai oficialiai paskelbė save pergalės „paveldėtoja ir visateise šio palikimo šeimininke“¹⁴², ji sujungė istorijos politiką (pergalės faktą) ir šiandieninės Rusijos tapatumą. Šiam tikslui įgyvendinti buvo sukurta atminimo politikos infrastruktūra¹⁴³, pavyzdžiui, Georgijaus juostelių dalijimas, kurį naudoja tiek diplomatinės atstovybės, tiek neformalūs kanalai. Kiekvienas pergalės paradas Rusijoje pasižymi tam tikru bruožu, siekiu interpeluoti žiūrovą, pasakyti bei parodyti jam kaip ir ką galvoti, įtraukti jį į bendrą ritualą, kurti tradiciją, kuri bus perduodama ateities kartoms. Dalyvavimas

¹³⁸ OUSHAKINE, Serguei Alex. *Remembering in public: on the affective management of history*. Ab Imperio, 2013, Issue 1, p. 270 – 271.

¹³⁹ ГАБОВИЧ, Михаил. *Памятник и праздник: этнография Дня Победы*. < <http://nlobooks.ru/node/6370> > [Žiūrėta 2015 12 20].

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ KIRSCHENBAUM, Lisa A. „*Our City, Our Hearths, Our Families*“: *Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda*. *Slavic Review*. 2000. Vol. 59. № 4., p. 828 – 832.

¹⁴² ГАБОВИЧ, Михаил. *Памятник и праздник: этнография Дня Победы*. < <http://nlobooks.ru/node/6370> > [Žiūrėta 2015 12 20].

¹⁴³ Ten pat.

Pergalės dienos minėjime tarsi neigia laiko pertrūkį, nes dalyviams yra sukuriama autentiškumo iliuzija vaizduojant praeitį ir dabartį. Kartu taip yra užkertamas kelias dvejonėms dėl „istorinio, politinio ir ideologinio nesuderinamumo tarp dviejų periodų“¹⁴⁴. Galima dar kartą pakartoti, jog tai iliustruoja faktas, kad Rusija iki šiol savo priešus, su kuriais yra nuolatos kovojama, įvardija kaip fašistus¹⁴⁵, kurie kėsinaisi į taiką ir grasina rusų tautai ir žmonėms visame pasaulyje (be abejonės, ypač posovietinėse šalyse). Į vizualųjį pasakojimą apie karą įtraukiamos ir Georgijaus juostelės bei jų simbolinė reikšmė, dainos apie Didįjį Tėvynės karą, kurios atliekamos net mokyklose ar kurios patikimos tik didžiausioms ir žinomiausioms Rusijos garsenybėms (apskritai galima kalbėti apie muzikinio žanro sukarinimą ir mobilizavimą), Leningrado blokados istorija (išgyvenusiųjų prisiminimai, apdovanojimai ir medaliai), kuri traktuojama kaip viena iš pergalės dalių, filmuota medžiaga apie rusų užimamą Berlyną, televizinės programos ir laidos, liudytojų pasakojimai, laiškai, nuotraukos ir atsiminimai, kurie papildomi ne oficialia kronika, o kokia nors kinematografinė scena iš karo¹⁴⁶. Kaip svarbi Pergalės dienos dalis yra ir Rusijos prezidento kreipimasis į auditoriją, kur nevengiama apeliuoti į emocijas ir į bendrumo jausmą: „Karas padarė mus stipria tauta <...>. Laikas yra labai galingas, bet ne toks galingas, kaip žmonių prisiminimai, mūsų prisiminimai. Mes niekuomet neturėtume pamiršti karių, kurie kovėsi frontuose... Tai negali būti pamiršta. Atmintis yra amžina“¹⁴⁷ (*versta I. M.*).

Svarbu aptarti ir tai, kaip tiek sovietmečiu, tiek jam žlugus, tačiau sovietmečio tradicijoje (nors tradiciškumas tikrai pastebimas, tačiau kartu matoma, kad pati Pergalės dienos transformacija atspindi tokio ritualo paieškas, kuris galėtų garantuoti visuomeninę integraciją¹⁴⁸) švenčiant pergalę prieš fašizmą, yra manipuluojama skirtingu atminties lygiu. Istorinės atminties tyrinėtojai pastebi, kaip asmeniniai atsiminimai pereina į kolektyvinę atmintį, o tam tikromis aplinkybėmis – net į istorinį naratyvą, ir kaip kolektyvinė atmintis socializuojantis gali nulemti individualios atminties pobūdį¹⁴⁹. Kaip tokie „perėjimai“ vyksta galima pastebėti iš konstruojamo ir viešojoje erdvėje naudojamo pergalės Didžiajame Tėvynės kare naratyvo: asmeniniai laiškai ir

¹⁴⁴ OUSHAKINE, Serguei Alex. *Remembering in public: on the affective management of history*. P. 273.

¹⁴⁵ ZHURZHENKO, Tatiana. *Russia's Never-Ending War against „Fascism“*. *Memory Politics in the Russian – Ukrainian Conflict*. Vienna, 2014. < <http://www.iwm.at/uncategorized/russias-never-ending-war-fascism-memory-politics-russian-ukrainian-conflict/> > [Žiūrėta 2015 12 09].

¹⁴⁶ OUSHAKINE, Serguei Alex. *Remembering in public: on the affective management of history*. P. 289 – 300.

¹⁴⁷ MEDVEDEV, Dmitri. *Speech at the Military Parade to Commemorate the 65th Anniversary of the Victory in the Great Patriotic War, 1941-1945* (address, Red Square, Moscow, Russia, May 9, 2010), cituota iš Meghan Riley *Stolen Victories: Evaluating the War Cult in Soviet Russia*. < <http://history.ou.edu/Websites/history/images/Riley-Stolen-Victories.pdf> > [Žiūrėta 2015 12 19].

¹⁴⁸ ГАБОВИЧ, Михаил. *Памятник и праздник: этнография Дня Победы*. < <http://nlobooks.ru/node/6370> > [Žiūrėta 2015 12 20].

¹⁴⁹ RUBAVIČIUS, Vytautas. *Neišgyvendinamas sovietmetis: atmintis, prisiminimai ir politinė galia*. In. *Colloquia* 18, 2007, p. 118

individualūs prisiminimai tampa viešai tiražuojama bei naudojama atmintimi¹⁵⁰, prisiminimai pakoreguojami taip, kad jie priimami kaip savi ir artimi daugeliui žmonių, taip individuali atmintis tampa kolektyvine. Tuo tarpu kolektyvinė atmintis ir ja remiantis generuojami įvairūs, istorijos ir bendrumo jausmas tampa bendro tapatumo dalimi ir kiekvieno bendruomenės ar grupės nario individualia dalimi, t.y. plačiai naudoti ir viešai publikuoti, kartais netgi falsifikuoti nežinomi laišakai su asmeninėmis istorijomis ir išgyvenimais daugelio žmonių buvo priimti taip pat labai asmeniškai ir individualiai.

Pradedant nuo ryškiausiai matomo ir aktyviausiai palaikomo pergalės Didžiajame Tėvynės kare naratyvo, analizuojant gegužės 9-osios šventę, akivaizdu, kad pergalės dienos minėjimai buvo ir iki šiol tebėra labiausiai ritualizuota šventė, išlikusi nuo sovietinių laikų. N. Putinaitė pastebi, kad masinis susirinkimas prie monumentų, skirtų šiai progai, ar tam tikros vietos, šventėje naudojami simboliai turėjo sugražinti gyvą atmintį apie liaudies jėgą, didingus praeities žygdarbius, patvirtinti, kad bendruomenė turi tvirtas atramas ir kad ji yra vieninga jėga, kurią vienija bendri prisiminimai ir išgyventa patirtis¹⁵¹. Minėjimai, vykstantys prie Antakalnio kapinių monumento, yra bene geriausias tai iliustruojantis pavyzdys, kartu parodantis, kaip sovietinė ideologija ir didysis pasakojimas iki šiol yra užėmę viešąją erdvę. Šioje erdvėje palaikomas sovietmečio naratyvo iki šiol yra įamžintas pergalingas Raudonosios armijos karių atminimas, monumentas turi visus RA galią simbolizuojančius atributus: masyvias karių išvaduotojų skulptūras, iš Leningrado Marso lauko atvežtą amžiną ugnį, akmenyje iškaltus didvyrių vardus¹⁵². Ritualizuota gegužės 9-osios šventė ir tradiciškas lankymasis prie šių monumentų, istorijos perpasakojimas ir atvaizdavimas ateities kartoms, užtikrina atminties perdavimą ir kolektyvinio bendrumo stiprinimą, per Pergalės dienos šventės kartotę steigiamos prasmės, kurios iki šiol yra susijusios su komunistiniu pasakojimu.

Tačiau M. Gabovič'iaus lyginamasis tyrimas atskleidžia, kad įvairiose šalyse ir net miestuose Pergalės diena turi skirtingas prasmes ir potekstes, nežiūrint į paplitusius išoriškai universalius simbolius ir praktikas¹⁵³. Pavyzdžiui, nors Lietuvoje nevyksta tokio pobūdžio minėjimai kaip Rusijoje, tačiau čia yra gana aktyviai naudojamos Georgijaus juostelės, segimi sovietiniai medaliai, nešami raudoni gvazdikai prie sovietinių monumentų (vienas iš didesnių minėjimų vyksta ir Klaipėdoje, ne tik Vilniuje). Palyginus Pergalės dienos minėjimo posovietinėse šalyse skirtumus

¹⁵⁰ KIRSCHENBAUM, Lisa A. „Our City, Our Hearths, Our Families“: *Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda*. P. 828 – 832.

¹⁵¹ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. P. 128 – 129.

¹⁵² ČЕРАИТІЕНĖ, Rasa. *Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai*. In: Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 284.

¹⁵³ ГАБОВИЧ, Михаил. *Памятник и праздник: этнография Дня Победы*. < <http://nlobooks.ru/node/6370> > [Žiūrėta 2015 12 20].

ir principus, galima sakyti, kad svarbiausia palaikomo/perduodamo naratyvo užduotis ir tikslas ne pakartoti seniai sukurtą turinį, o įvairiomis priemonėmis palaikyti aktyvią ir nepertraukiamą komunikaciją tarp sovietmečio naratyvo autoriaus (SSRS) ir suvokėjo, t.y. svarbiau ne kas perduodama, o kodėl ir kaip perduodama. Tai savotiški mainai, kai istorinis pasakojimas nuolatos atgaivinamas ir palaikomas prisiminimais, patirtimi ir tradiciniais simboliais iš tų, kurie jį priima, kurie dalyvauja Pergalės dienos minėjime, tai ir nuosekliai perduodama tradicija, sovietinio tęstinumo ir stabilumo deklaravimas remiantis visiems gerai žinomais, stereotipu tapusiais vaizdiniais, įsirežusiais į atmintį net tiems, kurie apskritai sovietmečio neprisimena, t.y. jaunajai kartai. Nenuostabu ir tai, kad išlikusi tradicija telktis ties vienu simboliniu centru, koncentruoti dėmesį į monumentą, kuris atlaikė sovietinių paminklų naikinimo bangą Lietuvoje, o ne išsisklaidyti po periferinius objektus. Tai galima iš dalies paaiškinti Nemenčinės ir Panerių objektų simbolinį nuvertinimą.

Tiesa, skirtingai nei Antakalnio kapinių monumentas, Nemenčinės obeliskas ir Panerių memoriale esantis monumentas žuvusiems sovietų belaisviams „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyve tvirtina ne *nugalėtojos* įvaizdį, o greičiau *aukos*: pastarieji monumentai nėra tokie masyvūs, kaip Antakalnio kapinėse; Antakalnio kapinių monumente nėra jokio informacinio užrašo, palikta galimybė monumento ir su juo susijusio įvykio interpretacijai (nors tokią interpretaciją gana griežtai apriboja čia vykstantis Pergalės dienos minėjimas), o analizuojant gegužės 9-osios ritualizuotą minėjimą, gestus, dainas, simbolius, skanduotes yra gana akivaizdu, jog *nugalėtojos* įvaizdis čia dominuoja stipriau nei *aukos*. Tiek Panerių memorialo monumente lietuvių kalba esantis užrašas „Šiuose apkasuose 1941 metais nuo ligų ir bado mirė 7514 įvairių tautybių Raudonosios armijos karių – karo belaisvių“, tiek ant Nemenčinės obelisko paminklo plokštės rusų kalbą esantis užrašas „Kariams, žuvusiems Antrajame pasauliniame kare“ byloja, jog čia *aukos* įvaizdis dominuoja labiau nei *nugalėtojos*. *Nugalėtojos/aukos* įvaizdžių taikomumą galima įvardinti ir iš atliktos simbolių ritualų analizės – į Antakalnio kapines susirenkama pagerbti žuvusiųjų atminimą ir švęsti pergalę¹⁵⁴, o į Panerių memorialą ir Nemenčinės kapines atvykstama taip pat pagerbti, tačiau tikrai ne švęsti (išimtinai gegužės 9-ąją miniomis čia nevykstama, nesifotografuojama, nešūkaujama, nesiklausoma garsios muzikos). Dar kartą vertinant Panerių memorialą ir jame esantį monumentą sovietiniams kariams greičiausiai galima pastebėti tai, kad Panerių memorialas apskritai atsiskyrė nuo tradicinės pergalės Didžiajame Tėvynės kare sampratos. Stebint čia vykstantį oficialų karo pabaigos minėjimą gegužės 8-ąją, simbolinį monumento ir erdvės nuvertinimą gegužės 9-ąją, vertinant memorialo

¹⁵⁴ Tai įrodo ir žurnalistų kalbinti respondentai, susirinkę į Pergalės dienos minėjimą. Ypač įdomus atvejis – jaunųjų pora, kurie čia atvyko savo vestuvių dieną vis dar su vestuviniiais drabužiais - žiūrėti video įrašą nuo 12:55 < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > [Žiūrėta 2015 12 19].

ekspoziciją ir jos turinį, galima sakyti, kad memorialas yra inkorporuojamas į valstybinę istorinio pasakojimo versiją, kurioje Holokaustas turi savo išskirtinį vaidmenį ir vietą, ir kurioje sovietinė istorijos versija netenka savo interpeluojamojo poveikio (verta priminti, kad oficialus valstybinis minėjimas ir karo aukų pagerbimas vyksta prie monumento, skirto fašistinio teroro aukoms, o paminklas, skirtas RA žuvusiems karo belaisviams „iškrenta“ iš šio minėjimo turinio).

Nors sovietmečio istorinis pasakojimas daugiau ar mažiau supa visus šio tyrimo monumentus (kaip minėta anksčiau, pergalė buvo suvokiama visuose „frontuose“, prie bendros pergalės prisidėjo visa liaudis), tačiau ties kai kuriais objektais randasi ir papildantys sovietmečio naratyvą momentai, vienas iš jų – „išvadauto Vilniaus“ naratyvas, kurį tvirtino I. Černiachovskio monumentas ir iš dalies Žaliojo tilto skulptūros (dar ir dėl to, jog tiltui buvo suteiktas I. Černiachovskio vardas, šie du objektai neretai istoriografijoje įvardijami kaip vienas ir nedalomas simbolinis centras). Teigiama, kad statant Vilniaus centre tiek I. Černiachovskio monumentą, tiek Žaliojo tilto skulptūras, kūrėjai ir menininkai kuriant įvaizdžius ir ieškant būdų, kaip didįjį sovietmečio naratyvą susieti su lietuviškomis realijomis ir tradicijomis, turėjo atlikti didelį ideologinį uždavinį¹⁵⁵, todėl „išvadauto Vilniaus“ naratyvas (jį sudarančios temos apėmė ir gerovės valstybės, mokslo jaunimo, darbo liaudies sampratas, svarbus elementas - kariai pasiaukoję ir kovoję dėl Vilniaus: taip didvyriški tarybinių piliečių žygiai Tėvynės kare buvo suvokiami ne tik kaip karių pasiaukojimas, bet ir kaip visos sovietinės valstybės stiprinimas ir darbas vardan to), sovietinės liaudies masiniai darbai buvo įprasminėti šiuose monumentuose, kurie prisidėjo prie sovietinio režimo legitimacijos struktūros, o konkrečiau – nacionalinės legitimacijos, siejančios režimą su SSRS tautų simboliais, ženklais ir tradicijomis¹⁵⁶, kurie buvo lengvai suprantami ir visuomenės priimami. Galima manyti, kad dėl šios priežasties kasdieniniai, lietuviški sovietiniai herojai ant Žaliojo tilto buvo nuasmeninti, turėjo labiau atspindėti socializmo dvasią, kad kurtų emocinio bendrumo jausmą, kad kiekvienas praeivis tapatintųsi su šiais personažais, kad sovietmečio atmintis ir patirtis taptų sava.

Tuo tarpu I. Černiachovskio atminimas išskirtinai buvo sietas su pergale Antrajame pasauliniame kare, su Vilniaus „išvadavimu“, kuris buvo svarbi pergalės dalis – įamžinimo vieta pasirinkta neatsitiktinai, nes jo vadovaujami kariai užėmė Vilnių, I. Černiachovskio garbei pavadintoje aikštėje buvo palaidotas ne tik pats generolas, bet ir sovietų kariai (vėliau palaikai perkelti į Antakalnio kapines), o pats paminklas generolui įprasmino visus sovietų karinės galios simbolius – vaizdavo karvedį herojų, tvirtai stovintį ant tanko bokštelio, organiškai pereinančio į pjedestalą. Monumentas simbolizavo ne tik pergalingą RA žygį, Lietuvos „išvadavimą“ ir amžiną

¹⁵⁵ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. P. 74.

¹⁵⁶ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai*. P. 272.

sovietų karių atminimą¹⁵⁷, bet ir tipišką sovietinės armijos herojų - nugalėtoją¹⁵⁸, kurio materiali išraiška tarnavo kaip sovietinės galios ir pergalės Antrajame pasauliniame kare ženklas. Užrašas lietuvių kalba ant postamento „Armijos generolui Černiachovskiui I. D. nuo lietuvių tautos“¹⁵⁹ rodo, kad buvo apeliuojama į lietuvius, siekiama paminklą padaryti „savu“ ir kartu parodyti, kad jis svarbus lietuviams, kad miestiečiai jį suvokia kaip svarbią savo kolektyvinės atminties dalį.

Tyrimė tikslingai analizuojamos erdvinės praktikos ir simboliniai ritualai padeda pastebėti ne tik sovietmečio istorinį pasakojimą, bet ir jam oponuojantį lietuviškąjį/nacionalinį. Nacionalinis naratyvas organizuojamas atsižvelgiant į šalies istoriją, monumentų istorinį kontekstą, esančius užrašus juose, išvaizdą ir simboliką. Svarbu ir tai, kad prie sovietmečio naratyvui oponuojančio pasakojimo prisideda ne tik istorinio konteksto ir monumentų simbolikos bei stilistikos vertinimas, bet ir trauminė patirtis (kuri tampa kolektyvine atmintimi) susijusi su sovietinio režimo politika. Trauminė patirtis artima ne tik sovietines represijas asmeniškai patyrusiems žmonėms, tačiau šiuo atveju ji išgyvenama kolektyviai¹⁶⁰, pavyzdžiui, trėmimai dažnai suvokiami ne tik kaip susiję su tremtiniais ar jų giminaičiais, bet liečiantys visą visuomenę. Stebint erdvines praktikas, susijusias su sovietiniais monumentais, dalyvaujant diskusijoje dėl materialaus okupantų palikimo, panašu, kad visuomenę traumuoja ne pats įvykis (okupacija), kiek jo atmintis, patirtis, suvokimas ir reprezentacija¹⁶¹. Kadangi sovietiniai monumentai buvo statomi siekiant reprezentuoti pergalę prieš nacistinę Vokietiją, reprezentuoti Raudonosios armijos didvyriškumą, generolų, karių pasiaukojimą ir herojiškumą – su šiais įvaizdžiais ir siejami visi atlikti veiksmai, monumentų kaita ir pašalinimas iš viešųjų erdvių. Tiesa, kaip ir didysis sovietmečio pasakojimas buvo konstruojamas remiantis pergale Antrajame pasauliniame kare, tačiau skirtingi monumentai „pasidalino“ ir skirtingais tos pergalės akcentais (nors pergalė viena, tačiau kaip minėta talpina savyje tiek aukos – Panerių memoriale esantis sovietinis monumentas, tiek nugalėtojos – I. Černiachovskio paminklas, įvaizdžius), taip ir nacionalinis naratyvas yra konstruojamas „tautos kovos, traumos ir išlikimo istorijų“¹⁶² pagrindu, kuriam būdingas sovietmečio praeities ir simbolikos monumentuose aktualizavimas ir interpretavimas, taip pat šis tautinis naratyvas, kaip ir sovietmečio, „padalinamas“ ties skirtingais monumentais ir erdvėmis.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 283.

¹⁵⁸ ANTANAČIČIŪTĖ, Rasa. *Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947 – 1952 m.* p. 163.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 164 (Černiachovskiui I. D. – rusiško vardo ir tėvavardžio sutrumpinimas).

¹⁶⁰ Apie tai, kaip visuomenėje formuojasi ir perduodama kolektyvinė trauma, kaip į tai atsižvelgiant kuriamas kolektyvinis tapatumas, rašo Irena Šutinienė straipsnyje „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“ leidinyje *Filosofija, sociologija*, 2002, Nr. 1, p. 57 – 62. Jos išvalgomis čia ir naudojamosi analizuojant sovietinę patirtį ir monumentų vertinimo problemą.

¹⁶¹ MICKŪNAITĖ, Giedrė. *Sovietmečio paveldas – trauminės patirties liudininkas*. Pranešimas konferencijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius: Nacionalinė dailės galerija, 2015 m. balandžio 2 d.

¹⁶² STATKEVIČIUS, Tomas. *Atminties politika Baltijos šalyse: dvi probleminės sritys*. P. 148 – 153.

Lengviausiai įsitvirtino „Nepriklausomos Lietuvos“ naratyvas pašalinus I. Černiachovskio monumentą ir jo vietoje pastačius paminklą V. Kudirkai. Skulptūra, kuri yra skirta konkrečiam asmeniui, laisvės šaukliui, lietuvių tautinio sąjūdžio ideologui ir Lietuvos himno autoriui, tarsi pati iš esmės tampa nuoroda į lietuvišką istorinį pasakojimą. Nors V. Kudirkos aikštėje vykstančios erdvinės praktikos nėra išimtinai susijusios su paminklu, tačiau pats objektas lietuvių istorinėje atmintyje yra suprantamas kaip nepriklausomybės ženklas, šią poziciją ypač sustiprina paminklo kompozicijoje esantis tekstas – Lietuvos himnas. Erdvėje nėra likę jokių elementų, kurie galėtų gražinti prisiminimus apie sovietmetį, taip pat pašalinus I. Černiachovskio monumentą panaikinamos galimybės šioje erdvėje įprasinti ir palaikyti komunistinį pasakojimą, o tiksliau – sudaromos galimybės jį apeiti remiantis besikeičiančia mūsų atminties kultūra. Tai, kai kurių tyrėjų nuomone¹⁶³, būtent ir daroma paminklais, kuriant tautos kultūrinės reprezentacijas, viešosiose erdvėse dėliojant memorialinius akcentus, tokius kaip V. Kudirkos paminklas, kuris suvokiamas kaip svarbus simbolis pasakojant apie tautinį lietuvių atgimimą, valstybė demonstruoja savo istorinių momentų ir įvaizdžių pasirinkimą kuriamame istoriniame pasakojime.

Žaliojo tilto skulptūros šiame tyrime gali būti pavadintos fenomenaliomis. Viena vertus su jomis atlikti spontaniški veiksmai vargiai gali būti priskiriami kuriam nors istoriniam pasakojimui, pačios taip pat neprisidėtų prie tam tikro naratyvo įvardijimo ar steigimo, nes, pavyzdžiui, Kalėdinių kepurinių užmovimų skulptūroms ant galvų ar monumentų papuošimas šventine atributika neturi nieko bendro su istorine ar kolektyvine atmintimi – tai buvo daroma dėl skulptūrų palankios padėties miesto ir gyventojų judėjimo atžvilgiu, siekiant pasireklamuoti (UAB „Blaivios pramogos“) arba „pareklamuoti“ šventę (Kalėdas). Tačiau meninių, spontaniškų akcijų gausa, aktyvumas, jų intensyvumas susijęs su tam tikromis datomis, vis dėlto padeda pastebėti susiduriančius naratyvus ties šiais monumentais. Oponuojantį sovietmečio naratyvui pasakojimą galima pastebėti vandalizmo apraiškų metu, kai „Taikos sargyboje“ monumentas buvo aptaškytas raudonais dažais, (numanoma aliuzija į kraują), pritvirtintos nuotraukos su raginimais nukelti okupantų „balvonus“, propagandos ir agresijos įrankius. Negana to, kai akcijų iniciatoriai buvo žinomi, jie savo pasisakymais užtvirtindavo teiginį, jog tai darė iš neapykantos sovietams, dėl to, jog šios skulptūros yra okupacijos ir režimo padarytų nusikaltimų ženklas.

Tuo tarpu meninės/kūrybinės akcijos nors ir buvo nuosaikesnės, apėmė visas skulptūrines grupes, tačiau lygiai taip pat susijusios su skulptūrų sovietinio konteksto, okupacijos įvaizdžio pakeitimu/įtvirtinimu (grandinė po tiltu, įkalintos narvuose skulptūros), siekiu palikti skulptūras kaip atminimo simbolį. Krymo įvykių kontekste, kai prie sovietinių karių skulptūros buvo

¹⁶³ WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. *Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų*. In. Kultūros barai, 2010, Nr. 12, p. 24 – 26.

prikabinti Ukrainos spalvų balionai, šios skulptūros taip pat buvo suprantamos kaip okupacijos ženklas tarptautiniu lygiu.

Įdomesnis atvejis buvo 2015 m. kovo 11 dieną, kai ant skulptūrų pasirodė išdažytos Lietuvos trispalvės – tai ragina svarstyti apie persidengiančių naratyvų atvejį, „okupuotos Lietuvos“ ir „Nepriklausomos Lietuvos“, dėl skulptūrų, kaip okupacijos simbolių vertinimo ir dėl kovo 11 – osios, Nepriklausomybės atkūrimo dienos. Vertinant tokią visuomenės reakciją ne tik į sovietinių karių paminklą ir jo interpretaciją, bet ir į kitas skulptūras, galima sakyti, jog akcijų sumanytojai apeliuoja į kultūrinės atminties pertvarkymą, į savo socialinio statuso išskirtinumą ir trauminės patirties įtvirtinimą miesto komunikacinėje atmintyje, ir kartu tokiais veiksmais ragina prisiminti sovietinio režimo vykdytas represijas, vertinti šias skulptūras kaip okupacijos simbolį (nors kai kurie politikai ir visuomenės veikėjai šias skulptūras vertina kasdieniškai, nepolitiškai¹⁶⁴, tačiau faktas, kad SSRS buvo okupavusi Lietuvą, o šios skulptūros pastatytos būtent sovietmečiu – neneigiamas).

Nors, kaip minėta anksčiau, Žaliojo tilto skulptūros į tyrimo lauką patenka dėl jas įtraukiančių diskusijų, tačiau gana skirtingos socialinės grupės jas vis dėlto priskiria „okupuotos Lietuvos“ naratyvui. Pašalinus šias skulptūras atrodo, jog istorinių pasakojimų, sovietmečio vs. nacionalinis, susidūrimas išliko „gyvas“ tik miestiečių komunikacinėje atmintyje, bet stebint su erdve susijusias kūrybines ir spontaniškas akcijas panašu, kad liko dominuojantis „Nepriklausomos Lietuvos“ naratyvas – remiantis erdvinėmis praktikomis ir diskusijomis yra teikiami siūlymai, kas turi užimti laisvą nuo buvusių monumentų erdvę. Ir šie siūlymai daugiausiai yra susiję su nacionalizmu ir įvaizdžiais, kurie būdingi nepriklausomai ir laisvai Lietuvai. Kaip ir I. Černiachovskio atveju, sovietmečio pasakojimą ir jį legitimuojantį palikimą norima pakeisti lietuvišku.

Aptariant Antakalnio ir Nemenčinės kapinių, Panerių memorialo sovietinius monumentus, juos supančią erdvę (kapinių statusas), analizuojant vykstančius simbolinius ritualus, yra gana sunku apibūdinti susiduriančių naratyvų žemėlapi. Jie veikiau gali būti apibūdinami kaip tokie, kurie sukelia simbolines įtampas pačioje erdvėje ir kolektyvinėje atmintyje. Antakalnio ir Nemenčinės kapinių monumentai yra palaikomi sovietmečio istorinio pasakojimo, kurį iš dalies gali priimti (ir panašu, jog priima) visi, sutinkantys su sovietine Antrojo pasaulinio karo baigties versija. Tiesa, diplomatinis korpusas šiuos monumentus lanko ir laiko pergales kare simboliu gegužės 8 – ają, o ne gegužės 9–ają. Nepriimant sovietmečio pasakojimo kaip vienintelio teisingo ir tikro, suvokiant ir neigiamą šių objektų reikšmę Lietuvos valstybei, skirtingai nuo *centrinių* monumentų,

¹⁶⁴ BALOČKAITĖ, Rasa. *The New Culture Wars in Lithuania: Trouble with Soviet Heritage*. Cultures of History, 2015 < <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/lithuania/the-new-culture-wars-in-lithuania-trouble-with-soviet-heritage/> > [Žiūrėta 2015 12 20].

jie nėra kategoriškai vertinami kaip okupacijos simboliai. Panerių memorialo atvejis iš dalies gali būti laikomas savotiška išimtimi – čia, šalia sovietmečio naratyvo ir *aukos*, kaip vienos iš pergalės kare įprasminamo įvaizdžio, veikia nacių vykdyto Holokausto naratyvas. Remiantis juo iš dalies yra konstruojamas komunistinis pasakojimas.

Oficialus valstybės minėjimas, vykstantis gegužės 8-ąją Panerių memoriale ir Antakalnio kapinėse, iš esmės tarsi neprieštarauja sovietmečio istorijos versijai (Antakalnio kapinėse nors ir skirtingomis dienomis, tačiau lankomasi prie to paties monumento sovietiniams kariams), kurioje svarbus tiek *herojaus* tiek *aukos* motyvas, tačiau matoma, kaip valstybinių minėjimų metu tvirtinamas nacionalinis naratyvas. Analizuojant simbolinius ritualus, jų mastą, tradiciškumą, galima pastebėti, kad Antakalnio kapinių monumentas ir su juo susijusi erdvė slopina lietuvišką istorinį pasakojimą (analogiškai, nors kapinių erdvė ta pati, tačiau, pavyzdžiui, sausio 13-osios naratyvas, tradiciškas lankymasis ir aukų pagerbimas sausio 13 dieną slopina ar ignoruoja sovietmečio/ rusišką naratyvą). O tuo tarpu Paneriai yra vienintelė atminties vieta, kurioje monumentas yra tiesiogiai susijęs su pačiu istoriniu įvykiu - toks atminties vietos ir monumentų ryšys aktyvina ir stiprina Holokausto naratyvą, kuris iš dalies nežymiai ir tik tam tikrais siužetais persidengia su sovietinį monumentą supančiu istoriniu pasakojimu.

(Per)formuojant atminties kultūrą, sovietmečio naratyvas ir jį įprasminantys monumentai, ritualai atliko kone dokumentacinę funkciją. Sovietiniai kariai, kurių atminimas iki šiol ryškiausiai atsispindi Antakalnio kapinėse, daugeliui rusų suprantami kaip *savi*, kaip artimi (atminties kultūra) – su Antruoju pasauliniu karu nesusiję asmenys ar tiesiog tarybinėje armijoje tarnavę žmonės gegužės 9-ąją kartu su visa rusų bendruomene ir toliau lankosi prie šių monumentų, tai jiems simbolinis ženklas ir įvaizdis, tai savos, priimtose sovietinės pergalės¹⁶⁵ patirtis. Todėl gegužės 9-osios ritualas formavo (ir iš dalies tebeatlieka šią funkciją) gyvąją atmintį tiems, kurie nebuvo išgyvenę tų įvykių. Sovietinė tautinė tapatybė buvo kuriama „įsisavinant“ kitų turimą ir propaguojamą tapatybę¹⁶⁶. Tačiau nepriklausomybės metais kartu su iš viešųjų erdvių šalinamais sovietiniais monumentais sustiprėjo lietuviškasis naratyvas.

Taigi apibendrinant daroma išvada, kad ties Vilniuje esančiais monumentais susikerta du pagrindiniai ir oponuojantys naratyvai: nacionalinis („okupuotos Lietuvos“ ir „Nepriklausomos Lietuvos“) ir sovietmečio („pergalės Didžiajame Tėvynės kare“, „išvaduoto Vilniaus“), kuriuos analizuojant galima suvokti stuktūrą, kuri parodo kas ir kaip yra sakoma, pasakojama ir kas (kokios institucijos, grupės) įgalina tokį pasakymą, kokiose taisyklėse galioja ir veikia sovietinis paveldas, taip pat tai padeda suvokti su monumentais susijusius veiksmus, kontekstą, charakterį – viską, kas

¹⁶⁵ PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. P. 54.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 50.

reikalauja iš dalyvio/stebėtojo emocijų ir įsitraukimo. Aptariant sovietmečio naratyvą svarbu paminėti tai, jog sovietų/rusų propaganda skyrė ir tebeskiria labai daug dėmesio savo karių atminimui įprasminti. Oficialiai vadovaujamosi lozungu „Niekas neužmiršta, niekas nepamiršta“¹⁶⁷. Pastebėti ir analizuoti susikertančius/persidengiančius naratyvus ties tyrimo objektais padėjo ne tik erdviųjų praktikų ir simbolinių ritualų analizė, bet ir vykstančios istorikų, paveldosaugininkų, politikų, antropologų ir visuomenės veikėjų diskusijos konferencijose bei moksliniuose seminaruose¹⁶⁸, kuriose buvo nagrinėjami sovietinių monumentų nuosavybės (kieno ir koks tai paveldas?), vertybių (kokias vertybes perduoda?) klausimai, vertinama distanciją tarp šių monumentų ir visuomenės, komunikacijos aktas (ką šie objektai mums sako?). Susiduriančių ir persidengiančių naratyvų įvardijimas ir aptarimas padės analizuoti su sovietiniais Antrojo pasaulinio karo monumentais susijusius diskursus, įvardinti jų kontekstą, ribas ir atlikėjus.

3. ISTORINĖS ATMINTIES DISKURŲ CIRKULIACIJA IR JŲ LAIKIŠKUMAS

Paminklas, būdamas specifine atminties forma, kreipiasi į auditoriją ir taip atlikdamas savo pagrindinę funkciją tampa cirkuliuojančių diskursų epicentru. Tai akivaizdu iš atliktų erdviųjų praktikų ir simbolinių ritualų analizės, ir iš palaikomų ties šiais monumentais susiduriančių naratyvų, simbolinių įtampų, kurios vienaip ar kitaip veikia įvairias bendruomenes, socialines grupes, įvairaus amžiaus ir padėties žmones. Šios diskusijos, susijusios su sovietiniu palikimu, gali padėti atskleisti, ką apie sovietinius monumentus viešose erdvėse mano skirtingi socialiniai veikėjai, kaip konkuruojantys, persidengiantys, oponuojantys diskursai veikia kolektyvinę atmintį ir tvirtina, (per)konstruoja visuomenės ar tam tikrų socialinių grupių tapatumą. Diskursų analizė padeda pastebėti kaip vieni ar kiti paminklai generuoja kolektyvinės priklausomybės jausmą, kaip žmonės tapatinasi su tam tikrais istorinių įvykių vertinimais.

Diskursas, kaip ir naratyvas, visada yra istorinis, jam įtaką gali daryti ne tik istorija, bet ir ideologija, kultūra, atmintis, tačiau skirtingai nuo naratyvo, kuris yra apibrėžiamas pagal tam tikrą įvykių sistemą, struktūrą, kuris paklūsta ir yra priklausomas ne tik nuo visuomenės, bet ir nuo politinės valdžios, diskursas paklūsta visai kitokioms taisyklėms ir principams, jis yra nuolatos bei aktyviai kintantis, nepastovus, apimantis ne tiek visą istorinį pasakojimą, kiek tik jo dalį. Diskursas yra dialogo klausimas, o naratyvas – ne. Todėl diskursas yra priklausomas nuo visuomenės ir nuo kiekvieno jos nario atskirai, būtent dėl šios priežasties jis gali būti suprastas tik santykyje su

¹⁶⁷ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys], p. 284.

¹⁶⁸ Mokslinis seminaras - diskusija „Patogus ir nepatogus paveldas“ vykusį Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje 2015 m. balandžio 2 d. Organizatoriai – LR valstybės kultūros paveldo komisija ir Kultūros ministerija.

kontekstu, su kitais diskursais, kurie yra susiję, papildantys, išstumiantys ar ignoruojantys vienas kitą. Diskursų analizei atlikti yra svarbu pastebėti jo turinio ir konteksto sąveiką, sistemos ir taisyklių, kurioms jis paklūsta, būklę konkrečiu momentu: kaip, kada ir kodėl kuriasi tam tikri pasisakymai, tekstai ir diskursyvinės praktikos, kaip konkretūs pasisakymai yra apriboti esamos situacijos, kokioms taisyklėms paklūsta ir kokią tai įtaką daro esamai situacijai.

Remiantis miesto antropologijos studijomis ir naratyvų analize siekiama įvardinti ir analizuoti konkuruojančius (konflikto identifikavimas, konkurencija tarp pamatinių diskurso taisyklių), tam tikru metu pasirodančius ar nuolatinius, išnykstančius, persidengiančius diskursus, tuos, kurie sukelia tam tikrus veiksmus ir tuos, kurie yra “gaminami/naikinami” įvairių praktikų ar ritualų metu. M. Foucault mano, jog “kiekviena visuomenė kontroliuoja, daro atranką, organizuoja ir perskirsto diskurso gamybą, atlikdama visa tai vienu metu ir pasitelkdama tam tikras procedūras”¹⁶⁹, todėl analizuojant diskursų cirkuliaciją ir jų paletės įvairovę, susijusių su sovietiniais monumentais Vilniuje, dėmesys kreipiamas ne tik į jų turinį ar kontekstą, bet ir į tam tikras socialines grupes ar individus, kurie turi įtakos tokiai diskursų tvarkai ir egzistavimui, skirtingų taisyklių pritaikymui. Diskursų cirkuliaciją, jų aktyvumą ir laikinumą lemia tam tikros taisyklės ar tvarka, pašalinimo procedūros ir sistemos:

1. draudimas¹⁷⁰, kuris suprantamas pačiu paprasčiausiu būdu – galima sakyti ir kalbėti ne apie viską (objekto tabu, aplinkybių ritualai, privilegijuota ar išimtinė kalbančiojo teisė), ši pašalinimo procedūra gana dažnai parodo diskurso ryšį su valdžia, galios troškimą, parodo tai, dėl ko kovojama ir kas pasitelkiama kovai, ši procedūra itin būdinga politikai, tam tikro objekto, režimo legitimavimui;
2. perskyrimas ir atmetimas¹⁷¹ arba kitaip tariant – išskirtinis kalbančiojo statusas ar padėtis, išskirtinumą liudijantys žodžiai, dėl kurių jo diskursas (ne)gali cirkuliuoti taip, kaip kitų, dėl kurių jis iškrenta iš konteksto, jo ištarti žodžiai laikomi svetimais ir netinkančiais;
3. valia tiesai¹⁷², t.y. to kas teisinga ir to kas klaidinga priešybė ir perskyra, kurią stiprina institucinė atrama (pvz., bibliotekos, valdžios institucijos ir pan.) ir ištisas praktikų sluoksnis (pvz., įstatymų, knygų leidyba, jų platus ir oficialus naudojimas), ir kuri nulemia kalbančiojo poziciją, požiūrį ir funkciją, kuri suteikia vertę ir kai kuriems diskursams primeta savo galią;

¹⁶⁹ FOUCAULT, Michel. *Diskurso tvarka*. P. 7.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 7 – 8.

¹⁷¹ Ten pat, p. 7 – 10.

¹⁷² Ten pat, p. 10 – 14.

4. vidinės procedūros, kurios veikia iš vidaus¹⁷³, kai diskursus kontroliuoja patys diskursai (klasifikavimas, tvarkymas, padalijimas), t.y. vieni diskursai gali duoti pradžią rasti naujiems diskursams, kiti pasakojimai, ypač tie, kurie svarbūs visuomenei, yra nuolat perpasakojami, kartojami, tretieji pasirodo tik tam tikru metu, kai kurie išnyksta vos pasirodę, todėl į tai „reaguodami“ diskursai gali veikti vieni kitus, susisluoksniuoti, išnykti, transformuotis, keistis;
5. vienas iš diskurso cirkuliacijos, grupavimo, išretinimo veiksnių yra pats autorius¹⁷⁴, kuris suprantamas kaip suteikiantis rišlumo kalbėjimui ir reikšmės vienijantis principas;
6. taip pat svarbi disciplina, nustatanti diskurso rėmus, komentarai, aktualizuojantys ir „prikeliantys“ vėl iš naujo tam tikrus diskursus ir „žaidimo sąlygos“¹⁷⁵, kurios primeta taisykles bei reikalavimus ir neleidžia kiekvienam norinčiam įsitraukti į diskurso gamybą ar veiką (tokias taisykles ir apribojimus įprastai nustato ritualai).

Taigi, iki šiol atlikta monumentų analizė ir pasirėmimas M. Foucault aprašytais taisyklėmis padeda įvardinti konkuruojančius diskursus, jų tvarką bei kontrolę. Stebint konkuruojančius diskursus, svarbu suprasti, kad diskursų analizei aktualus ne tiek turinys ir semantika, kiek vartojimas, aktyvumas, pragmatika ir vieta visuomenės bei valstybės gyvenime.

3.1 *Periferiniai* monumentai: polemika dėl Pergalės dienos

Tiek Antakalnio kapinių, tiek Panerių memorialo monumentai ir Nemenčinės obeliskas sovietiniams kariams dėl dėmesio stokos ar tiksliau dėl rodomo dėmesio specifiško aktyvumo atsiduria *periferijoje* ir šiandien daugiau funkcionuoja kaip simboliai, nei kaip aktyvūs diskusijų objektai. Kadangi *periferijoje* esantys monumentai daugiausiai ir dėl konkrečios priežasties yra lankomi gegužės 8-ąją ir gegužės 9-ąją, ir jiems būdingi simboliniai pasikartojantys ritualai, gestai, elgsena, aplinkybės, šiais tradiciniais minėjimas remiantis įvardijami diskursai, jų tvarka bei taisyklės.

Reikia pastebėti, kad šie ritualizuoti paminėjimai aktualizuoja metai iš metų tuo pačiu metu palaikomus ir mažai besikeičiančius diskursus, neleidžia jiems išnykti ir kartu užtvirtina esminę šių diskursų tvarką, jų šventinį reguliarumą. Didžiausias su *periferiniais* monumentais susijęs

¹⁷³ Ten pat, p. 15 – 18.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 18.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 25.

diskusijų aktyvumas pastebimas, kai yra švenčiama pergalė prieš nacistinę Vokietiją ir karo Europoje pabaiga. Tokį aktyvumą ir diskursų pasirodymą inspiruoja vykstantys skirtingi minėjimai. Iš jų didžiausias savo mastu ir svarbiausias tradiciškumu yra Rusijos ambasados organizuojamas minėjimas Antakalnio kapinėse. Vertinant Antakalnio kapinėse dominuojančią ir kone pagrindinį sovietmečio naratyvą, gegužės 9-osios minėjimą ir aukų pagerbimą, vertinant naujienų portaluose Pergalės dieną pasirodančias diskusijas, straipsnius, jų turinį, galima įvardinti dominuojančius ir vienas kitą papildančius, tematika ir taisyklėmis panašius, todėl persidengiančius sovietmečio diskursus: politinį (kuris itin šiuo metu monumentų ir minėjimo tradiciškumo pagalba generuoja kolektyvinės priklausomybės rusų bendruomenei jausmą ir palaikymą) ir istorinį (pagarbos istorijai ir kariams). Beje, diskusijos žiniasklaidoje, padeda apibūdinti minėtų persidengiančių diskursų kontekstą, t.y., veiksmo situaciją, kuri aptariama simbolinių ritualų analizėje ir kultūrinės, istorinės, politinės struktūras, kurios apibūdinamos naratyvų aptarime. Įvardintų diskursų turinys operuoja pergalės Didžiajame Tėvynės kare naratyvu, naudojasi herojiškos tarybų liaudies, Lietuvos išvadavimo, kovos su fašizmu¹⁷⁶, politinio nesuderinamumo ir prieštaravimo¹⁷⁷ (Rusijos ambasatoriaus retorika apie vis dar grėsiantį fašizmo pavojų Europoje), skirtingų istorijos vertinimų¹⁷⁸ (laikymas, kad gegužės 9-ąją buvo išvadauta Europa ir Lietuva, okupacijos klausimas minėjimo dalyvių nekeliamas) temomis.

Būtent tokios temos rutuliojamos pasirodžiusiuose internetinių portalų straipsniuose. Į šias temas orientuojasi ir kalbinantys Pergalės dienos minėjimo dalyvius, ir patys respondentai, minėjimo metu pasisakantys politikai, veteranai, dalyvaujantys kitų šalių politikai (dažniausiai dalyvauja Kazachstano, Baltarusijos, Azerbaidžano ambasadų atstovai), kiti minėjimo dalyviai. Pergalės dienos minėjimo metu vartojami žodžiai ir teiginiai („mes visi kartu nugalėjome Hitlerį“¹⁷⁹, „Nesąmonė. Kaip okupuota, kaip suprasti? Kada tai buvo? Buvo super, visi gyvenome kaip žmonės, tai ne dabar. Jeigu ne rusai, kaip čia pasakius, ar mes dabar su jumis kalbėtume?“¹⁸⁰) karinės ir rusų liaudies dainos bei skaudotės, tam suteikiamos reikšmės, naudojama simbolika (medaliai, Georgijaus juostelės) parodo, kokiomis nuostatomis ir požiūriais vadovaujasi kalbėtojai. Tokia

¹⁷⁶ „Pergalės dienos minėjime Antakalnio kapinėse – Rusijos ambasatoriaus kalba apie Lietuvos išvadavimą“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pergales-dienos-minejime-antakalnio-kapinese-rusijos-ambasatoriaus-kalba-apie-lietuvos-isvadavima-56-502130> > [Žiūrėta 2016 01 01].

¹⁷⁷ „Rusai pasipiktino: gegužės 9-ąją „uždraudė“ švęsti“ < <http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/rusai-pasipiktino-geguzes-9-aja-uzdraude-svesti.htm> > [Žiūrėta 2016 01 01].

¹⁷⁸ „Vilniaus širdyje eitynėmis paminėta gegužės 9-oji, minios plūdo į Antakalnio kapines“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniaus-sirdyje-eitynemis-pamineta-geguzes-9-oji-minios-pludo-i-antakalnio-kapines.d?id=32051787> > [Žiūrėta 2016 01 01].

¹⁷⁹ „Antakalnio kapinėse pergalės dienos minėjime skambėjo tik rusų kalba ir mirgėjo Georgijaus juostelių spalvos“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/antakalnio-kapinese-pergales-dienos-minejime-skambejo-tik-rusu-kalba-ir-mirgejo-georgijaus-juosteliu-spalvos-56-425350> > [Žiūrėta 2016 01 01].

¹⁸⁰ „Lietuvos rusakalbiai Antakalnio kapinėse šventė Gegužės 9-ąją“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvos-rusakalbiai-antakalnio-kapinese-svente-geguzes-9-aja.d?id=45247047> > [Žiūrėta 2016 01 01].

elgsena minėjimo metu parodo šių diskursų atlikėjus (Rusijos ambasadorius, rusų bendruomenė, prorusiškai nusiteikę gyventojai, politikai, veteranai ir jų artimieji, rusiškų mokyklų mokiniai ir mokytojai, sovietinę istorijos versiją priimančios ir minėjime dalyvaujantys asmenys) ir jų intencijas, kurias galima apibūdinti kaip sovietmečio atminties ir istorinės versijos legitimavimą. Taip pat tokio minėjimo metu išryškėja ir tam tikri akcentai, kurie įrodo, kad paminklas ir lankymosi ritualas tampa svarbiu ne tik siekiant pasakyti, kas buvo, o pasakyti tai, kas yra dabar, kokią priklausomybę kolektyvui ar tam tikrai grupei, kokius (nostalgiškus) jausmus, paminklas kelia dabarties žmogui.

Tai, koks istorinio pasakojimo ir kolektyvinės atminties palaikomas kalbėjimas, motyvai, tradiciškumas ir praktikos pasimato minėjimo metu Antakalnio kapinėse, parodo kaip socialinis ritualas tampa atminties vieta ir kaip tvirtina monumento statusą ir dalyvaujančiųjų privilegiją kalbėti. Remiantis kalbėjimo kontekstu ir turiniu, galima nubrėžti/įvardinti diskursų ribas ir apibūdinti jas, kaip priklausančias nuo komunistinio naratyvo, nes tai, kas neapima SSRS pergalės Antrajame pasauliniame kare temos, nėra vertinama kaip to paties sovietmečio politinio ir istorinio diskursų dalis.

Lankymosi Antakalnio kapinėse tradiciškumas taip pat apibūdina persidengiančių diskursų ribas, t.y. besilankantys čia nuo vaikystės, tarybinėje armijoje tarnavę žmonės laiko šiuos monumentus simboliniu centru, kuris patenka ne tik į istorijos temų akiratį, bet ir į politinę sferą (kaip minėta anksčiau, kai kurie minėjimo dalyviai teigia pastebėję, jog lankytojų gegužės 9-ąją daugėja dėl politinio principingumo). Ta pati priežastis leidžia praplėsti ir „žaidimo taisykles“ bei įsijungimo į „rusų pasaulio“ diskursus galimybes (jame dalyvauti gali mokiniai, veteranai, artimieji, politikai, žurnalistai ir tyrėjai, stebintys Pergalės dienos minėjimą metai iš metų). Kitaip tariant, diskursų analizė remiantis naratyvais parodo, jog jei asmenų ar socialinių grupių istorinis pasakojimas ir atmintis nesutampa su viešu, dominuojančiu ir Antakalnio kapinių monumentus supančiu istoriniu pasakojimu, jei Pergalės dienos minėjimo dalyviai šios istorijos nepriima kaip savo kultūrinės atminties dalies, savo grupinės priklausomybės (vėl, galima tokią priklausomybę įvardinti kaip apibrėžimą „aš“ – „mes“: „mes kovojome“, „mes visi kartu prisidėjome prie...“ – „mes“ vartojimas ir jo siejimas su nuostata, kad „nugalėtojas ar išvadotojas yra visada teisus“ suteikia kalbančiajam privilegijuotą teisę, o jo atžvilgiu nusiteikusiam priešingai – įveda atmetimo ir perskyrimo nuo dominuojančio diskurso taisykles) išskirtinumo, tai jų „žodis“ tampa svetimu, izoliuojamu ar išstumiamu.

Akivaizdu, kad šiame Pergalės dienos kasmetiniame „kalbėjime“ dalyvaujantys asmenys nepripažįsta oponuojančios sovietinei istorijai versijos, nepripažįsta Lietuvos okupacijos ir

sovietinio režimo padarytų nusikaltimų fakto¹⁸¹, todėl tokias nuostatas ir požiūrį galima įvardinti kaip sąvotiškas taisykles, kurios apriboja galimybę patekti, dalyvauti ir būti šių diskursų dalimi tiems, kurie polemizuoja su sovietine istorine atminties versija. Remiantis M. Foucault diskurso taisyklėmis, galima sakyti, jog sovietmečio naratyvo palaikomiems diskursams yra būdinga to, kas teisinga ir klaidinga perskyra ir oponuojančio kalbėjimo pašalinimas: „išvadavo“ vs. „okupavo“ - atmetami ir perskiriami nuo sovietmečio politinio ir istorinio diskursų tie, kurie nedalyvauja gegužės 9-osios minėjime ir nepripažįsta sovietinės Lietuvos ir Europos išvadavimo iš fašizmo gniaužtu versijos (tiesa, jų komentarai gali trumpam įsisprausti į šias ribas ir taisykles, tačiau gana greitai bus pripažinti kaip neobjektyvūs, neteisingi ir neturintys ryšio su turiniu, pavyzdžiui, Pergalės dienos minėjimo dalyvių yra gana stipriai neigiamai vertinama Europos dienos šventė gegužės 9-ąją ir net nediskutuojama su pastarojo diskurso tariamais dalyviais¹⁸²), kurie švenčia pergalės prieš nacistinę Vokietiją dieną gegužės 8-ąją ir sovietinę Pergalės dieną laiko simboliniu okupacijos užtvirtinimu. Šis pastarasis oficialus valstybinis minėjimas sovietmečio politiniame ir istoriniame diskursuose yra atmetamas kaip klaidingas, neteisingas ir prieštaraujantis jiems. Šis atmetimas leidžia kalbėti apie oponuojančių vienas kitam diskursų susidūrimą ir konkurenciją.

Oficialus valstybinis gegužės 8-osios minėjimas ir rusų bendruomenės švenčiama Pergalės diena leidžia pastebėti kaip monumentas, naudojamas skirtingiems Antrojo pasaulinio karo minėjimams, tampa ir skirtingu simboliu, atminties ženklu įvairioms grupėms žmonių. O tai leidžia analizuoti susiduriančius ir konkuruojančius tarpusavyje diskursus: sovietmečio „pergalės prieš fašizmą“, „Europos bei Lietuvos išvadavimo“, „herojiškos tarybinės (dabar Rusijos) liaudies“¹⁸³ vs. tautinius/nacionalinius „tauta, kuri kentėjo“, „SSRS kaip okupuotoja, išnaudotoja ir engėja“, „laisvos ir nepriklausomos Lietuvos“¹⁸⁴. Beje, pastarąjį tvirtina monumentų lankymas gegužės 8-ąją ir pasigirstantys protestai¹⁸⁵ prieš gegužės 9-osios minėjimą, simbolikos ir tam tikrų gestų, elgsenos, ženklų naudojimą, kurie daugeliui asocijuojasi ne su pergale Antrajame pasauliniame kare, o su Lietuvos okupacija, RA nusikaltimais, trėmimais ir kitais sovietinio režimo neigiamai vertinamais aspektais („Katynės žudynės 1940 m. pavasaris. 22 tūkst.“, „Holodomoras 1932 – 1933 m. 10 mln.“, „1941 – 1953 m. ištremta 135 tūkst. žmonių, 32 tūkst. vaikų“, „Raudonoji armija įvykdė daugiau

¹⁸¹ Tokią poziciją įvardinti padeda jau anksčiau minėta citata: „Nesąmonė. Kaip okupuota, kaip suprasti? Kada tai buvo? Buvo super, visi gyvenome kaip žmonės, tai ne dabar. Jeigu ne rusai, kaip čia pasakius, ar mes dabar su jumis kalbėtume?“

¹⁸² „Gegužės 9-oji Lietuvoje. 2015“ < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > [Žiūrėta 2016 01 06]. Video įrašą žiūrėti nuo 9:50s.

¹⁸³ „Pergalės Antrajame pasauliniame kare mito pančiai (2 video)“ < <http://kultura.lrytas.lt/-12732494471273219495-pergal%C4%97s-antrajame-pasauliniame-kare-mito-pan%C4%8Diai-2-video.htm> > [Žiūrėta 2016 01 08].

¹⁸⁴ Šiuos diskursus įvardinti leidžia bendras pasisakymų kontekstas, plakatai ir šūkiei, kurie naudojami erdvinių praktikų metu ar gegužės 9-ąją, kai pasitinkami Pergalės dienos minėjimo dalyviai mieste.

¹⁸⁵ „Vilniaus širdyje eitynėmis paminėta gegužės 9-oji, minios plūdo į Antakalnio kapines“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniaus-sirdyje-eitynemis-pamineta-geguzes-9-oji-minios-pludo-i-antakalnio-kapines.d?id=32051787> > [Žiūrėta 2016 01 01].

nusikaltimų žmoniškumui, nei vokiečių SS“ – su tokiais plakatais protestuotojai ir partizanų uniformas vilkintys keli žmonės „išlydėjo“ gegužės 9-osios minėjimo dalyvius)¹⁸⁶, su SSRS politinės tradicijos tęstinumu dabartinėje Rusijoje. Nacionalinio diskurso vienas iš esminių principų, kuriuo remiamasi ir oponuojama komunistiniams, yra ne tik jo turinys ir kontekstas (okupacijos, trėmimų, RA nusikaltimų temos, „nepriklausomos Lietuvos“ naratyvas), bet ir M. Foucault detalizuota valia tiesai. Lietuvos valdžios institucijos (Vilniaus miesto savivaldybė) ir politikai (ypač prezidentė, užsienio reikalų ministras) daro aiškia Antrojo pasaulinio karo įvykių perskyrą ir oficialų valstybinį istorinį naratyvą tvirtina instituciškai (istorijos vadovėliuose pateikiama istorijos versija, įstatymišku draudimu naudoti sovietinius simbolius), kurį lydi ištisa praktikų paletė: Antakalnio kapinių monumentų lankymas gegužės 8-ąją, ignoravimas ar tiesiog atsisakymas dalyvauti gegužės 9-osios minėjime, natūralus atsisakymas naudoti Pergalės dienos šventei būdingus ženklus, simbolius, atsisakymas paklusti šiam ritualui būdingiems gestams ir elgsenai. Taip pat reaguodama į įvykius Ukrainoje Užsienio reikalų ministerija išsiuntinėjo kitoms ministerijoms ir jai pavaldžioms įstaigoms rekomendaciją, kurioje paskatino visuomenę, tautinių mažumų mokyklas „susilaikyti nuo bet kokio lygmens dalyvavimo Rusijos Federacijos ambasados Vilniuje ir generalinio konsulato Klaipėdoje organizuojamuose gegužės 9 d. Pergalės dienos renginiuose Lietuvoje“¹⁸⁷. Valstybės vadovai, ministerijos naudodamosios savo išskirtiniu instituciniu statusu kontroliuoja diskursyvinę praktikas ir kalbėjimo būdą, kuris apeliuoja į Lietuvos okupacijos faktą, kuris lietuvių kolektyvinėje atmintyje asocijuojasi su sovietinio režimo nusikaltimais. Oficiali valstybės laikysena parodo, kaip ir kokį istorinį, politinį žinojimą tvirtina nacionalinis diskursas, be to tokia laikysena leidžia pastebėti kaip valstybės santykis su sovietiniu paveldu tampa istorinės atminties konstravimu metodu.

Grįžtant prie Pergalės dienos šventės aptarimo, svarbu pastebėti šiame simboliniame rituale naudojamus ženklus, kurie yra dalyvaujančių diskursų dalis ir kurie duoda pradžią naujiems diskursams, ir vienas iš jų - Georgijaus juostelės. Nepaisant sąlyginio naujumo (naudojamos nuo 2005 m.) ir imperinės simbolikos (juostelės nėra sovietinės kilmės), daugeliui minėjimo dalyvių jos yra suvokiamos kaip pergalės simbolis (ypač dėl jų istorijos, praktinio naudojimo, dėl jų pagalba kuriamo ir palaikomų herojiškumo, ir pergalės motyvų), kitiems – tai SSRS politikos tęstinumo ir jos palaikymo, pritarimo jai simbolis. Tačiau 2014 - 2015 m. Ukrainos įvykių kontekste šios juostelės įgavo papildomą prasmę, kuriai įtaką padarė tai, jog šias juosteles naudojo Ukrainos separatistai.

¹⁸⁶ Ten pat. [Žiūrėta 2016 01 08].

¹⁸⁷ „Vilniaus atsakas Maskvai: valdžios atstovams rekomenduota nedalyvauti Rusijos ambasados rengiamuose gegužės 9-osios renginiuose“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-atsakas-maskvai-valdzios-atstovams-rekomenduota-nedalyvauti-rusijos-ambasados-rengiamuose-geguzes-9-osios-renginiuose-56-425185> > [Žiūrėta 2016 01 06].

Taip Georgijaus juostelių naudojimas davė pradžią naujiems Rusijos agresijos Ukrainoje¹⁸⁸ sukeltiems tarptautinės grėsmės ir informacinio, valstybinio saugumo bei rusų diasporų gynybos diskursams, į kurį įsitraukia tie, kurie ir teigiamai, ir neigiamai vertina SSRS Rusijos politiką, kurie operuoja išvadavimo, okupacijos ir aneksijos terminais¹⁸⁹ tiek Lietuvos, tiek Ukrainos kontekste. Ir jei iki šiol Pergalės dienos minėjime persidengiantys ir susikertantys istorinės atminties diskursai gali būti įvardijami kaip lokalūs, tai Georgijaus juostelių naudojimo sukelti diskursai gali būti laikomi situatyviais ar globaliais.

Kalbėjimui apie sovietinių tradicijų tęstinumą šiuolaikinėje Rusijoje (o daugeliui politiškai tai asocijuojasi su/reiškia ir kalbėjimą apie Rusijos ekspansinius planus), apie politinę Pergalės dienos prasmę pradžią duoda ir gegužės 9-osios minėjimo dalyvių apranga – marškinėliai su V. Putino atvaizdu, su skambiais šūkiiais “за родину¹⁹⁰”, kepuraitės su užrašu “Russia”. Tokį naudojamų ženklų ir gestų visetą galima apibūdinti kaip diskursus palaikančią sistemą, kurioje išryškėja jų tvarka ir laikinumas: pasikeitus tarptautinei situacijai, pavyzdžiui, dėmesiui nukrypus nuo Ukrainos įvykių konteksto link Sirijos, ankstesnis diskursas išnyksta arba persitvarko iš vidaus (keičiasi dalyviai, turinys, pašalinimo procedūros), jis tampa labiau susijęs ne su kultūrine, o su kolektyvine atmintimi.

Kita atminties vieta, kurioje diskursų analizės pagalba galima analizuoti visuomenės ir atskirų bendruomenių istorinę ir kultūrinę savivoką yra Panerių memorialas. Ties šiais monumentais, vienas iš jų yra skirtas žuvusiems sovietų kariams, kitas yra bendrai skirtas fašizmo aukoms atminti, pastebima iš dalies komplikuočiau situacija: diskusijų aktyvumas čia nėra toks intensyvus ir apimantis tokį platų spektrą temų, kurias galima pastebėti Pergalės dienos minėjimo metu Antakalnio kapinėse, o tokia padėtis iš esmės trukdo aiškiai kalbėti apie šiame memoriale esančių diskursų konkurenciją. Karo aukų pagerbimas gegužės 8-ąją, rodo, kaip oficialus istorinis pasakojimas ir jį palaikantis valstybinis minėjimas, kalbėjimas apie tai, atskleidžia fašizmo teroro aukų diskurso tamprius santykius su valstybe kaip diskurso „autoriumi“ (principu, kuris išretina bei grupuoja kitus diskursus, remdamasis tiesos kriterijumi leidžia jiems pasirodyti arba ne), rodo diskurso ryšį su valstybės konstruojama istorine atmintimi. Taip pat toks valstybinis minėjimas parodo, kaip įvardintas dominuojantis ir institucinio statuso palaikomas diskursas, remdamasis memoriale

¹⁸⁸ „Gegužės 9-osios minėjimas Lietuvoje – Georgijaus juostelės ir raudonos gėlės“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/geguzes-9-osios-minejimas-lietuvoje-georgijaus-juosteles-ir-raudonos-geles.d?id=67927132> > [Žiūrėta 2016 01 02].

¹⁸⁹ Įdomu tai, kad Georgijaus juostelės iš tiesų vertinamos labai daugiaprasmiškai. Tai įrodo, kad jos pastaruoju metu imtos naudoti ne tik atmintinų įvykių minėjimo metu, bet ir gana kasdieniškai, prisitvirtinus tokias juosteles prie automobilio antenos (taip išreiškiant savo „rusiškumą“), kaip opozicija tam internete pastebimas vizualusis Ukrainos – Rusijos konfliktą atspindintis ir vertinantis diskursas.

¹⁹⁰ „Gegužės 9-oji Lietuvoje“ < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc> > [Žiūrėta 2016 01 02], žiūrėti vaizdo įrašą nuo 8:37.

esančiais objektais, leidžiančiais patvirtinti ir legitimuoti ištartų ar parašytų teiginių teisingumą (fašizmo teroro aukų diskursas) ar klaidingumą (tuo atveju, jei būtų bandoma į šias erdvės ribas įsprausti sovietmečio herojišką diskursą – kaip minėtą anksčiau, nors Panerių memoriale dominuoja ne *pergalės*, o *aukos* motyvas), įgyja teigimo galią kitų kartais pasirodančių (kai vertinami atskiri memoriale esantys monumentai, neatsižvelgiant į dominuojantį naratyvą) diskursų atžvilgiu.

Panerių memorialo erdvėje dominuojantis Holokausto naratyvas ir oficialus kalbėjimas apie šiuos monumentus, institucijų remiamas ir palaikomas gegužės 8-osios, o ne 9-osios minėjimas primeta savo valią ir galią (būtent tam tikras praktikų sluoksniu, o greičiau fašizmo aukų pagerbimas gegužės 8-ąją, veikia kaip oponuojančių diskursų pašalinimo sistema, nes turi susiformavusią institucinę atramą¹⁹¹, kuri remiasi oficialiu istoriniu pasakojimu ir atminties versija), apriboja diskursų paletės įvairovę, erdvių praktikų galimybę. Nesusiformavusi nuo sovietmečio ir nepalaikoma iki šiol tradicija masiškai lankytis memoriale gegužės 9-ąją (iš esmės dar ir dėl to, kad simboliu centru laikomos Antakalnio kapinės ir jose esantis monumentas, o kito panašaus centro atsiradimas sumenkintų pirmąjį), dominuojanti kolektyvinės atminties versija, kuri palaikoma Lietuvos politinio elito, nesuteikia galimybių ir aplinkybių rasti kalbėjimui, susijusiam su Lietuvos okupacijos ar plačiu Rusijos politikos vertinimu¹⁹². Panerių memoriale pasirodančių diskursų (kaip minėta, dominuojantis yra fašizmo teroro aukų diskursas, kitų įvardijimas ir aptarimas yra komplikotas dėl diskursų laikinumo, neaktualumo ir reguliaraus nepalaikymo, tačiau monumentų, žudynių vietų ir memorialo istorijos pagalba juos galima bandyti apibūdinti kaip išsiskaidančius į žydų, sovietų, lietuvių, lenkų, romų (tautinius) aukų diskursus) cirkuliavimo taisyklės remiasi fašizmo nusikaltimų vertinimo priimtinumu. Tiesa, Panerių memoriale dominuojantis Holokausto naratyvas ir visuomenėje priimama jo versija palaiko reguliarių aukos diskursą, kurio aktyvumas priklauso ne nuo atskirų memoriale esančių monumentų, o nuo bendros, apribotos tiems monumentams erdvės ir bendro istorinio pasakojimo (kuris, beje, legitimuojamas muziejaus ekspozicijos ir informacinių lentelių, užrašų, plokščių).

Panerių memoriale vykstantys paminėjimo ritualai persidengia savo panašumu ar veikiau ignoruoja vienas kitą ar susisloksniuoja, taip nesukeldami prieštaraujančių ir atsakomųjų veiksmų, vertinimų ir diskusijų. Nors didžiausias minėjimas pagerbiant fašizmo aukas vyksta gegužės 8-ąją, tačiau kaip atskiras, nors į tą patį kontekstą įsiliejantis, minėjimas ar greičiau specifinis

¹⁹¹ „Prezidentė D. Grybauskaitė Panerių memoriale pagerbė karo aukų atminimą“ < <http://www.lzb.lt/prezidente-d-grybauskaitė-paneriu-memoriale-pagerbe-karo-auku-atminima/> > [Žiūrėta 2016 01 02].

¹⁹² Tokia prielaida daroma palyginus šią situaciją su Antakalnio kapinių monumentu ir sovietmečio naratyvu: herojiškumo, pergalės ir pasiaukojimo kare motyvai, kurie pripažįstami Pergalės dienos minėjimo dalyvių, yra suvokiami kaip ir dabartinės Rusijos politikos dalis, politinės tradicijos ir retorikos tęstinumas. Tokie „pripažinimai“ skatina rasti ne tik palaikantiems, bet ir oponuojantiems vertinimams, ir taip kalbėti apie Rusijos politiką plačiau. Tuo tarpu Panerių memorialas ir Holokausto naratyvas, oficiali valstybės pozicija nesuteikia galimybių rasti tokioms diskusijoms.

tam tikros grupės žmonių, šiuo atveju veteranų, apsilankymas prie skirtingų monumentų gali leisti kalbėti apie žuvusių sovietinių karo belaisvių diskursą. Vis dėlto, jo tvarka ir taisyklės neprieštarauja dominuojančiam kalbėjimui apie karo aukų atminimą. Stebint pasirodančius tekstus ir diskusijas, kurie yra susiję su čia esančiais sovietiniais monumentais (periferiniu memoriale akmeniu, skirtu badu numarintiems RA karo belaisviams ir su centriniu paminklu-obelisku fašizmo aukoms), galima sakyti, kad čia veikia dominuojantis fašizmo teroro diskursas, o aktyvi susiduriančių diskursų konkurencija pastebima tik vertinant memorialo monumentus su kitais *periferiniais* objektais ir vertinant tokį diskursų žemėlapi apskritai.

Mažiausiai dėmesio ir diskusijų viešojoje erdvėje susilaukia Nemenčinės kapinėse esantis obeliskas sovietiniams kariams. Diskursų pastebimumas ir jų analizė tampa ypač komplikauta, nes su šiuo monumentu nevyksta aktyvūs ir masiški simboliniai ritualai ar erdvinės praktikos, kurių analizė padėtų įvardinti diskurso atlikėjus, turinį ir taisykles. Tik iš monumentą supančio naratyvo galima nuspėti esančio diskurso tvarką. Pati obelisko kaitos/perkėlimo istorija, kai jis buvo iš miestelio centro perkeltas į kapines, rodo, jog taip buvo tam tikra prasme ne tik nustatytas apribojimas diskursyvinių įvykių galimybėms, bet ir įvestos nuo erdvės priklausančios ribos (šiuo atveju ne objekto, o erdvės – kapinių tabu), draudimai, kurie taip pat užkerta kelią rasti įvairiapusiškam kalbėjimui ir diskusijai (nediskutuotina apie monumento būklę, estetiškumą, saugumą). Nevykstantis didelio masto simbolinis paminėjimas, kurio metu būtų išreiškiama pozicija istorinės atminties klausimu, nesukuria galimybės bei poreikio rasti oponuojantiems diskursams, kurie buvo pastebėti Antakalnio kapinėse.

Nemenčinės obeliskas patenka tik į tuos bendruosius diskursus, kurie liečia ar yra būdingi sovietiniams monumentams ir sovietiniam palikimui apskritai. Tuomet diskusijose gali pasimatyti konkuruojančios ir oponuojančios temos, teiginiai, pozicijos, kurios vertina tokį sovietmečio palikimą ir vertina ne tiek patį monumentą, kiek su monumentu susijusių karių palaidojimo vietą arba vertina tokį monumentą tik gana plačiame kontekste ir ryšyje su kitais į šią temą patenkančiais objektais, kurie simboliškai nustelbia tam pačiam pasakojimui priklausančią, bet mažiau pastebimą ir aktualų paminklą. Todėl Nemenčinės obelisko atveju greičiau galima kalbėti ne apie reguliarius ir aktyvius tik tam tikru metu, o apie vos pasirodančius ir išnykstančius, laikinus, ignoruojančius ir netgi nesusijusius diskursus (kasdienes pasisakymus, tekstus, vienkartinę praktiką, pavyzdžiui, obelisko renovavimas, susidomėjimas monumentu dėl jo fizinio išskirtinumo), kuriems trūksta viską vienijančio, grupuojančio principo, būdingo kitiems *periferiniams* monumentams.

Aptarus visus *periferinius* monumentus galima pastebėti ir skirtumų, ir panašumų, kuriais pasižymi analizuoti diskursai. Visų pirma, kapinių statusas tam tikra prasme įveda bendrą

draudimų visumą ir specifines išorines taisykles, kurios nesuteikia galimybės rasti erdvinėms praktikoms, paskatinančioms pasirodyti, pavyzdžiui, ekonominiams, paveldosauginiams, estetiniams ar saugumo diskursams (dėl viešosios erdvės pobūdžio tokie pasitaikys ties *centriniais* monumentais). Visiems šiems monumentams būdingas stiprus istorinis pasakojimas (tiek nacionalinis, tiek sovietmečio, Panerių memoriale - Holokausto), kuris sudaro sąlygas tam tikrų diskursų dominavimui, konkurencijai, persidengimui ir jų panašumui, sudaro galimybę reguliariems tam tikru metu, metai iš metų, pasirodantiems diskursams, kurių taisyklės ir vidinė kaita yra minimali, t.y., nuolat operuojama tokiomis pačiomis turinio temomis ir kontekstu, simbolinių ritualų tradiciškumas, respondentų atsakymai į klausimus atskleidžia, kad ir atlikėjai yra tie patys. Aptartų diskursų tvarka priklauso nuo datos, erdvės, simbolinių ritualų ir monumentus gaubiančių naratyvų, jų tarpusavio prieštaravimo ir palaikymo, nuo skirtingų taisyklių, kurioms paklūsta sovietinius monumentus remiantis ar juos kvestionuojantis kalbėjimas. Labai svarbus diskursų tvarką ir konkurenciją lemiantis veiksnys yra valdžios elgesio praktika ir jos padėtis, santykis su kitų visuomenės grupių praktika, jos tradiciškumu, gestais ir naudojama simbolika. Taip pat palyginus Antakalnio, Nemenčinės kapinių ir Panerių memorialo atvejus galima apibendrintai teigti, kad svarbu ne tik pats sovietinis monumentas konkrečioje vietoje, bet ir tai, kas yra greta jo, kokiomis veiksnių išraiškomis jis yra palaikomas, koks jo santykis su erdve, jos statusu ir istoriniu pasakojimu.

Analizuojant ir vertinant ties *periferiniais* monumentais veikiančius ir su jais susijusius diskursus akivaizdu, kad jie priklauso nuo ypač svarbių istorinių pasakojimų („pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ ir „nepriklausomos Lietuvos“ naratyvų), kurie kasmet tuo pačiu metu, gegužės 8 ir 9 dienomis, yra kartojami, perpasakojami, ritualizuotais veiksmais palaikomi ir tampa aktualūs tik šiuo metu. Diskursų analizė įrodo, kad kapinių teritorija apriboja galimybes vykti spontaniškiems, kūrybiniais veiksmais ir vandalizmo apraiškoms, t.y., pati erdvė iš dalies nubrėžia susiduriančių diskursų ribas ir neleidžia kurtis naujiems. Iš tiesų, šiuo atveju analizuojant Pergalės dienos skirtingus minėjimus ir su jais susijusius veiksmus bei diskusijas matosi, kad čia susiduriantys ir persidengiantys diskursai yra priklausomi tik nuo vykstančių simbolinių ritualų, juose naudojamų simbolių, ženklų, gestų ir palaikomo naratyvo.

M. Foucault pastebi, kad ritualas ne tik apibrėžia, kokia kvalifikacija būtina kalbantiesiems (kokią poziciją turi užimti, kokio tipo pasakymus formuluoti kalbėdamiesi), bet kartu nurodo, koks ženklų visetas turi lydėti diskursą¹⁹³. Taigi pagal matomas oponuojančias pozicijas Antrojo pasaulinio karo Europoje pabaigos dienai paminėti ir sovietmečio vertinimus, pasimatančius diskusijose, straipsniuose, atliktuose interviu, pagal naudojamus ženklus ir gestus, analizuojami ir įvardijami veikiančios diskursai įrodo ne tik skirtingus *periferinių* monumentų vertinimus, bet ir

¹⁹³ FOUCAULT, Michel. *Diskurso tvarka*. P. 26 – 27.

skirtingą Pergalės dienos šventės suvokimą, kuris remiasi kultūrine valstybės ir atskirų visuomenės grupių kolektyvine atmintimi. Gegužės 8 – 9 dienomis ryškiausiai ir aktyviausiai pasimatantys konkuruojantys diskursai leidžia daryti išvadą, kad šiuo atveju didesnės reikšmės visuomenės gyvenime ir kolektyvinėje atmintyje turi ne pats materialus sovietinis palikimas, kaip dėmesio objektas, o su juo susijusi atmintina data, palaikoma tradicija ir oponuojantys vienas kitam istoriniai pasakojimai.

3.2 *Centriniai* monumentai: vertybinis konfliktas

Centrinių monumentų, juos supančių istorinių pasakojimų ir kolektyvinės atminties suaktualinimas yra dažnesnis nei *periferinių*. Tai įrodo atlikta erdvinių praktikų analizė, kuri atskleidžia diskursų ir kolektyvinės atminties aktualumo priežastį - dvilypį visuomenės santykį su šiais objektais. Monumentų specifiškumas miesto centre pasižymi tuo, jog su jais susijusios erdvinės praktikos yra ir sukeltos tam tikro kalbėjimo bei nuostatos, ir pačios tai sukelia, aktualizuoja, pradangina tam tikrus kalbėjimo būdus, temas. Stebint vykstančias erdvinės praktikas, analizuojant monumentus gaubiančius naratyvus, išskiriami pagrindiniai kriterijai, kurie leidžia paaiškinti, kodėl tam tikras kalbėjimas iššaukia specifinius veiksmus ir *vice versa*:

- a) tam tikrų socialinių grupių ir asmenų nuostatos, požiūris į konkretų objektą;
- b) kalbančiojo statusas ir institucinė atrama;
- c) atmintina data ar minimas įvykis¹⁹⁴;
- d) vertybinis klausimas;
- e) specifinė monumento padėtis miesto atžvilgiu.

Jau pašalintos iš viešosios erdvės Žaliojo tilto skulptūros ir iki nepriklausomybės atgavimo dabartinėje V. Kudirkos aikštėje stovėjęs paminklas I. Černiachovkiui buvo tapę kasdieniais miesto „svečiais“, todėl diskusijų temų spektras apėmė labai įvairias sritis, skirtingus dalyvius ir laiką. Tiek I. Černiachovskio paminklas, tiek Žaliojo tilto skulptūros savyje „talpino“ politinę simboliką (pjautuvo ir kūjo ženklas „Taikos sargyba“ monumente, I. Černiachovskio, kaip politinio/karinio lyderio suasmeninimas ir vaizdavimas), taip siekiant ženklinti viešąją erdvę, tvirtinti istorinę atmintį. Tai, kokią svarbią ir skirtingą rolę šiame procese užėmė viešoji erdvė, rodo ir pasirodžiusios erdvinės praktikos monumentams esant, ypač su Žaliojo tilto skulptūromis, ir juos pašalinus. Tuo remiantis galima svarstyti ne tik objekto, bet ir viešosios erdvės konfliktiškumo matmenį bei vaidmenį esančiuose ir pasirodančiuose diskursuose. Taip pat galima kelti klausimą, ar

¹⁹⁴ Prie šio kriterijaus priskiriamos vasario 16, kovo 11 dienos, kaip minimas įvykis tampa Ukrainos – Rusijos konfliktas, taip pat kartais pasirodantis atsakas į Pergalės dienos minėjimą Antakalnio kapinėse.

atminties vietas turi miestas ar jame gyvenančios bendruomenės, kurios tam tikrai erdvei diskusijų ir diskursyvių praktikų metu suteikia simbolinę reikšmę.

Žaliojo tilto skulptūros – verčių konflikto zona, vieta, kurioje vyksta bene didžiausia kova dėl istorinės atminties legitimavimo, atminties kultūros (per)konstravimo. Čia svarbūs ne tik pasirodantys diskursai, bet ir pats kalbėjimo poveikis bei jo funkcijos, kurias taiko kalbėtojai ir erdvinių praktikų dalyviai tam, kad formuotų ir konstruotų socialinę tikrovę, tvirtintų savo istorinės atminties versiją. Kaip minėta anksčiau, Žaliojo tilto skulptūras į šio tyrimo lauką įtraukia būtent vykstančios diskusijos. Analizuojant jas galima pastebėti viešosios erdvės ir netgi objekto savinimosi diskursą, su tuo susijusias erdvines praktikas: vandalizmo apraiškas, spontaniškus veiksmus, kasmetinius valstybinius, svarbius tautai paminėjimus (vasario 16 ir kovo 11 dienomis). Žaliojo tiltas tampa ne tiek istorinės atminties vieta, kiek tokia, kurioje vyksta skirtingų atminčių ir vertinimų kovos nepriklausomo Vilniaus ir Lietuvos kūrimo procese. Tokią atminčių ir pasakojimų konkurenciją pastebėti ir analizuoti padeda vizualika. Erdvinių praktikų gausa ir jų įamžinimas, *memų* ir nuotraukų tiražavimas, koregavimas ir kūrimas leidžia analizuoti diskusijas per vaizdus, t.y. kaip pats vaizdas tampa įrodymu ir paaiškinimu, kaip toks vizualus diskursas duoda pradžią naujam kalbėjimui, kaip keičia jo pobūdį ir metodą.

Viena iš ryškiausiai pastebimų diskursų grupių, susijusių su Žaliojo tilto skulptūromis, gali būti įvardijama kaip vertybinė pozicija „už“. Tokia pozicija apima sovietmečio istorijos ir Lietuvos padėties joje turinį, kuris yra palaikomas ir, jei galima taip sakyti, vertinamas iš gana skirtingų pozicijų. Tiesa, nors iš vienos pusės Žaliojo tilto skulptūros priklauso sovietmečio naratyvui, tačiau nepasirodantys reguliarūs simboliniai ritualai, jų svarbos imperiniam istoriniam pasakojimui minimalumas ir simbolinio akcentavimo nebuvimas leidžia daryti prielaidą, kad tokio pobūdžio ir lygio sovietmečio politinis ir istorinis diskursai, kokie buvo pastebėti Antakalnio kapinėse, čia neveikia. Veikia jau, sprendžiant skulptūrų likimą, pastarieji diskursai persidengia/susisluoksniuoja su tais, kurie yra nuolat palaikomi ir išlieka aktualūs dėl skulptūrų vertės bei reikšmės lietuvių istorinei atminčiai. Kitaip tariant, sovietmečio diskursai tampa naujų vertybinio pobūdžio diskursų (turinio) dalimi ir kontekstu.

Diskursų grupei „už“ priklauso vertybinio, paveldosauginio pobūdžio pozicijos, siekusios išlaikyti Žaliojo tilto skulptūras. Čia akcentuojama istorinė, meninė ir estetinė vertė, apeliuojama į tai, kad skulptūros buvo sukurtos žymių Lietuvos menininkų ir kad šios skulptūros atvaizduoja lyčių santykių dinamiką, seksualumo apraiškas sovietiniame socrealizme (taip analizuojama skulptūrinė grupė „Mokslo jaunimas“¹⁹⁵), todėl tai yra meninio pasaulio ir „meno

¹⁹⁵ „Apie vieną Žaliojo tilto skulptūrą“ <
http://archyvas.7md.lt/lt/blogai/Arkliaburnis/apie_viena_zaliojo_tilto_skulptura.html > [Žiūrėta 2016 01 05].

istorijos¹⁹⁶ dalis. Į meninio/estetinio diskurso turinį įtraukiami ir architektų¹⁹⁷ teiginiai, kurie ragina vertinti skulptūras ne kaip paminklus, o kaip dekoratyvines skulptūras, ne kaip simbolius, bet alegorijas, vaizduojančias to laikotarpio pagrindinių visuomenės socialinių grupių atstovus. Tokius teiginius tvirtina ir atitinkamas erdvių praktikų sluoksniu, kuris buvo įvardintas kaip meninės ir kūrybinės akcijos (pavyzdžiui, veidrodinių kubų užmovimas skulptūroms ant galvų). Į šias diskusijas įsitraukia atitinkamą statusą turintys dalyviai (architektai, dailės galerijos atstovai, meno kritikai, kultūros paveldo departamento darbuotojai), jų žodis dažnai laikomas autoritetingu arba, anot M. Foucault, tokio statuso palaikomas kalbėjimas gali atlikti autoriaus, kaip diskursą grupuojančio principo¹⁹⁸ arba kaip perskyrimo ir atmetimo, valios tiesai, turinčios institucinę atramą, pašalinimo taisyklės¹⁹⁹. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad meniniam/estetiniam diskursui galioja tam tikra tvarka, kuria remiantis draudžiama patekti į šį diskursą kitiems atitinkamo statuso ar žinojimo neturintiems dalyviams, tačiau būdamas centrinėje miesto atžvilgiu ir itin aktyviu judėjimu pasižyminčioje viešojoje erdvėje skulptūros praplečia šio diskurso ribas ir dalyvavimo galimybę prieinama kone visiems. Hipotetiškai galima manyti, kad dalyvaudamas tokia kalbėjime kiekvienas dalyvis jaučiasi esąs atsakingas už tokį materialų sovietinį paveldą, esąs visuomenės dalimi.

Prie gana panašių sovietinių skulptūrų išsaugojimo argumentų prisideda paveldosaugininkai ir istorikai, kurie iš esmės pripažįsta sovietinio paveldo kontroversiškumą ir sutaria dėl Žaliojo tilto skulptūrų, kaip trauminės patirties liudininkų, vertinimo. Pats kalbėjimo šia tema kontekstas remiasi istorine patirtimi, nacionaliniu naratyvu ir jo santykiu su sovietmečio istoriniu pasakojimu. Todėl pastaroji paveldosauginio diskurso dalyvių grupė savo požiūrį į siekį pašalinti sovietinius monumentus iš viešosios erdvės išreiškia tokiais teiginiais kaip: „klastoti istoriją“²⁰⁰, „paveldas turi būti saugomas toks, koks jis yra“²⁰¹, „šios skulptūros - laiko ženklas <...> jas panaudoti savo tapatybės ir identiteto paieškoms“²⁰². Atvirai teigiama, kad dabar vykdoma Lietuvos praeities monumentalizavimo praktika, kai iš viešųjų erdvių šalinami nepageidaujami

¹⁹⁶ „ Nacionalinės dailės galerijos vadovė: Žaliojo tilto skulptūros leidžia kritiškai pažvelgti į praeitį“ < <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-21-nacionalines-dailes-galerijos-vadove-zaliojo-tilto-skulpturos-leidzia-kritiskai-pazvelgti-i-praeiti/45230> > [Žiūrėta 2016 01 05].

¹⁹⁷ GUČAS, Augis. *Špižinis burbulas*. Pranešimas konferencijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius: Nacionalinė dailės galerija, 2015 m. balandžio 2 d.

¹⁹⁸ FOUCAULT, Michel. *Diskurso tvarka*. P. 18.

¹⁹⁹ Ten pat, p. 8 – 12.

²⁰⁰ ADOMĖNAS, Mantas. *Žaliojo tilto skulptūros ir damnatio memoriae*. Naujasis židinys-Aidai, 2010, Nr. 5-6, p. 173.

²⁰¹ „Kova dėl Žaliojo tilto skulptūrų tęsiasi – valstybinė komisija siekia saugoti sovietinį palikimą“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kova-del-zaliojo-tilto-skulpturu-tesiasi-valstybine-komisija-siekia-saugoti-sovietini-palikima-56-557277> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²⁰² „T. Hase: kaip knygos nedeginamos, taip ir skulptūrų išmesti negalima“ < <http://alkas.lt/2015/03/04/t-hase-kaip-knygos-nedeginamos-taip-ir-skulpturu-ismesti-negalima/> > [Žiūrėta 2016 01 05].

istoriniai paminklai, „turėtų būti laikoma spjūviu į brandų santykį su kultūros atmintimi“²⁰³. Taigi matoma, kad iš esmės paveldosauginis diskursas orientuojasi į atminties kultūrų suderinamumą, sovietinės istorijos ir paveldo reikšmę bei įtaką kultūrinei atminčiai ir tautos tapatumui. Referuojama į ateities perspektyvas (beje, toks referavimas, duoda pradžią naujimes diskursams ir diskursyvioms praktikoms rastis, tai įrodo pasirodę veiksmai ir diskusijos nukėlus skulptūras nuo tilto) ir sovietinių monumentų, kaip istorinės atminties relikto vietą nacionaliniame istoriniame pasakojime. Paveldosauginį diskursą taip pat lydį tam tikrų erdvių praktikų gausa, pavyzdžiui, po Žaliojo tilto pakabintos grandinės, kurios išreiškia tam tikrą požiūrį į sovietinius monumentus ant tilto, į jų vietą kolektyvinėje atmintyje, pritaikymą ir ryšį su dabartimi.

Iš esmės šiose „už“ monumentų išsaugojimą, renovavimą ir padėtį viešojoje erdvėje diskusijose neoperuojama „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvu: nekalbama apie didvyriškus RA žygius, apie herojišką tarybinę liaudį, mokslo pasiekimus, apie Vilniaus „išvadavimą“. Paveldosauginis diskursas remiasi priešingu sovietmečio naratyvui pasakojimu – tuo, kuris anksčiau buvo įvardintas kaip „okupuotos Lietuvos“ naratyvas, kurį stipriai palaiko ir su Žaliojo tilto skulptūromis susijusios erdvinės praktikos (pavyzdžiui, raudonais dažais aptaškytų grandinių užkabinimas „Taikos sargyboje“ monumentu ant rankų), vizualiai pabrėždamos, akcentuodamos ir aktualizuodamos kolektyvinėje visuomenės atmintyje Lietuvos okupacijos žalą. Būtent tokį diskurso turinį, remiantis sovietiniais monumentais, ir siekia išsaugoti paveldosauginkai, siekdami jį padaryti svarbia atminties kultūros dalimi.

Monumentų ideologinis krūvis, simbolika, jų reprezentuojamos figūros ir istoriniai sovietmečio įvaizdžiai pastaruoju metu nuolatos²⁰⁴ palaiko aktyvią ir itin platų spektrą apimančią diskursų grupę, susijusią su lietuviškuoju naratyvu. Tremtinių, kolaboravimo su sovietais, okupacijos ir aneksijos temos šių diskursų turinyje naudojamos dvejopai – paveldosauginio diskurso „už“ atveju jos naudojamos siekiant parodyti, kad šie įvykiai buvo Lietuvos ir jos tautos istorijos dalis, mūsų kolektyvinės atminties dalis, kurią būtina išsaugoti nepakitusiai tam, kad sukurtume reikiamą santykį ne tik su praeitimi, bet ir su ateitimi. Šią diskursų grupę „už“ legitimuoja meninės, kūrybinės praktikos, kurios buvo siejamos su Žaliojo tilto skulptūromis. Kaip jau minėta anksčiau, jų metu buvo siekiama parodyti skulptūrų specifiškumą ir reikalingumą istorinei atminčiai, galimybę į jas pažvelgti, kaip į meninį ar estetinį objektą, kuris gali prisidėti prie kultūrinės atminties išlaikymo ir

²⁰³ „Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? (Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų)“ < <http://kultura.lrytas.lt/-12934261161293377896-p3-kult%C5%ABros-paveldas-ar-tautos-pasirinkimas-diskusija-d%C4%97l-%C5%BEaliojo-tilto-skulpt%C5%ABr%C5%B3.htm> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²⁰⁴ Tiksliai atsekti konkrečius laikotarpius nuo Nepriklausomybės atgavimo iki šiandien ir įvardinti, kada Žaliojo tilto skulptūros tapdavo viešųjų diskusijų objektu yra ganėtinai komplikuota. Kaip jau minėta anksčiau, tokių diskusijų pretekstu dažnai tapdavo erdvinės praktikos, skulptūrų padėtį reglamentuojantys potvarkiai, Maskvos siūlymas suteikti finansinę paramą skulptūrų renovacijai. Aktyvesnis dėmesys žiniasklaidoje pasirodė nuo 2010 m. (kai buvo pradėta vertinti skulptūrų fizinė būklė). Minimalus tylos laikotarpis, nepaisant erdvių praktikų, tęsėsi nuo 2010 iki 2014 m.

jos specifinės (turima omenyje, apimančios ir sovietmečio, ir nepriklausomos Lietuvos atmintis) struktūros kūrimo. Šioje vietoje pastebimas ir diskursų persidengimas: paveldosauginio „už“ ir estetinio, kultūrinio „už“. Šios diskusijos parodo siekį permąstyti savo praeitį, pasitelkti kitus, ne emocinius, o racionalius, kriterijus vertinant sovietinį palikimą.

Negalima nepastebėti, kad Žaliojo tilto diskursų aktyvumą lemia ir tai, kad šios skulptūros buvo įrašytos į saugotinių objektų sąrašą, kas rodė jų institucinę atramą ir „už“ diskursų grupės praktinę išraišką/rezultatą. Be to, „(iš)saugojimo“ klausimas greičiausiai gali būti laikomas visų susiduriančių diskursų ir diskursyvinių praktikų epicentru, t.y., tiek su Žaliojo tilto skulptūromis susijusios erdvinės praktikos (kūrybinės/meninės, spontaniškos akcijos ir vandalizmo aktai), tiek abipusis „už“ ir „prieš“ kalbėjimas, diskursų dalyviai, turinys ir tvarka priklauso/remiasi „(iš)saugojimo“ tema. Tačiau ta pati tema, o tiksliau jos turinys, yra naudojama visiškai priešingoje diskursų grupėje, kurią galima įvardinti kaip „prieš“ (prieš išsaugojimą, prieš tokį sovietmečio palikimą, prieš atminties kultūrą, kuri būtų legitimuojama tokiais įvaizdžiais viešojoje erdvėje). Šią diskursų grupę vizualiai iliustruoja visos vandalizmo ir daugelis spontaniškų erdvinių praktikų, kurių tikslas buvo parodyti šio sovietinio paveldo nereikalingumą, žeidžiantį poveikį ir nederamą vietą kolektyvinėje bei kultūrinėje atmintyse.

Šios erdvinės praktikos, esančios šios diskursų grupės dalimi, pasirodydavo arba spontaniškai, arba santykiyje su valstybinėmis šventėmis ir minėjimais (vasario 16-oji ir kovo 11-oji), taip pat atsižvelgiant į tarptautinius įvykius, kurių kontekste pasirodydavo Rusijos ir jos politikos vaidmuo²⁰⁵. Jos atskleidžia, kaip diskursai buvo gaminami (pavyzdžiui, apie Žaliojo tilto skulptūras, kaip *žaliuosius žmogeliukus* prabilta Ukrainos įvykių kontekste), klasifikuojami (politiniai, istoriniai, reklaminiai), kaip jie susisluoksniuodavo ir išnykdavo. Tiesa, apie kardinalų diskursų susikirtimą ir oponavimą erdvinių praktikų metu kalbėti yra sunkiau, nes su Žaliojo tilto skulptūromis atliekami veiksmai (išskyrus kūrybines, menines akcijas) tarsi buvo skirti vienam tikslui – „pasiūlyti“ nukelti okupacijos simbolius. Tačiau kartu galima pastebėti, kaip tam tikras kalbėjimas, vertinimas²⁰⁶ ir šių monumentų pristatymas inspiruoja tam tikrus veiksmus su šiais monumentais (reikia pabrėžti, kad tam tikros erdvinės praktikos ar spontaniški veiksmai yra sukelti ne konkretaus vieno diskurso, o bendros įvairių diskursų cirkuliacijos ar diskursus vienijančio epicentro - „(iš)saugojimo“ temos – taip erdvinės praktikos pasimato kaip reakcija į bendrą nuomonių ir simbolių įtampų žemėlapi), pavyzdžiui, būtent vasario 16-ąją ar kovo 11-ąją

²⁰⁵ Žiūrėti 1 skyrių apie *centrinius* monumentus ir erdvines miesto praktikas.

²⁰⁶ „Žaliojo tilto skulptūros lieka“ < <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva-be-balvonu/zaliojo-tilto-skulpturos-lieka/196521> > [Žiūrėta 2016 01 05]. Susiduriantys ir vienas kitam oponuojantys vertinimai, šioje polemikoje pasirodantys šūkiei, plakatai, lozungai yra „pasiskolinami“ ir vėliau panaudojami ar bent jau siejami su skulptūras neigiamai vertinančiais veiksmais.

pasirodančios erdvinės praktikos, kurios įtraukia Žaliojo tilto skulptūras, yra sukeltos aktyvesnių diskusijų internetinėje erdvėje ir spaudoje, kurios orientuojasi į laisvės ir valstybingumo temas, į Lietuvos sovietmečio istorijos vertinimus ir į grėsmes, kurios kyla iš Rusijos šiandien. Galima manyti ir atvirkščiai – šios sulietuvinamos per valstybines šventes skulptūros sukelia/aktyvina iš naujo kalbėjimą apie jų vietą mieste, atmintyje ir oficialiame istoriniame pasakojime.

Grįžtant prie diskursų „*prieš*“ grupės, kurią vizualiai iliustruoja ir medžiagos kalbėjimui suteikia minėtieji veiksmai, matoma, kad šių veikiančių ir persidengiančių diskursų kontekstas gana panašus į „*už*“ diskursų kontekstą ir turinį, nes iš esmės remiamasi tuo pačių nacionaliniu naratyvu: okupacijos, aneksijos, sovietinių nusikaltimų, genocido temos yra neabejotinai naudojamos. Tiesa, monumentų vertinimai, netgi remiantis tuo pačiu pasakojimu, yra skirtingi. Tremtinių, okupacijos, tautos, kuri kentėjo diskursai remiasi tokiais teiginiais, kaip „kam nusikalstama ideologija ir teroras tampa kultūros ir meno vertybe?“, „kiek dar saugosite okupanto balvonus?“, „pagaliau nutrenkime budelių stabus ir kruvinus jų kerzo batus nuo aikščių ir tiltų“²⁰⁷. Sovietinių monumentų esančių viešojoje erdvėje vertinime pasigirsta ir baimės dėl šių skulptūrų garbinimo ir nostalgijos sovietmečiui, dėl galimo Maskvos tapatinimosi su šiomis skulptūromis, dėl išlikusio skulptūrų ideologinio konteksto, kuris yra žalingas lietuvių nacionaliniam identitetui²⁰⁸.

Tokie naudojami teiginiai, komentarai remiasi kolektyvine ir individualia kalbančiųjų patirtimi, akademinė ar politinė nuovoka, todėl tai galima apibūdinti ir kaip išskirtinį diskurso dalyvių statusą, kuris šiose diskusijose atlieka perskyrimo tarp to, kas teisinga ir klaidinga, funkciją, patirtimi paremtas statusas primeta šiems diskursams tam tikrą galią oponuojančiųjų atžvilgiu. Nors diskursų dalyviai kaip ir „*už*“ atveju yra gana skirtingų sričių, turintys gana skirtingą statusą atstovai (seimo nariai ir politikai, Vilniaus miesto savivaldybės darbuotojai, istorikai, architektai, kultūros ir meno veikėjai) ir komentarų pagalba šiuose diskursuose atsirandantys miestiečiai, tačiau priklausymą šiems diskursams tam tikra prasme įteisina visuomenės kolektyvinė atmintis ir atskirų jos grupių, narių individuali atmintis.

Diskusijų temų spektro įvairovė, jų aktualumas ir erdviųjų praktikų skirtingumas leidžia diskurse dalyvauti itin plačiam dalyvių skaičiui ir sluoksniui. Šia savybe pasižymi ypač estetinis diskursas, nes tilto skulptūros būdamos itin viešojoje vietoje, nuolatos matomos nereikalauja jokio socialinio statuso ar žinojimo, tam kad būtų leidžiama kvestionuoti šią tilto dekorą grupę. Būtent viešosios erdvės ir monumentų dialektika, su tuo susijusi komentarų gausa ir erdviųjų praktikų

²⁰⁷ „Žaliojo tilto skulptūros lieka“ < <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva-be-balvonu/zaliojo-tilto-skulpturos-lieka/196521> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²⁰⁸ „Menotyryninkė: Vilniuje turi likti bent vienas okupacijos ženklas“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/menotyryninke-vilniuje-turi-likti-bent-vienas-okupacijos-zenklas.d?id=64669715> > [Žiūrėta 2016 01 05].

įvairovė praplečia diskursų ribas ir „žaidimo taisykles“. Skirtingai nei *periferinių* monumentų atžvilgiu, čia diskurso autorius nėra viską grupuojantis principas, čia svarbus kiekvienas dalyvis ir stebėtojas. Toks diskusijų istorine tematika aktyvumas ir gausa, galimybė ir noras įsitraukti į jas atskleidžia Žaliojo tilto skulptūrų fenomenalumą ir reikšmę tautinio tapatumo tvirtinimui.

Erdvinių praktikų, diskusijų ir straipsnių internetinėje erdvėje analizė parodė, kad Žaliojo tilto skulptūros sukelia ne tik „už“ vs. „prieš“ sovietinį paveldą“ diskusijas, bet ir skulptūrų vertingumo (panaudojimo asmeniniais reklamos tikslais), bei saugumo (informacinio²⁰⁹ ir valstybinio saugumo²¹⁰, jei kalbėtume apie skulptūrų panaudojimą propagandos tikslais, ir fizinio saugumo²¹¹, jei kalbėtume apie avarinę skulptūrų būklę), pragmatiškumo²¹² (ar ekonomiškai verta ir naudinga skulptūras renovuoti) klausimus.

Iš esmės šie diskursai tik minimaliai remiasi sovietmečio ar nacionaliniu naratyvais, veikiau jie papildo ir praplečia save šalia esančiais diskursais, kurie nagrinėja sovietinio palikimo vertės klausimus. T.y., diskusijoje dėl skulptūrų renovavimo ir svarstymų, ar apsimoka skirti pinigus tokiam paveldui, naudojamosi ankstesnėmis diskusijomis (diskursų susisluoksniavimas), kuriose svarstoma, ar toks paveldas, kai kurių žmonių laikomas „svetimu“, yra vertas, kad būtų investuotos lėšos ir ar ne geriau, jei šias lėšas valstybė skirs nacionalinam paveldui ar lietuviškiems kultūros objektams renovuoti/statyti/prižiūrėti. Į tokį saugumo diskursą teoriškai negali patekti suinteresuoti atminties kultūros pertvarkymu politikai, istorikai ar paveldosaugininkai, nes šį klausimą sprendžia miesto savivaldybė ir su tuo susiję specialistai (Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija), kurių institucinis statusas statusas apriboja diskurso plėtros ribas. Labai svarbu pastebėti, kad šis kalbėjimas nepatenka į istorinės atminties akiratį, diskursas komentarais iš visuomenės yra aktyviai palaikomas ir aktualizuojamas, tačiau nukėlus Žaliojo tilto skulptūras jis dingso.

Lygiai taip pat pašalinus skulptūras dingso ir kitas, su informaciniu ir valstybiniu saugumu susijęs diskursas, spontaniškai pasirodydavęs visą nepriklausomybės laikotarpį, suaktyvėdavęs prabilus apie Maskvos siūlymus renovuoti Žaliojo tilto skulptūras ir skirti tam finansinę paramą, apie pablogėjusius Rusijos ir Lietuvos santykius, apie Rusijos ekspansinius planus ir keliamus konfliktus. Ypač tokios diskusijos suaktyvėjo Ukrainos ir Rusijos konflikto metu: „kas

²⁰⁹ „Virginijus Savukynas. Žaliojo tilto skulptūros jau tapo informacinio karo prieš Lietuvą dalimi“ < <http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/92641> > [Žiūrėta 2016 01 08].

²¹⁰ „Ketvirtis milijono – kultūros paveldo renovacijai ar Kremliaus įtakos didinimui“ < <http://www.delfi.lt/pilietis/voxpopuli/ketvirtis-milijono-kulturos-paveldo-renovacijai-ar-kremliaus-itakos-didinimui.d?id=58822989> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²¹¹ „Žaliojo tilto skulptūros gali virsti nuo smarkesnio vėjo, jos bus nukeltos artimiausiu metu“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zaliojo-tilto-skulpturos-gali-virsti-nuo-smarkesnio-vejo-jos-bus-nukeltos-artimiausiu-metu-56-516318> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²¹² „Remigijus Šimašius: Žaliojo tilto skulptūros nukeliamos ne restauracijai“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/vilniaus-zinios/remigijus-simasius-zaliojo-tilto-skulpturos-nukeliamos-ne-restauracijai-793-516743> > [Žiūrėta 2016 01 04].

gina žalius „balvonus“, tas gina ir Putino teroristus“²¹³, „išvaduoti Vilnių nuo žaliųjų žmogeliukų senelių“²¹⁴ – toks valstybinio saugumo diskurso turinys ragina persvarstyti materialaus sovietinio palikimo panaudojimą propagandiniais tikslais ir leidžia pastebėti tebesitęsiančią kovą tarp Rusijos ir Lietuvos dėl istorijos interpretavimo (kas, anot politologų, užima didelę vietą Rusijos politikoje²¹⁵). Stipriau saugumo diskursas buvo aktualizuojamas, kai buvo paskelbta, jog skulptūros bus nukeliamos nuo tilto ir kai buvo baiminamasi su skulptūromis susijusių provokacijų²¹⁶, kai į diskusijas buvo įterpiamas ir platesnis kontekstas, prisimenantis neseną Bronzinio kario perkėlimo istoriją Estijoje, ir prisiminus prieš kelerius metus, artėjant pergalės Didžiajame Tėvynės kare 65-ajam jubiliejui, Maskvos teiktus siūlymus dėl skulptūrų renovacijos²¹⁷. Taigi, vertinant su Žaliojo tilto skulptūromis susijusį ne tik istorinio palikimo, bet ir saugumo diskursą matoma, kaip sovietiniai monumentai tampa plataus politinio diskurso dalimi.

Taigi atrodo, kad šios su saugumu, pragmatiškumu susijusios diskusijos komentarų pagalbą turi kone plačiausias ribas ir kontekstą, atrodo, kad susiję su sovietiniu paveldu elementarūs ekonominiai, fizinės būklės klausimai gali duoti pradžią naujam kalbėjimui apie tai „kodėl mums reikia šio palikimo?“, kuris vėl gražins į istorinį/politinį diskursą, ir kuris lygiai taip pat gali lengvai nunykti pašalinus šiuos monumentus. Vis dėlto, net ir ekonominiais matavimais paremtose diskusijose pasigirsta paveldosaugininkų raginimai skulptūras suremontavus gražinti ant tilto ar bent jau jas įmuziejinti. Šie pasiūlymai remiasi sovietinio paveldo (iš)saugojimo diskursu, apeliuojant į „negalima pamiršti savo istorijos“ teiginį, kuris dar kartą gražina į kovos areną atsaką, besiremiantį nebeegzistuojančios ir Lietuvą žalojusios SSRS valstybės simboliniu palikimu, kuris vis dar „vykdo mūsų dvasinę okupaciją“²¹⁸. Tokios viena kitą savo oponavimu palaikančios diskusijos rodo visuomenės santykį su savo praeitimi ir sovietinių monumentų įtaką tam.

Prasidėjus skulptūrų nuo Žaliojo tilto nukėlimo darbams internetiniuose žiniasklaidos portaluose, socialiniuose tinkluose buvo galima pastebėti itin aktualizuojamus minėtuosius

²¹³ „Žaliojo tilto skulptūros lieka“ < <http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva-be-balvonu/zaliojo-tilto-skulpturos-lieka/196521> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²¹⁴ „Menotyriminkė: Vilniuje turi likti bent vienas okupacijos ženklas“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/menotyriminke-vilniuje-turi-likti-bent-vienas-okupacijos-zenklas.d?id=64669715> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²¹⁵ Politologas N. Maliukevičius pastebi, kad problema yra ne konkretūs ginčai dėl monumentų, tačiau noras pasinaudojus jais primesti savąją istorijos versiją, kas Rusijai yra labai svarbu. Atsižvelgus į tai matoma, kokią svarbią vietą užima viešojoje erdvėje užima sovietiniai monumentai ir juos supantys naratyvai. Specialistų komentarai dėl Žaliojo tilto skulptūrų ir jų svarbos Rusijai straipsnyje „Skylėtą Lietuvos istorinę atmintį susilopysime patys“ < <http://www.anarchija.lt/politika/21084-skyleta-lietuvos-istorine-atminti-susilopysime-patys> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²¹⁶ „Žaliojo tilto skulptūrų nukėlimas virsta trileriu: baiminamasi provokacijų“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zaliojo-tilto-skulpturu-nukelimas-virsta-trileriu-baiminamasi-provokaciju-56-515626> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²¹⁷ „Maskvos valdžia ketina restauruoti skulptūras ant Žaliojo tilto“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/maskvos-valdzia-kestina-restauruoti-skulpturas-ant-zaliojo-tilto-vilniuje.d?id=28611043#ixzz3M8iihFCe> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²¹⁸ „Žaliojo tilto skulptūros yra lyg mūsų paveldo žalieji žmogeliukai“ < <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-01-08-zaliasis-tiltas-lietuvos-pergalis-simbolis/126058> > [Žiūrėta 2016 01 05].

diskursus: vieni pasisakė už skulptūrinių grupių nukėlimą ir pašalinimą, akcentuodami, jog tai sovietmečio „*balvonai*“²¹⁹ (vien tik šio epiteto naudojimas leidžia priskirti kalbėtojus diskursų grupei „*prieš*“ - skulptūrų priešininkų kompanijai), kiti tam prieštaravo apeliuodami į asmeninius sentimentus, kurie susiję tiek su sovietmečio istorija, tiek su skulptūrų, kaip neatskiriama tilto ir miesto dalimi, reikšme²²⁰. Visuomenės reakcija į skulptūrų nukėlimą rėmėsi ne tik jau anksčiau naudotais ir girdėtais argumentais, tačiau ir ironiška laikysena, kuri buvo matoma įvairių visuomenės veikėjų ilgesniuose pasisakymuose, straipsniuose²²¹ bei trumpuose komentaruose socialiniame *facebook* tinkle. Kitiškai kalbėję apie skulptūrų nukėlimą buvo išvadinti priešiškos valstybės agentais, kolaborantais, valstybės priešais, kas įrodo gana radikalią didžiosios visuomenės dalies poziciją sovietinių monumentų klausimu. Iki skulptūrų nukėlimo buvo vertinamas jų simbolizmas, ideologinis krūvis, istorinė reikšmė, kitaip tariant buvo vertinamas monumentas ir su juo susijusi visuomenės istorinė atmintis. Tuo tarpu skulptūras pradėjus nukeldinėti buvo remiamasi jau nebe monumento ir atminties santykiu, o visuomenės santykiu su atmintimi ir monumentu.

Iki šiol aptartos susikertančių ar persidengiančių diskursų pozicijos, jų dalyviai (tiek skulptūrų „griovėjai“, socrealizmo estetikos kritikai, menotyros ekspertai, tiek skulptūrų ir sovietinės praeities „mylėtojai“) išlaikė gana aktyvų santykį su Žaliojo tilto skulptūromis. Tačiau negalima nepastebėti ir pasyvaus santykio su sovietiniu paveldu, kurio propaguotojai įsitikinę, kad „stovi tai stovi, kam jos trukdo?“²²². Vargu ar galima įvardinti šį diskursą, jo ribas, taisykles ir tvarką, nes šiuo atveju neoperuojama jokiais teiginiais, temomis ar kontekstu. Tokia pozicija sovietinių monumentų atžvilgiu yra neutrali ir greičiau gali tam tikru metu prisijungti prie erdvėje reguliariai veikiančių diskursų, tapti kurio nors iš jų dalimi.

Pašalinus nuo Žaliojo tilto sovietines skulptūras pasirodė nauja, daugiausiai erdvinėmis praktikomis paremta diskursų paletė, apie kurią buvo galima tik hipotetiškai numanyti tose diskusijose, kuriose buvo akcentuojamos ateities perspektyvos išsaugant monumentus. Apskritai tokį erdvinių praktikų pasirodymą nukėlus Žaliojo tilto monumentus galima tirti kaip atskirą diskurso

²¹⁹ Įdomu ir tai, kad terminas *balvonai* šiame kontekste gali būti įvardijamas kaip atskiras diskursas, kuris turi savo dalyvius, ribas ir taisykles. Tiesa, apibūdinti šio diskurso kontrolę yra itin sudėtinga, nes jis yra radęsis būtent iš komentarų ir neturi jokios institucinės atramos. Tačiau jis pasirodo bene kiekviename su Žaliojo tilto skulptūromis susijusiame dialoge. Tokio diskurso vyksmą ir aktyvumą yra gana įdomu stebėti socialiniuose tinkluose - #balvonai žyma buvo pripažinta kaip vienas iš aktyviausiai naudojamų *hashtag* 'ų internete.

²²⁰ „Apklausa: ar reikia nuo Žaliojo tilto nuimti sovietines skulptūras?“ < <https://www.youtube.com/watch?v=8nF4zGBry1Y> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²²¹ „R. Sadauskas – Kvietkevičius. Mere, leiskite pasidžiaugti balvonų nukėlimu“ < <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-sadauskas-kvietkevičius-mere-leiskite-pasidžiaugti-balvonu-nukelimu.d?id=68522162> > ; „Nebebus daugiau balvonų, paverkit, kad Vilnius bus gražus“ < <http://rokiskis.popo.lt/2015/07/19/nebebus-daugiau-balvonu-paverkit-kad-vilnius-bus-grazus/> > [Žiūrėta 2016 01 05].

²²² „Apklausa: ar reikia nuo Žaliojo tilto nuimti sovietines skulptūras?“ < <https://www.youtube.com/watch?v=8nF4zGBry1Y> > [Žiūrėta 2016 01 05].

išraišką. Tai polemika susijusi su keliamu klausimu – kas turi atsitikti su likusia tuščia erdve, kokie įvaidžiai ir kieno reprezentacijos turi papuošti tiltą? Iš vienos pusės buvo apeliuojama į komunikacinę/kolektyvinę atmintį ir fotografijomis bandoma atkurti buvusius sovietinius įvaidžius nacionaliniu pagrindu (lietuviška rugiapjūtės versija²²³ vietoj „Žemės ūkis“ skulptūrinės grupės). Iš kitos pusės apeliuojama į atminties kultūros vaidmenį šiame diskurse ir keliami pasiūlymai pastatyti monumentus nacionaliniams didvyriams: Nepriklausomybės akto signatarams ir autoriams²²⁴. Taip pat verta pažymėti, kad prasidėjus Žaliojo tilto skulptūrų nukėlimo darbams, ir jas nukėlus, buvo pradėtas kritikuoti/liaupsinti ne tik pats procesas ir jo idėja, bet ir už šį darbą atsakingi politikai.

Tokie pasiūlymai ir erdvinės praktikos tam tikra prasme remiasi mūsų kolektyvine atmintimi ir atminties vietos koncepcija, nes bandoma likusią tuščią erdvę užpildyti panašiais (istoriškai ar simboliškai) įvaidžiais, kurie įsitvirtintų miesto istoriniame pasakojime ir mūsų kultūrinėje atmintyje. Tačiau kartu kaip atsvara (ar pasinaudojimas, naujų diskursų gaminimas remiantis esančiu pagrindu) „už“ diskursų grupei, kuriai priklausė estetinis/meninis ir kultūrinis diskursai, vertinama galimybė tuščią erdvę leisti užpildyti jauniems Lietuvos menininkams.

Visai kitokioje padėtyje nei Žaliojo tilto skulptūros atsiduria V. Kudirkos aikštė, kurioje iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo stovėjo I. Černiachovskio paminklas. Šiandien sovietmečio istorinio pasakojimo ženklų ir įvaidžių nematyti, nes nelikę jokių jį įprasminančių ženklų. O paminklas V. Kudirkai savo padėtimi neleidžia kvestionuoti lietuviškojo naratyvo: „Klausių: ką gali išmokyti Kudirkos paminklas? Jis tegali pateikti tautologišką informaciją: „čia – Kudirka“. Kaip paminklas auklėja? Jis tepasako: „Kudirka – gerai“. Kudirka – gerai, nes jis tiesiog stovi ir dar Vilniaus centre“²²⁵. Paminklų kaitos istorija ir vertinimas gali tapti pretekstu teigti, kad paminklas legitimuoja valstybinę istorijos versiją ir ši legitimacija užkerta kelią kvestionuoti šią versiją ir vertybinį paminklo klausimą. Tačiau šiuo atveju pasimato ir unikalus erdvės ir paminklo santykis, kuris skatina diskutuoti ne dėl tam tikros istorinės versijos, o dėl paminklo stiliškos, formos ir paskirties²²⁶, dėl kultūrinės atminties tvarkymo vieno dominuojančio istorinio pasakojimo ir monumentalistikos pagrindu²²⁷. Būtent dabartinio paminklo ir jo ryšio su atminties vieta, su

²²³ „Vietoj balvonų ant Žaliojo tilto – nuogakrūtės“ < <http://www.delfi.lt/pilietis/naujienos/vietoj-balvonu-ant-zaliojo-tilto-nuogakrutes.d?id=68561646> > [Žiūrėta 2016 01 06].

²²⁴ „Ką statyti ant Žaliojo tilto: gėles, politikus, pasakų herojus?“ < <http://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/ka-statyti-ant-zaliojo-tilto-geles-politikus-pasaku-herojus.htm> > [Žiūrėta 2016 01 06].

²²⁵ „T. Bugnevičius. Kodėl mums reikia Žaliojo tilto skulptūrų ir nereikia Vyčio“ < <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/t-bugnevicius-kodel-mums-reikia-zaliojo-tilto-skulpturu-ir-nereikia-vycio.d?id=65587120#ixzz3M9LMQnTO> > [Žiūrėta 2016 01 06].

²²⁶ „Susvetimėjusios istorijos grimasos (apie paminklą V. Kudirkai ir kitus monumentus viešosiose erdvėse“ < <http://kultura.lrytas.lt/-/12560629111254022979-susvetim%C4%97jusios-istorijos-grimasos-apie-paminkl%C4%85-v-kudirkai-vilniuje-ir-kitus-monumentus-vie%C5%A1iosiose-erdv%C4%97se.htm?p=2> > [Žiūrėta 2016 01 04].

²²⁷ WITTIG – MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. *Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų*. Kultūros barai, 2010, Nr. 12, p. 24

ankstesniu įvaizdžiu, kuris buvo inkorporuotas į šią erdvę, kontekste yra atsigręžiama į kultūrinę tautos ir valstybės, kuri yra tokių paminklų „užsakovė“, atmintį, atsigręžiama į oficialiosios ideologijos vaidmenį, į propagandinę monumento paskirtį.

I. Černiachovskio paminklas atgavus nepriklausomybę gana greitai buvo pakeistas lietuvių nacionaliniu simboliu, kas įrodo, kad diskursų paletė ir jų aktyvumas, diskusijų ir oponuojančių nuomonių kategoriškumas čia nebuvo itin didelis – vieningai buvo nutarta dėl tokio sovietinio paveldo likimo, kas įrodo diskursų svarbą legitimuojant naują ir pertvarkant senąjį kolektyvinės atminties scenarijų. Visiškai skirtinga situacija susiklostė su Žaliojo tilto skulptūromis, ties kuriomis pasimatė tikrai pats aktyviausias, įdomiausias ir gausiausias diskursų spektras, jų tvarka bei kontrolė. Po nepriklausomybės atgavimo suaktyvėjusios diskusijos paragino įvairiais aspektais persvarstyti sovietinio palikimo vertę valstybės ir visuomenės istorinei atminčiai, vėliau įsižiebė ne tik istorinės ir politinės diskusijos bet ir su pragmatiškumu, saugumu, estetika susijusi polemika. Net skulptūras pašalinus akivaizdu, kad pati erdvė tebeišlaiko tam tikrą simbolinį krūvį, kuris ragina svarstyti apie atminties vietos reikšmę visuomenės gyvenime. Taigi Žaliojo tilto istorinės atminties registre yra tapęs svarbiu ne tik dėl objekto kontraversiško ir skirtingo vertinimo, bet ir dėl jo santykio su erdve bei visuomene.

Apibendrinant galima teigti, kad diskursų aktyvumą ir pasiskirstymą lemia ne tik pats objektas, bet ir jo santykis su skirtingais naratyvais. Teigiant, kad diskursų analizė remiasi naratyvais, reikalingas trumpas ekskursas, kuris būtinas parodyti ir priminti tai, kokie naratyvai pasiskirsto per kokius diskursus. Ties sovietiniais Antrojo pasaulinio karo monumentais Vilniuje buvo įvardinti keli pagrindiniai naratyvai: sovietmečio „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“, „išvadauto Vilniaus“, lietuviški/nacionaliniai „Nepriklausomos Lietuvos“, „okupuotos Lietuvos“ ir „Holokausto“ naratyvai. Sovietmečio naratyvams yra priskiriami Antakalnio kapinėse pasirodantys istorinis ir politinis diskursai. Pats dalyvių kalbėjimas iš esmės remiasi sovietmečio istoriniu pasakojimu ir jam būdinga struktūra bei principais: aktualizuojami ir sureikšminami dideliu mastu individualūs atsiminimai, kurie legitimuoja priklausymą grupiniam/kolektyviam „aš“ – „mes“, vartojamos sąvokos „išvadavo(me)“, „herojai“, „kariavo už tėvynę“²²⁸, „Lietuvos išvadavimas“, teiginiai „Mes turime neleisti, kad grįžtu neonacizmas, fašistinė ideologija. Mes, rusai, su šiuo blogiu kausimės visomis įmanomomis priemonėmis“, „Mes, Rusija, tokiems procesams duosime griežtą atkirtį“²²⁹. Panerių memoriale aktyviausiai veikiantis fašistinio teroro aukų diskursas remiasi „Holokausto“

²²⁸ „Lietuvos rusakalbiai Antakalnio kapinėse šventė gegužės 9-ąją“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvos-rusakalbiai-antakalnio-kapinese-svente-geguzes-9-aja.d?id=45247047> > [Žiūrėta 2016 01 06].

²²⁹ „Pergalės dienos minėjime Antakalnio kapinėse – Rusijos ambasadoriaus kalba apie Lietuvos išvadavimą“ < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pergales-dienos-minejime-antakalnio-kapinese-rusijos-ambasadoriaus-kalba-apie-lietuvos-isvadavima-56-502130> > [Žiūrėta 2016 01 06].

naratyvu, kuris, beje, iš dalies eliminuoja šiam istoriniam pasakojimui nebūdingas praktikas, ritualus ir su tuo nesusijusias diskusijas ar prieštaravimus. Tuo tarpu nacionaliniu naratyvu remiasi plačiausia diskursų paletė, kuri daugiau ar mažiau apima visus tyrimo objektus. Net vienas „okupuotos Lietuvos“ naratyvas talpina savyje gana skirtingo pobūdžio ir prieštaraujančius vienas kitam, konkuruojančius diskursus, kurie remėsi ateities perspektyvų klausimu (t.y. išsaugoti arba nukelti Žaliojo tilto skulptūras). Tuo tarpu „Nepriklausomos Lietuvos“ naratyvo palaikomi diskursai itin pasimato pašalinius sovietinius objektus iš viešųjų erdvių – tiek I. Černiachovskio paminklą, kurio vietoje buvo pastatytas tautinis „herojus“, tiek Žaliojo tilto skulptūras, kurių pašalinimas paragino kalbėti apie nacionalinių didvyrių reprezentavimą vietoj sovietinių „herojų“.

Taip pat diskursų pasiskirstymą lemia santykis tarp objekto ir dalyvių, kolektyvinės atminties ryšys, monumentų santykis su miesto erdvėmis ir erdvinių praktikų dalyviais. Didžiosios diskursų dalies temų epicentre atsuduria vertybinio pobūdžio klausimas: kieno tai palikimas - mūsų ar rusų? Atsakymo į šį klausimą paieškos, aktyvios diskusijos ir su tuo susiję veiksmai leidžia kalbėti apie tautinio tapatumo paieškas, leidžia atskleisti interesų konfliktus. Sovietiniai monumentai yra paversti retoriniais ginklais, kuriais siekiama ne tik apibrėžti savo santykį su paveldu, bet ir gauti politinės naudos (ypač tuo metu, kai reikia rinkti Vilniaus miesto merą). Stebint konkuruojančius diskursus galima apibūdinti vykstantį kolektyvinių atminčių karą, kuris inspiruojamas skirtingo monumentų vertinimo. Viešojoje erdvėje įpaminklinti kariai („Taikos sargyboje“ monumentas) ir generolai (I. Černiachovskio paminklas) SSRS istorija, kurios „skaitomumas“ priklauso nuo skirtingo mito vertinimo – vieniems šie kariai yra išvadotojai, kitiems tie patys kariai yra okupantai. Atminties kultūros turinys yra atpažįstamas iš istorinio pasakojimo, palaikančio suprogramuotas vertybes, apeliuojančio į emocijas. Šių pasakojimų „dėka“ sovietiniai monumentai tampa simbolinių įtampų susidūrimo arena, o su jais susijusios diskusijos būtent ir atlieka monumentų aktualizavimo darbą – diskusijos įprasmina paminklus.

Viešose diskusijose²³⁰ šnekant apie Žaliojo tilto skulptūras pasigirsta teiginių, jog su šiais sovietiniais monumentais susijusi problema yra geopolitinė. Tai beje įrodo ir erdvinės praktikos (ypač Ukrainos – Rusijos įvykių kontekste). Tokie teiginiai iš paveldosaugininkų ir menotyrininkų ragina persvarstyti visų sovietinių monumentų padėtį ir su jais susijusias erdvines praktikas bei simbolinius ritualus. Toks būtent Žaliojo tilto skulptūrų vertinimas leidžia teigti, kad polemika dėl sovietinio paveldo itin stipriai yra susijusi su erdve, kurioje toks monumentas yra, nuo jį pastebinčių ir kvestionuojančių diskurso dalyvių, jų reakcijų ir su šiais monumentais susijusių veiksmų. Ir nors Antakalnio kapinėse vykstantis Pergalės dienos minėjimas yra bene didžiausias ir masiškiausias

²³⁰ 2015 m. rugpjūčio 20 d. kultūros bare „Kablys“ vyko diskusija „Viešos erdvės ir įpaminklinta atmintis“, kurioje daugiausiai dėmesio buvo skiriama Žaliojo tilto skulptūroms.

atliekamas veiksmas, kuris įtraukia monumentą, tačiau rodo, kad šiuolaikinei visuomenei svarbesni yra tie objektai, kurie yra aiškiai matomose, judrioje erdvėje, kurie nėra apriboti tam tikrų erdvės ar ritualo taisyklių ir dėl kurio diskutuoti gali platus ratas žmonių. Tokios diskusijos yra atviros visuomenės esmė.

IŠVADOS

Sovietinių monumentų šalinimas iš viešųjų erdvių Lietuvai atgavus nepriklausomybę rodo, kokią ir kaip atminties kultūrą palaiko valstybė. Tačiau skirtingų visuomenės grupių ir valdžios santykis, išreiškiamas pozicija dėl likusių sovietinių Antrajam pasauliniam karui skirtų monumentų Vilniuje įrodo, jog greta oficialiai palaikomos atminties kultūros egzistuoja ir kita, sovietinė atminties kultūra, kurią žymintis materialus paveldas, istorinis pasakojimas ir simboliniai ritualai sukelia diskursyvius konfliktus. Kaip parodė Vilniuje analizuotų sovietinių monumentų atvejai, ties skirtingais objektais susikerta skirtingi sovietinio palikimo vertinimai, operuojama skirtingais istoriniais pasakojimais, skirtingomis priemonėmis legitimuojamas istorinis žinojimas. Nors valstybės ir sovietinio paveldo ryšio reikšmingumas yra nenuginčijamas, tačiau tyrimas atskleidė, jog daug konfliktiškesnėje situacijoje yra visuomenės ir tokio paveldo santykis. Sovietiniai monumentai vaidina svarbią rolę ne tik atminties kultūroje, bet ir politikoje: jie pasitelkiami formuoti nuomonę, manoma, kad tai Rusijos propagandos įrankis, taip pat aktyviai naudojamas įrankis populistinėms kalboms ir rinkimams. Pasirinkti skirtingi objektai ir konkuruojančių diskursų analizė parodė, kad svarbiausią rolę minėtuose aspektuose vaidina Antakalnio kapinių monumentas ir Žaliojo tilto skulptūros.

Diskursų aktyvumą ir pasiskirstymą lemia simboliniai ritualai susiję su periferiniais monumentais, centrinius monumentus įtraukiančios erdvinės miesto praktikos ir monumentus supantys naratyvai. Erdvinės praktikos vienintelės kelia monumentų interpretacijos ir reprezentacijos problemišumą, nes apeliuoja į skirtingas paminklų vertinimo strategijas, suteikia galimybes įsitraukti plačiam dalyvių spektrui. Tuo tarpu simboliniai ritualai labiau atlieka monumentų ir istorinės versijos tvirtinimą. Didžiausias su sovietiniais monumentais susijęs ritualas yra gegužės 9-osios, Pergalės dienos, minėjimas Antakalnio kapinėse. Jo metu suaktualinamas „pergalės Didžiajame Tėvynės kare“ naratyvas, sovietmečio kolektyvinės atminties versija. Pergalės dienos minėjimas, jį tvirtinantis istorinis pasakojimas tampa diskursų susikirtimo arena, kurioje kaip oponentas įsitraukia „okupuotos Lietuvos“ naratyvas. Šis susidūrimas, apeliavimas į skirtingus faktus leidžia pastebėti šioje erdvėje konkuruojančius diskursus, kurių konkurencijos priežastimi tampa diskursų temos ir turinys: sovietmečio politinis ir istorinis diskursai, kurie naudojami herojiškos tarybų liaudies, kovos su fašizmu ir Lietuvos išvadavimo temomis, vs. nacionalinis diskursas, kuriame akcentuojama sovietinės okupacijos ir teroro žala, Lietuvos nepriklausomybės svarba.

Tam įtakos turi skirtingas atmintinų dienų vertinimas, kai į Antrojo pasaulinio karo pabaigą žiūrima iš skirtingų perspektyvų – toks požiūris remiasi kolektyvine atmintimi ir oficialia valstybės pozicija. Šių diskursų konkurencija ypatinga tuo, kad generuoja kolektyvinės

priklausomybės jausmą: rusų, kuris remiasi išvadavimo ir pergalės motyvais vs. lietuvių, kuris remiasi okupacijos ir kančios motyvais. Diskursų objektu ir priežastimi simbolinio ritualo pagalba tampa Pergalės diena. Panerių ir Nemenčinės monumentai, daugiau ar mažiau priklausantys tam pačiam sovietmečio pasakojimui, vidine diskursų konkurencija nepasižymi, greičiau diskursų pasiskirstymo situaciją galima įvardinti kaip persidengimą/susisluoksniavimą – fašizmo teroro aukų ir sovietinių karo belaisvių diskursai Panerių memoriale - o konkurenciją veikiau galima palyginti bendrame diskursų žemėlapyje.

Didžiausias diskursų susikirtimas, susisluoksniavimas, reguliarumas buvo pastebėtas ties Žaliojo tilto skulptūromis. Čia iš esmės veikė dvi pagrindinės konkuruojančių diskursų grupės: „už“ ir „prieš“. Tačiau net šiose grupėse diskursų taisyklės ir tvarka buvo nevienoda. Erdvinės praktikos ir ties skulptūromis oponuojantys sovietmečio ir nacionalinis naratyvai, leidžia kalbėti apie ištisą konkuruojančių diskursų paletę. Diskursų konkurencijos priežastimi tampa monumentų „(iš)saugojimo“ klausimas: meninis/estetinis, saugumo (informacinio ir fizinio), pragmatiškumo (reklamos galimybė, renovacijos išlaidos), paveldosauginis diskursai. Jų aktyvumą ir pasiskirstymą lemia monumentų ir erdvės santykis, politinis kontekstas, dalyviai. Šių diskursų cirkuliacija kitų monumentų atžvilgiu yra ypatinga tuo, kad buvo siūlomos su sovietiniu paveldu susijusios strategijos: autentiškas išsaugojimas (integracija), pašalinimas/naikinimas, meninis pritaikymas (perinterpretacija). Diskursų objektu bei priežastimi erdvinių praktikų ir siūlomų strategijų pagalba tampa paminklas. I. Černiachovskio paminklo kaitos istorija, naujos kolektyvinės atminties ir oficialiosios ideologijos legitimavimas V. Kudirkos paminklu, leidžia pastebėti dominuojant istorinį pasakojimą ir apriboja galimybes pastebėti bei įvardinti diskursų konkurenciją.

Remiantis atliktu tyrimu daroma išvada, kad ne visi sovietiniai monumentai Vilniuje susilaukia vienodo, reguliaraus dėmesio: atlikta diskursų analizė leidžia teigti, kad svarbiausiais objektais yra laikomi Antakalnio kapinių monumentas ir Žaliojo tilto skulptūros, ties šiais sovietiniais monumentais susikerta iš esmės skirtingos atminties versijos. Taigi ir bendras diskursų žemėlapis/paveikslas pagal gausą, tvarką ir kontrolę gali būti įvardijamas šiek tiek skirtingai, nei darbe skirstyti monumentai: *centriniais* tampa Žaliojo tilto ir Antakalnio kapinių monumentai, o *periferijoje* atsiduria Panerių memorialo, Nemenčinės kapinių ir I. Černiachovskio paminklai. Bendrame diskursų ir monumentų paveiksle konkuruojančius diskursus palyginti galima pagal jų tvarką ir turinį:

- Lokaliems diskursams yra priskiriami Panerių memorialo (fašizmo teroro aukų, sovietinių karo belaisvių diskursai), Nemenčinės kapinių monumentus supantys diskursai, kurie turi aiškias ribas, yra reguliarūs (palaikomi gegužės 8 ir 9 dienomis), pašalinimo procedūras

kontroliuoja oficialūs minėjimai, valstybė ir dominuojantys naratyvai. Taip pat lokaliems diskursams priskiriamas su Žaliojo tilto skulptūromis susijęs kalbėjimas (fizinio saugumo, pragmatiškumo diskursai). Šių diskursų kaita yra minimali, jie taip pat turi aiškias ribas ir taisykles.

- Situatyviems diskursams yra priskiriami su Antakalnio kapinių monumentu ir su Pergalės diena susiję (sovietmečio politinis, istorinis ir okupuotos Lietuvos) diskursai, kurių ribos keičiasi atsižvelgiant į ritualo metu naudojamą simboliką ir gestus, į tarptautinę situaciją ir kontekstą. Šiai grupei priklauso ir Žaliojo tilto monumentus įtraukiantis kalbėjimas – informacinio saugumo, meninis/estetinis, paveldosauginis diskursai, kuriems didelės įtakos taip pat turi platesnis kontekstas, tarptautinė situacija, šiam kalbėjimui priklauso itin platus ratas dalyvių.

Apibendrinant bendrą diskursų ir monumentų dialektikos paveikslą galima įvardinti bene pagrindinį visų konkuruojančių diskursų panašumą – tai vertybinis konfliktas, kuris remiasi skirtinga kultūrine ir kolektyvine atmintimis.

Konfliktiškos diskusijos dėl sovietinių monumentų ragina surasti bendrus patyriminius taškus, o atlikta diskursų bei jų variantų analizė būtent ir leidžia kalbėti apie istorinių jautrumų pasiskirstymą. Sovietiniai monumentai gali būti laikomi tam tikrais tautinės tapatybės ženklais ir ramsčiais, jie padeda rekonstruoti tam tikrų grupių ar asmenų nuostatas, pozicijas, o toks darbas svarbus tvarkant/kuriant bendruomenių atmintį bei tapatumą, projektuojant valstybės ateitį. Žvelgiant į ateities perspektyvas ir planus, manoma, kad svarbu ir toliau kalbėti apie paveldo politiškumą, valstybės ir bendruomenių praktikas, jų ryšį su istorine atmintimi

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Literatūra:

1. Adomėnas, Mantas. *Žaliojo tilto skulptūros ir damnatio memoriae*. Naujasis židinys-Aidai, 2010, Nr. 5-6.
2. Antanavičiūtė, Rasa. *Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947 – 1952 m.* Menotyra, t.16, nr. 3 – 4, 2009.
3. Ališauskas, Vytautas, et al. *Istorinės atminties diskurso prielaidos ir prieštaravimai*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
4. Alonso, Ana Maria. *The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism, and Ethnicity*. Annual Review of Anthropology, 1994, Vol. 23.
5. Assmann, Aleida, *Transformations between History and Memory*, Social Research, 2008, 75 (1).
6. Assmann, Jan. *Communicative and Cultural memory*. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008.
7. Bonner, Withold, Rosenholm, Arja. *Recalling the Past- (Re)constructing the Past. Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. Helsinki: Aleksanteri Institute, 2008.
8. Certeau, de Michel. *The Practice of Everyday Life*. Berceley: University of California Press, 2007.
9. Czarniawska, Barbara. *Narratives in social science research*. London: Sage Publications, 2004.
10. Czaplicka, John, et.al. *Cities after the fall of communism: reshaping cultural landscapes and European identity*. Woodrow Wilson Center Press: The Johns Hopkins University Press, 2009.
11. Čepaitienė, Rasa. *Miestas kaip ideologinis tekstas: teoriniai ir interpretaciniai aspektai*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
12. Čepaitienė, Rasa. *Kultūrinės atminties sovietizacija: Vilniaus ir Minsko atvejai*. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
13. Čepaitienė, Rasa. *Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos*. Lituanistica, 2007, T.53, Nr. 4(72).

14. Čepaitienė, Rasa. „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Minsko ir Vilniaus atvejai. In. Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
15. Čepaitienė, Rasa. *Vietos dvasios beiėškant*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.
16. Dementavičius, Justinas. *Atsiminti negalima užmiršti: paminklų politiškumo klausimu*. In. Vytautas Radžvilas, et al. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
17. Dementavičius, Justinas, et al. *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
18. Etkind, Alexander. *Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany*. Grey Room 16, Summer 2004.
19. Etkind, Alexander. *Warped mourning: stories of the undead in the land of the unburied*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 2013.
20. Elliott, Jane. *Using narrative in social research: qualitative and quantitative approaches*. London: Sage Publications, 2006.
21. Foucault, Michel. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
22. Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996.
23. Harrison, W. Frances. *Reviving Heritage in Post-Soviet Eastern Europe: A Visual Approach To National Identity*. Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology, Vol. 20, Article 3, 2012.
24. Ivanauskas, Vilius. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968 – 1988m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
25. Jurgelevičiūtė, Diana. *Diskusijos dėl sovietinio paveldo – reikalavimas atlyginti okupacijos padarytą žalą Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje*. In. Raimundas Lopata, et al. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
26. Kalinin, Ilya. *Carbon and Cultural Heritage: Politics of History and Economy of Rent*. Baltic Worlds. Special issue „Modernization in Russia“, 2014, Vol. 7, No 2-3.
27. Kalinin, Ilya. *Nostalgic Modernization: the Soviet Past as “Historical Horizon”*. Slavonica, Vol. 17, No. 2, 2011.

28. Kargon, Jeremy. *Changing Monuments and Monumentality. Reconstructing Perceptions of Civic Identity*. Interdisciplinary Themes Journal, Vol. 2, No. 1, 2009.
29. Kazlauskaitė-Gürbüz, Rūta. *Tarp tiesos ir vertybių: istorijos mokymas mokykloje ir istorinių naratyvų pliuralizmas*. In: Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
30. Kirschenbaum, Lisa A. „*Our City, Our Hearths, Our Families*“: *Local Loyalties and Private Life in Soviet World War II Propaganda*. Slavic Review. 2000. Vol. 59. № 4.
31. Lavrinec, Jekaterina. *Miesto studijos: trys žvilgsnio perspektyvos*. Filosofija. Sociologija, 2010, T.21, Nr.1.
32. Lavrinec, Jekaterina. *Shaping Spaces of Shared Experience: Creative Practices and Temporal Communities*. In: Oleg Pachekov „Urban public space: facing the challenges of mobility and aestheticization“. Frankfurt, 2013.
33. Lavrinec, Jekaterina. *Urbanistinė choreografija: kūnas, emocijos, ritualai*. In: Santalka: filosofija, komunikacija, T.19, nr. 1, 2011
34. Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford;Cambridge : Blackwell, 1999.
35. Lefebvre, Henri. *Writings on cities*. Malden [Mass]: Blackwell, 2000.
36. Lopata, Raimundas, et al. *Šiuolaikiniai istorinės sąmonės formavimo būdai: prielaidos, galimybės, ribos*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
37. Matulytė, Margarita. *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011;
38. Mačiulis, Dangiras. *Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis*. In: Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminties kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
39. Mačiulis, Dangiras, Staliūnas, Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
40. Mink, George, Neumayer, Laure. *History, memory and politics in Central and Eastern Europe:memory games*. Besingstoke : Palgrave Macmillan, 2013.
41. Nikžentaitis, Alvydas. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.
42. Nikžentaitis, Alvydas. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

43. Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989).
44. Oushakine, Serguei Alex. *Postcolonial Estrangements: Claiming a Space Between Stalin and Hitler*. In: Julie Buckler and Emily D. Johnson „*Rites of place: public commemoration in Russia and Eastern Europe*“, Illinois: Northwestern University Press, 2013.
45. Oushakine, Serguei Alex. *Remembering in public: on the affective management of history*. *Ab Imperio*, 2013, Issue 1.
46. Portnov, Andriy. *Atminties politikos posovietinėje Ukrainoje (1991 – 2011)*. Iš Alvydas Nikžentaitis *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
47. Procevska, Olga, et al. *Celebrations, Commemorative Dates and Related Rituals: Soviet Experience, its Transformation and Contemporary Victory Day Celebrations in Russia and Latvia*. In: Nils Muižnieks (ed.), *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2011.
48. Putinaitė, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.
49. Radžvilas, Vytautas, et al. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
50. Ramonaitė, Ainė. *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015;
51. Rubavičius, Vytautas. *Neišgyvendinamas sovietmetis: atmintis, prisiminimai ir politinė galia*. In: *Colloquia* 18, 2007.
52. Statkevičius, Tomas. *Atminties politika baltijos šalyse: dvi probleminės sritys*. *Politikos mokslų almanachas*, 2013, Nr.1.
53. Streikus, Arūnas. *Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje*. In: Naujasis Židinys-Aidai, 2005, Nr.9.
54. Šutinienė, Irena. *Miestas ir atmintis: kelios įvadinės pastabos*. In: Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje: [straipsnių rinkinys]*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
55. Švedas, Aurimas. *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944 – 1985)*. Vilnius: Aidai, 2009.
56. Tininis, Vytautas. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius: Enciklopedija, 1994.
57. Trilupaitytė, Skaidra. *Ar jau metas Žaliojo tilto studijoms?* In: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, Nr.12.

58. Trilupaitytė, Skaidra. *Medijų kultūra ar ,atminties transformacijos‘: Žalioji tilto atvejis ir kiti paminklai*. In: Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė, Vytautas Rubavičius (sud.), *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Kitos knygos, 2011.
59. Trilupaitytė, Skaidra. *Viešoji kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis*. In: Lietuvos kultūros tyrimai 2: muziejai, paveldas, vertybės, 2012.
60. Tumarkin, Nina. *Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books, 1994.
61. Vaiseta, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuoju sovietmečiu (1964 – 1984)*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija: Naujasis židinys – Aidai, 2014.
62. Vaiseta, Tomas. *Sunku neįžvelgti. Ar posovietiniai ženklai vis dar susiję su sovietmečiu?* Naujasis židinys-Aidai, 2010, Nr. 12.
63. Vareikis, Vyngantas. *Vėjas iš Rytų: kova dėl istorinės atminties Baltijos šalyse*. Kultūros barai, 2010, Nr. 2.
64. Vitkus, Hektoras. *Pergalės mito pančiai. Dar kartą apie kovą dėl istorinės atminties*. Kultūros barai, 2010, Nr 4.
65. Wittig-Marcinkevičiūtė, Eglė. *Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų*. In. Kultūros barai, 2010, Nr. 12.

Nepublikuoti šaltiniai:

1. Antanavičiūtė, Rasa. *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895 – 1953 metais*. Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015.
2. Baltutytė, Lina. *Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai*. Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
3. Gučas, Augis. *Špižinis burbulas*. Pranešimas konferencijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius: Nacionalinė dailės galerija, 2015 m. balandžio 2 d.
4. Mickūnaitė, Giedrė. *Sovietmečio paveldas – trauminės patirties liudininkas*. Pranešimas konferencijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius: Nacionalinė dailės galerija, 2015 m. balandžio 2 d.
5. Mikailienė, Živilė. *Stalininio laikotarpio Vilnius: sovietinio miesto mito formavimas*. Pranešimas moksliniame seminare-diskusijoje „Patogus ir nepatogus paveldas“, Vilnius: Nacionalinė dailės galerija, 2015 m. balandžio 2d.

Internetiniai šaltiniai:

1. „1945–ųjų gegužės 9–oji: ar Lietuva turi ką švęsti Maskvoje“ <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/1945-uju-geguzes-9-oji-ar-lietuva-turi-ka-svesti-maskvoje.d?id=67821754>> [Žiūrėta 2015 12 18].
2. „Antakalnio kapinėse pergalės dienos minėjime skambėjo tik rusų kalba ir mirgėjo Georgijaus juostelių spalvos“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/antakalnio-kapinese-pergales-dienos-minejime-skambejo-tik-rusu-kalba-ir-mirgejo-georgijaus-juosteliu-spalvos-56-425350>> [Žiūrėta 2016 01 01].
3. „A. Kazlauskas. Žaliojo tilto balvonai – kasdienės vergo grandinės“ (nuotrauka) <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-kazlauskas-zaliojo-tilto-balvonai-kasdienes-vergo-grandines.d?id=66042312> > [Žiūrėta 2015 12 03].
4. „Akcija ant Žaliojo tilto“ <<http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1221894>> [Žiūrėta 2015 12 03].
5. „Akcija ant Žaliojo tilto“ <<http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1221895> > [Žiūrėta 2015 12 03].
6. „Antrojo pasaulinio karo pabaigos oficialus minėjimas Lietuvoje. 2015 05 08“ <<https://www.youtube.com/watch?v=goGbiiK7N4A>> [Žiūrėta 2015 01 08].
7. „Ant Žaliojo tilto skulptūros – nesantaiką kurstantis užrašas“ <<http://www.delfi.lt/news/daily/crime/ant-zaliojo-tilto-skulpturos-nesantaika-kurstantis-uzrasas-atnaujinta.d?id=13110392>> [Žiūrėta 2015 12 07].
8. „Apie vieną Žaliojo tilto skulptūrą“ <http://archyvas.7md.lt/lt/blogai/Arkliaburnis/apie_viena_zaliojo_tilto_skulptura.html> [Žiūrėta 2016 01 05].
9. „Apklausa: ar reikia nuo Žaliojo tilto nuimti sovietines skulptūras?“ <<https://www.youtube.com/watch?v=8nF4zGBry1Y>> [Žiūrėta 2016 01 05].
10. Baločkaitė, Rasa. *The New Culture Wars in Lithuania: Trouble with Soviet Heritage*. Cultures of History, 2015 <<http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/lithuania/the-new-culture-wars-in-lithuania-trouble-with-soviet-heritage/>> [Žiūrėta 2015 12 20].
11. Gabriel, Yiannis. *Narratives and stories in organizations: A longer introduction*. 2015, <<http://www.yiannisgabriel.com/search/label/storytelling>> [Žiūrėta 2015 12 20].
12. „Gegužės 9–oji Lietuvoje. 2015“ < <https://www.youtube.com/watch?v=Ppq28CHBwNc>> [Žiūrėta 2016 01 07].

13. „*Gegužės 9-osios minėjimas Lietuvoje – Georgijaus juostelės ir raudonos gėlės*“
<<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/geguzes-9-osios-minejimas-lietuvoje-georgijaus-juosteles-ir-raudonos-geles.d?id=67927132>> [Žiūrėta 2016 01 02].
14. „*Grandinė* (Žaliasis tiltas)“
<<http://www.vilniauszenklai.skulpturusodas.lt/lt/zaliasistiltas.html>> [Žiūrėta 2015 12 03].
15. „*Incidentas prie Žaliojo tilto 2014 gegužės 23 d.*“ <<http://www.15min.lt/galerija/zaliojo-tilto-skulpturu-istorijoje-akcijos-ir-incidentai-66730#galerija/66730/1107986>> [Žiūrėta 2016 01 08].
16. „*Ką statyti ant Žaliojo tilto: pasiūlymai*“ <<http://www.delfi.lt/piliietis/temos/ka-statyti-ant-zaliojo-tilto-pasiulymai.d?id=68553416>> [Žiūrėta 2015 12 14].
17. „*Kova dėl Žaliojo tilto skulptūrų tęsiasi – valstybinė komisija siekia saugoti sovietinį palikimą*“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kova-del-zaliojo-tilto-skulpturu-tesiasi-valstybine-komisija-siekia-saugoti-sovietini-palikima-56-557277>> [Žiūrėta 2016 01 04].
18. „*Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? (Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų)*“
<<http://kultura.lrytas.lt/-12934261161293377896-p3-kult%C5%ABros-paveldas-ar-tautos-pasirinkimas-diskusija-d%C4%97l-%C5%BEaliojo-tilto-skulpt%C5%ABr%C5%B3.htm>> [Žiūrėta 2016 01 05].
19. „*Ką statyti ant Žaliojo tilto: gėles, politikus, pasakų herojus?*“
<<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/ka-statyti-ant-zaliojo-tilto-geles-politikus-pasaku-herojus.htm>> [Žiūrėta 2016 01 06].
20. „*Ketvirtis milijono – kultūros paveldo renovacijai ar Kremliaus įtakos didinimui*“
<<http://www.delfi.lt/piliietis/voxpopuli/ketvirtis-milijono-kulturos-paveldo-renovacijai-ar-kremliaus-itakos-didininimui.d?id=58822989>> [Žiūrėta 2016 01 04].
21. „*Lietuviškos trispalvės ant sovietinių skulptūrų išsilaike para*“
<<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/lietuviskos-trispalves-ant-sovietiniu-skulpturu-issilaike-para.htm>> [Žiūrėta 2015 12 03].
22. „*Lietuvos rusakalbiai Antakalnio kapinėse šventė Gegužės 9-ąją*“
<<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvos-rusakalbiai-antakalnio-kapinese-svente-geguzes-9-aja.d?id=45247047>> [Žiūrėta 2016 01 01].
23. „*Maskvos valdžia ketina restauruoti skulptūras ant Žaliojo tilto*“
<<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/maskvos-valdzia-ketina-restauruoti-skulpturas-ant-zaliojo-tilto-vilniuje.d?id=28611043#ixzz3M8iihFCe>> [Žiūrėta 2016 01 04].

24. Medvedev, Dmitri. *Speech at the Military Parade to Commemorate the 65th Anniversary of the Victory in the Great Patriotic War, 1941-1945* (address, Red Square, Moscow, Russia, May 9, 2010), In. Meghan Riley *Stolen Victories: Evaluating the War Cult in Soviet Russia*. <<http://history.ou.edu/Websites/history/images/Riley-Stolen-Victories.pdf>> [Žiūrėta 2015 12 19].
25. „Menotyriminkė: Vilniuje turi likti bent vienas okupacijos ženklas“ <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/menotyriminke-vilniuje-turi-likti-bent-vienas-okupacijos-zenklas.d?id=64669715>> [Žiūrėta 2016 01 05].
26. „Nacionalinės dailės galerijos vadovė: Žaliojo tilto skulptūros leidžia kritiškai pažvelgti į praeitį“ <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-21-nacionalines-dailles-galerijos-vadove-zaliojo-tilto-skulpturos-leidzia-kritiskai-pazvelgti-i-praeiti/45230>> [Žiūrėta 2016 01 05].
27. „Nebebus daugiau balvonų, paverkit, kad Vilnius bus gražus“ <<http://rokiskis.popo.lt/2015/07/19/nebebus-daugiau-balvonu-paverkit-kad-vilnius-bus-grazus/>> [Žiūrėta 2016 01 05].
28. „Pamirštos ir nušiušios Žaliojo tilto skulptūros“ <<http://www.alfa.lt/straipsnis/10379033/pamirstos-ir-nusiurusios-zaliojo-tilto-skulpturos>> [Žiūrėta 2015 12 03].
29. „Parlamento gynėjas Žaliojo tilto skulptūras „papuošė“ grandinėmis“ <<http://www.tv3.lt/naujiena/814860/parlamento-gynejas-zaliojo-tilto-skulpturas-papuose-grandinemis>> [Žiūrėta 2015 12 03].
30. „Pergalės Antrajame pasauliniame kare mito pančiai (2 video)“ <<http://kultura.lrytas.lt/-12732494471273219495-pergal%C4%97s-antrajame-pasauliniame-kare-mito-pan%C4%8Diai-2-video.htm>> [Žiūrėta 2016 01 08].
31. „Pergalės dienos minėjime Antakalnio kapinėse – Rusijos ambasadoriaus kalba apie Lietuvos išvadavimą“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pergales-dienos-minejime-antakalnio-kapinese-rusijos-ambasadoriaus-kalba-apie-lietuvos-isvadavima-56-502130>> [Žiūrėta 2016 01 01].
32. „Prezidentė D. Grybauskaitė Panerių memoriale pagerbė karo aukų atminimą“ <<http://www.lzb.lt/prezidente-d-grybauskaite-paneriu-memoriale-pagerbe-karo-auku-atminima/>> [Žiūrėta 2015 12 18].
33. „Remigijus Šimašius: Žaliojo tilto skulptūros nukeliamos ne restauracijai“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/vilniaus-zinios/remigijus-simasius-zaliojo-tilto-skulpturos-nukeliamos-ne-restauracijai-793-516743>> [Žiūrėta 2016 01 04].

34. „*Rusai pasipiktino: gegužės 9-ąją „uždraudė“ švęsti*“
<<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/rusai-pasipiktino-geguzes-9-aja-uzdraude-svesti.htm>> [Žiūrėta 2016 01 01].
35. „*R. Sadauskas – Kvietkevičius. Mere, leiskite pasidžiaugti balvonų nukėlimu*“
<<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-sadauskas-kvietkevicius-mere-leiskite-pasidziaugti-balvonu-nukelimu.d?id=68522162>> [Žiūrėta 2016 01 08].
36. „*Siūloma įkalinti Žaliojo tilto skulptūras*“
<<http://www.15min.lt/naujiena/kultura/renginiai/siuloma-ikalinti-zaliojo-tilto-skulpturas-29-447819>> [Žiūrėta 2015 12 07].
37. „*Skylėtą Lietuvos istorinę atmintį susilopysime patys*“
<<http://www.anarchija.lt/politika/21084-skyleta-lietuvos-istorine-atminti-susilopysime-patys>> [Žiūrėta 2016 01 05].
38. „*Susvetimėjusios istorijos grimasos (apie paminklą V. Kudirkai ir kitus monumentus viešosiose erdvėse)*“ <<http://kultura.lrytas.lt/-12560629111254022979-susvetim%C4%97jusios-istorijos-grimasos-apie-paminkl%C4%85-v-kudirkai-vilniuje-ir-kitus-monumentus-vie%C5%A1osiose-erdv%C4%97se.htm?p=2>> [Žiūrėta 2016 01 04].
39. „*Stop kadras: 2004-12-24 (nuotraukų albumas)*“ <<http://www.delfi.lt/archive/stop-kadras-2004-12-24-nuotrauku-albumas.d?id=5711354>> [Žiūrėta 2015 12 03].
40. „*T. Bugnevičius. Kodėl mums reikia Žaliojo tilto skulptūrų ir nereikia Vyčio*“
<<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/t-bugnevicius-kodel-mums-reikia-zaliojo-tilto-skulpturu-ir-nereikia-vycio.d?id=65587120#ixzz3M9LMQnTO>> [Žiūrėta 2016 01 06].
41. „*T. Hase: kaip knygos nedeginamos, taip ir skulptūrų išmesti negalima*“
<<http://alkas.lt/2015/03/04/t-hase-kaip-knygos-nedeginamos-taip-ir-skulpturu-ismesti-negalima/>> [Žiūrėta 2016 01 05].
42. „*Vietoj balvonų ant Žaliojo tilto – nuogakrūtės*“
<<http://www.delfi.lt/pilietis/naujienos/vietoj-balvonu-ant-zaliojo-tilto-nuogakrutes.d?id=68561646>> [Žiūrėta 2015 12 14].
43. „*Vietoj Žaliojo tilto skulptūrų – Žmogus Vielabraukis*“ <<http://kinfo.lt/vietoje-zaliojo-tilto-skulpturu-zmogus-vielabraukis/>> [Žiūrėta 2015 12 14].
44. „*Vilniaus atsakas Maskvai: valdžios atstovams rekomenduota nedalyvauti Rusijos ambasados rengiamuose gegužės 9-osios renginiuose*“
<<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-atsakas-maskvai-valdzios-atstovams-rekomenduota-nedalyvauti-rusijos-ambasados-rengiamuose-geguzes-9-osios-renginiuose-56-425185>> [Žiūrėta 2016 01 06].

45. „*Vilniečių snaudulį išsklaidė neįprastai pasipuošusios Žaliojo tilto skulptūros (video)*“ <<http://alkas.lt/2015/03/25/vilnieciu-snauduli-issklaide-neiprastai-pasipuosusios-zaliojo-tilto-skulpturos-video/>> [Žiūrėta 2015 12 03].
46. „*Vilniaus širdyje eitynėmis paminėta gegužės 9-oji, minios plūdo į Antakalnio kapines*“ <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniaus-sirdyje-eitynemis-pamineta-geguzes-9-oji-minios-pludo-i-antakalnio-kapines.d?id=32051787>> [Žiūrėta 2016 01 01].
47. „*Vilniečių pokštas: ant Žaliojo tilto – gyvosios skulptūros*“ <<http://bendraukime.lrytas.lt/man-rupi/vilnieciu-pokstas-ant-zaliojo-tilto-gyvosios-skulpturos.htm>> [Žiūrėta 2015 12 14].
48. „*Virginijus Savukynas. Žaliojo tilto skulptūros jau tapo informacinio karo prieš Lietuvą dalimi*“ <<http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/92641>> [Žiūrėta 2016 01 08].
49. „*Žaliojo tilto skulptūros gali virsti nuo smarkesnio vėjo, jos bus nukeltos artimiausiu metu*“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zaliojo-tilto-skulpturos-gali-virsti-nuo-smarkesnio-vejo-jos-bus-nukeltos-artimiausiu-metu-56-516318>> [Žiūrėta 2016 01 04].
50. „*Žaliojo tilto skulptūrų nukėlimas virsta trileriu: baiminamasi provokacijų*“ <<http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/zaliojo-tilto-skulpturu-nukelimas-virsta-trileriu-baiminamasi-provokaciju-56-515626>> [Žiūrėta 2016 01 04].
51. „*Žaliojo tilto skulptūros lieka*“ <<http://lzinios.lt/lzinios/Lietuva-be-balvonu/zaliojo-tilto-skulpturos-lieka/196521>> [Žiūrėta 2016 01 05].
52. „*Žaliojo tilto skulptūros yra lyg mūsų paveldo žalieji žmogeliukai*“ <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-01-08-zaliasis-tiltas-lietuvos-pergaliu-simbolis/126058>> [Žiūrėta 2016 01 05].
53. Zhurzhenko, Tatiana. *Russia's Never-Ending War against „Fascism“. Memory Politics in the Russian – Ukrainian Conflict*. Vienna, 2014. <<http://www.iwm.at/uncategorized/russias-never-ending-war-fascism-memory-politics-russian-ukrainian-conflict/>> [Žiūrėta 2016 01 08].
54. Габович, Михаил. *Памятник и праздник: этнография Дня Победы*. <<http://nlobooks.ru/node/6370>> [Žiūrėta 2015 12 20].

SUMMARY

Soviet WWII Monuments in Vilnius: Analysis of Competing Discourses

Relationship with the past is an important political, cultural and identity-forming part of every country. Lithuania is trying to define this relationship with the Soviet epoch to this date. Due to different and various reasons, the state of the Soviet heritage in Lithuania, especially Vilnius, has of late become a concern: to some it is a historical and cultural heritage, a symbol of the victory in World War Two, to others -- an expression of Russian might and crimes against humanity, a sign of disrespect for Lithuanian independence. So, considering the unceasing discussion and the volatile culture of memory, this work takes a look at the Soviet monuments dedicated to WW2, those still standing and the ones already removed from public places. The object of research: monuments to Soviet soldiers at the Antakalnis, Nemenčinės and Panerys memorials, sculptures on the Green Bridge and monument to I. Černiachovskis.

The variety of discourses and polemics related to historical memory forces one to understand and discuss what these debates and the quantity of their versions tell us about us and our culture of memory, what this interest in Soviet monuments tells us about the audience and its expectations. Taking this into consideration, the principle goal of this work is revealed -- the analysis of the competing historical memory discourses and the disclosure of their versions. The work is based on the studies of municipal anthropology and historical memory: spatial practices (creative, art actions, spontaneous acts and expressions of vandalism) connected to the *central* monuments and symbolic rituals (official and social commemoration of the Victory Day) connected to *peripheral* monuments are analysed, relationship between the Soviet monuments and the city public space is examined, problems of representations and interpretations connected to the monuments are explored, analysis of the narrative surrounding the monuments is carried out.

The variety of conflicting and competing discourses, their topicality and appearance during certain time periods, prove that different evaluations of the Soviet heritage are at work in those discussion conflicts. It is evident that the society is divided into two groups: one group declares itself "for" the preservation of such heritage as an important part of cultural memory, the other group expresses itself "against" it, punctuating a threat to Lithuanian politics and security raised by those monuments. It is obvious that former Soviet sculptures in the city center experienced regular and active attention, and the monuments to Soviet soldiers at cemeteries found themselves in the centre of attention only during the May 9 commemoration of the Russian Victory. With the reference to such interpretation of monuments, today we are discussing not only the historical heritage, but also Lithuanian-Russian relations, the aim of interest groups to politicise these monuments, use

propaganda with the aim to wage information war, and employ them in order to substantiate certain political decisions.

The circulation of discourses proves that the monuments from the Soviet period in the city centre are considered as witnesses of the Lithuanian traumatic experiences and signs of the occupation and Soviet terror, which leads to discussions about their status and values, while the monuments at the cemeteries are appraised not only as a symbolical mark of memory and piety for the perished, but also as part of Russian national identity and communality, so their preservation is not questioned. Analysis of the memory of culture and competing discourses is important to help to weigh the identity change and questions of its assertion in the state. National identity is constructed through the relationship with the Soviet past and Soviet heritage existing in the present. Activity and profusion of discourses prove that the Soviet heritage and its evaluation remains a particularly sensitive topic, but the society is trying to accept this Soviet heritage not only as its own, but also as part of historical memory and national identity of the Russian community living in Lithuania.